

p. 5384

WYDAWNICTWA MINISTERSTWA
I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO.

Zasady nauczania w szkole średniej (Nowe wydanie programu naukowego szkoły średniej).

Program gimnazjum państwowego niższego:

- 1) Język polski. Historia. Języki nowożytne.
- 2) Przyrodznawstwo Fizyka. Chemia. Geografia.
- 3) Matematyka.
- 4) Nauka pisania. Rysunek i lepienie. Śpiew. Praca ręczna. Gimnastyka.
- 5) Religja rzymsko-katolicka (Dla gimnazjum niższego i wyższego).

Program gimnazjum państwowego wyższego:

- 1) Wydział matematyczno-przyrodniczy (w druku).
- 2) Wydział klasyczny (w druku).

Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny. Język łaciński (w druku).

Spis książek szkolnych dla gimnazjum państwowego na rok szkolny 1922/23.

Dodatkowy spis książek szkolnych dla gimnazjum państwowego na rok szkolny 1922/23.

Spis szkół średnich ogólnokształcących w Polsce.

Bibliografia Pedagogiczna. Czasopismo poświęcone przeglądowi książek i pomocy szkolnych oraz wydawnictw pedagogicznych.

W części urzędowej ogłaszane są rozporządzenia o dopuszczeniu do użytku w szkołach podręczników i pomocy naukowych.

Redakcja i Administracja: Warszawa, Bagatela 12.

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO.

CZYTELNIA

PROGRAM
GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY

WARSZAWA 1922

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĄZNICY POLSKIEJ TOW. NAUCZ. S. W.
WARSZAWA, NOWY-ŚWIAT Nr. 59—LWÓW, MAŁECKIEGO Nr. 5.

M. Kamiński
MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO.

PROGRAM
GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO.

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY.

WARSZAWA 1922
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĄŻNICY POLSKIEJ TOW. NAUCZ. S. W.
WARSZAWA, NOWY-ŚWIAT Nr. 59—LWÓW, MAŁECKIEGO Nr. 5.

322,214 (073,3)

PRZEDMOWA.

Program niniejszy jest przeznaczony dla pięcioletniego gimnazjum państwowego (gimnazjum wyższego), które się wspiera na siedmioletniej szkole powszechnej, lub też narazie na trzyletnim gimnazjum niższym. Wynika stąd, że pierwsza klasa gimnazjum (wyższego) odpowiada klasie czwartej gimnazjów ośmioletnich, druga—piątej i t. d.

W celu ułatwienia orjentowania się w nowej numeracji klas każdą klasę w Programie oznaczono podwójnie: pierwsza cyfra jest jej numerem porządkowym w gimnazjum ośmioletnim, — druga, umieszczona w nawiasie, oznacza jej miejsce w gimnazjum pięcioletnim.

Gimnazjum (wyższe), poczynając od IV (I) klasy, dzieli się na typy, zwane wydziałami. W każdym z tych wydziałów inna grupa nauk została wyposażona większą ilością godzin szkolnych, a to w tym celu, aby nauczyciel tu właśnie mógł w całej pełni zastosować najlepsze metody nauczania, na co zwykle brakuje czasu przy jednakowem uwzględnianiu w planie godzin wszystkich przedmiotów szkolnych. Nie przesądzając, na wiele wydziałów może się gimnazjum (wyższe) w ten sposób różniczkować w przyszłości, Ministerstwo narazie wydaje programy dla trzech jego wydziałów: matematyczno-przyrodniczego, humanistycznego i klasycznego. Program pierwszego z nich wspiera się na grupie nauk matematycznych i przyrodni-

czych, drugiego—na języku ojczystym, historii i łacinie, wreszcie trzeciego—na filologii klasycznej. W każdym z tych wydziałów zwrócono baczną uwagę na przedmioty ojczyste, a zwłaszcza na język polski. To też wszędzie zarówno ilość godzin, jak programy tych przedmiotów są tak ułożone, aby młode pokolenie mogło dobrze poznać i głęboko umiłować Polskę zarówno dawną jak współczesną.

Ministerstwo świadomie dążyło do tego, aby plan każdego typu szkoły średniej stanowił organicznie związaną całość o wyraźnie zarysowanej fizjognomji, nie zaś powstały z szeregu kompromisów luźny zlepek najrozmaitszych przedmiotów szkolnych. Chodziło o uwzględnienie różnych rodzajów uzdolnień i kierunków zamiłowań; chodziło o stworzenie szkoły, wychowującej skupione umysły i pogłębione charaktery. Rozproszony i pozbawiony myśli przewodniej plan szkolny nie tylko nie sprzyja osiągnięciu tych celów, lecz nawet w dążeniu do nich stanowi bardzo poważną przeszkodę.

Im silniej jednak w każdym z tych planów zaznaczyła się dążność do skupienia wszystkich przedmiotów nauczania dokoła wspólnego ośrodka, tem bardziej należy przestrzec czytelnika przed ograniczeniem się do przestudjowania jednego tylko przedmiotu i ocenianiem całości z punktu widzenia jednego takiego szczegółu. W ten sposób nie można zrozumieć nietylko całości planu, ale nawet planu poszczególnego przedmiotu, zarówno bowiem wyznaczona nań ilość godzin, jak jego program zależą od roli, która mu przypadła w całości. Kto nie rozumie, dlaczego jakiś przedmiot potraktowano w ten, a nie inny sposób, niech ogarnie myślą całą budowę, a wówczas niejedno mu się z pewnością wyjaśni; wówczas też dojdzie zapewne do przekonania, jak trudno zmieniać szczegóły, zwłaszcza w planie godzin szkolnych, bez skrzywienia myśli przewodniej całości.

Plan godzin szkolnych był najwcześniej ogłoszoną częścią Programu gimnazjum państwowego. Znajduje się on już w wydawnictwie Ministerstwa W. R. i O. P. z 1919 r. p. t.: „Program

naukowy szkoły średniej“¹⁾. Jednakże z biegiem czasu wynikała potrzeba poczynienia pewnych zmian; to też ogłoszony w tym Programie plan godzin w niektórych szczegółach różni się od tamtego, na co zwraca się uwagę.

Dalsza praca polegała na wypełnieniu zakreślonych w ten sposób ram szczegółowym materiałem nauczania. Rozpoczęła się ona na jesieni 1919 r. Ministerstwo powołało do współpracy liczne siły fachowe z całej Polski, zwłaszcza zaś profesorów i nauczycieli szkół wyższych i średnich. Projekty programów były rozsyłane z prośbą o opinię lub zgłoszenie projektów własnych do licznych instytucyj i osób w całej Rzeczypospolitej. Po trzech latach powstał w ten sposób niniejszy Program gimnazjum państwowego.

Jakkolwiek jego pojawienie się świadczy niewątpliwie o tem, że pewien okres pracy Ministerstwa nad programami szkół średnich dobiegł do końca, to jednak nie jest on jeszcze dziełem zupełnie skończonym. Przedewszystkiem brak w tej chwili obszerniejszych wskazówek metodycznych, któreby wyjaśniły nauczycielowi, jakich ma użyć sposobów nauczania i pomocy szkolnych przy wykonywaniu programu swojego przedmiotu. Takie wskazówki znajdują się w opracowaniu i będą wydawane w postaci osobnych zeszytów i książek. Narazie pojawia się sam tylko Program, w niektórych przedmiotach uzupełniony najniezbędniejszymi uwagami i wyjaśnieniami, oraz t. zw. Przykładami rozwinięcia programu. Te ostatnie nie są dla nauczyciela obowiązujące, jak Program. Zadaniem ich jest wskazać mu jeden z możliwych sposobów stosowania programu i w ten sposób ułatwić jego zrozumienie i wykonanie.

Następnie, sam Program nie może i nie powinien uchodzić za twór na długie lata sztywno ustalony. Jego przeznaczeniem jest podlegać próbie i w ogniu opartej na doświadczeniu szkolnym krytyki nieustannie się doskonalić. Wymaga to, oczywiście, na dłuższy okres czasu rozmierzonej pracy, do udziału w której

¹⁾ W r. 1921 wyszło 2-gie wyd. p. t. „Zasady planu nauczania w szkole średniej“.

Ministerstwo powołuje każdego nauczyciela i każdą nauczycielkę szkół średnich.

Tego rodzaju zbiorowa praca musi wyjść na dobre każdemu planowi nauczania. Tem bardziej jest ona potrzebna, gdy mamy do czynienia z programem, zrywającym w wielu punktach z utartą rutyną szkolną i pomyślanym w duchu szeroko zakrojonej reformy nietylko typów szkoły średniej, lecz również stosowanych w niej metod nauczania. Takim jest niniejszy „Program Gimnazjum Państwowego“. Wypowiada on walkę książkowym i werbalnym sposobom nauczania, przy których tylko nauczyciel jest czynny, a uczeń w bierny sposób wyucza się lekcji z podręcznika lub wykładu, usłyszanego w klasie; zmierza do bezpośredniego stykania młodzieży ze zjawiskami, które ona ma poznawać, do wywoływania głębszego zainteresowania się nimi, do organizowania pracy możliwie jak najbardziej samodzielnej i osobistej.

Takim duchem przeniknięty jest cały Program; tego ducha chce on wprowadzić do szkolnictwa średniego. Stąd wynikła potrzeba wprowadzenia osobnego przedmiotu nauczania w postaci pracy ręcznej, oraz przeznaczenia w związku z geografją, przyrodoznawstwem, fizyką i chemją osobnych godzin na prace laboratoryjne i wycieczki¹⁾. Stąd również wynikła konieczność opracowania szeregu przedmiotów w sposób odmienny od dotychczas rozpowszechnionych wzorów. Przykładem jest historia, połączona obecnie z lekturą wybranych źródeł i zakończona zupełnie nową u nas Nauką o Polsce współczesnej.

W tych warunkach niektóre części Programu muszą mieć charakter próbny. W szczególności trzeba to powiedzieć o fizyce i chemji w wydziale matematyczno-przyrodniczym. Ministerstwo opracowuje inny, równoległy program tych przedmiotów, zbudowany w odmienny sposób (z jednym tylko koncentrem fizyki).

¹⁾ Wskazane w Planie godziny tych zajęć oznaczają tylko minimum czasu, który nauczyciel powinien na nie przeznaczyć. W wielu wypadkach zajęcia praktyczne zajmą mu znacznie większą część rozporządzalnego czasu. Racjonalne gospodarowanie tym czasem jest rzeczą metody, którą on stosuje.

Urzeczywistnianie „Programu Gimnazjum Państwowego“ w praktyce szkolnej, zwłaszcza z początku nie będzie rzeczą łatwą. W każdym razie nie wystarczy tu bierne stosowanie się nauczyciela do gotowych przepisów. Program powstał z twórczego wysiłku i wysiłku twórczego wymaga. Nie jest on zbiorem recept do reprodukowania, lecz raczej systemem zagadnień, które trzeba w codziennej pracy szkolnej rozwiązywać w napięciu umysłu i woli. Trudności, wynikające z braku literatury pedagogicznej przystosowanej do Programu, oraz pomocy naukowych, w tej chwili są znaczne. Z biegiem czasu zaradzi im z pewnością spora produkcja na polu podręczników szkolnych. Ministerstwo również spieszy z pomocą, wydając wskazówki metodyczne, podręczniki metodyczne, protokoły lekcji, oraz wpływając na produkcję podręczników i pomocy szkolnych.

Oddając Program niniejszy do rąk nauczycielstwa, Ministerstwo spodziewa się, iż wprowadzi on większą niż dotychczas jednolitość do naszego szkolnictwa średniego. Zapobiegając jednak bezładowi i niczem nie umotywowanym dowolnościom, pozostawia on dużo swobody nauczycielowi i szkole, a nawet wprost apeluje do ich sił twórczych. Poruszając się w jego ramach, każdy nauczyciel, każda szkoła może objawić swoją indywidualność. I to jest pożądane, tylko bowiem żywa twórczość, tylko dążenie wciąż naprzód mogą uchronić wszelkie szkolnictwo od szablonowej rutyny, która jest jego grobem.

Program niniejszy jest dla gimnazjów państwowych obowiązujący; szkoły jednak, któreby chciały zaprowadzić w nim pewne modyfikacje, lub też mieć własny program, odbiegający od ministerjalnego, mogą się zwracać do Ministerstwa z odpowiednio umotywowanymi wnioskami. Ministerstwo skłonne jest poprzeć każdą poważną inicjatywę na tem polu.—Szkoly prywatne nie są obowiązane do przyjmowania programu gimnazjum państwowego. Posiadając duży stopień swobody, mogą dążyć do indywidualnego kształtowania swej pracy zarówno pod względem programowym, jak metodycznym. Powołane do tego są te z nich, które za swe zadanie postawiły sobie oryginalną twórczość na

polu pedagogicznym i czują się dość silnie do rozwinięcia tej twórczości. Szkoła średnia może osiągać swe cele różnymi drogami. Ministerstwo musi żądać od szkół prywatnych osiągnięcia tych celów, pozostawiając im jednocześnie swobodę torowania dróg nowych i oryginalnych.

PROGRAM WYDZIAŁU HUMANISTYCZNEGO.

RELIGJA.

Program religji rzymsko-katolickiej, wyszedł osobno p. t.: „Program gimnazjum państwowego. Religja rzymsko-katolicka (dla gimnazjum niższego i wyższego)“ — Warszawa, 1921 r.

Programy religji innych wyznań ukażą się osobno.

JĘZYK POLSKI.

CEL NAUCZANIA.

I. Ze względu na materiał nauczania:

A. W zakresie poznawania i opanowywania języka:

- 1) nauczyć poprawnie i biegle mówić i pisać;
- 2) doprowadzić do zrozumienia podstawowych właściwości współczesnego języka polskiego z uwzględnieniem jego rozwoju w ciągu wieków ubiegłych;

B. W zakresie lektury:

- 1) nauczyć czytać utwory prozaiczne i poetyczne z należytem zrozumieniem i odczuwaniem ich treści i formy, nauczyć analizowania, wyjaśniania i samodzielnego przyswajania sobie tekstów, wzbudzić zamiłowanie do lektury;
- 2) doprowadzić do gruntownego przyswojenia sobie wybranych arcydzieł literatury polskiej i powszechnej;

3) wprowadzić za ich pośrednictwem w dziedzinę kultury narodowej (z uwzględnieniem różnych jej faz i kierunków), oraz ogólnoludzkiej.

II. Ze względu na cele formalne nauczania szczególnym zadaniem nauczyciela języka polskiego jest:

1) wdrożyć do możliwie pełnego i konkretnego ujmowania zjawisk życia, a przede wszystkim świata wewnętrznego człowieka;

2) zaprawić do jasnego, rzeczowego i możliwie samodzielnego myślenia; kształcić wyobraźnię i smak estetyczny, uszlachetniać i rozwijać uczucia;

3) wychowywać człowieka i obywatela przez wpajanie światowej miłości języka ojczystego i kultury narodowej, a na jej gruncie szczepienie i pielęgnowanie ogólnoludzkich ideałów religijnych, etycznych, naukowych i estetycznych.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU NIŻSZYM.

KLASY: IV (I) i V (II).

Nauczyć czytać utwory prozaiczne i poetyczne z należytem rozumieniem i odczuwaniem ich treści i formy; wdrożyć do ich analizowania, wyjaśniania i samodzielnego przyswajania sobie zawartości tekstów, oraz wzbudzić zamiłowanie do lektury. Uzupełnić wiadomości z gramatyki i składni; wytworzyć pojęcie o zmienności znaczenia i formy wyrazów; nauczyć poprawnie i jasno mówić i pisać.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU WYŻSZYM.

KLASY: VI (III), VII (IV) i VIII (V).

Doprowadzić do opartej na lekturze tekstów gruntownej znajomości wybranych arcydzieł literatury polskiej i powszechnej, oraz do umiejętności analizowania i wyjaśniania ich pod względem rzeczowym i stylistycznym, utworów zaś polskich nadto pod względem językowym i historyczno-literackim. Zapoznać z dziejami i charakterem najważniejszych prądów literackich w Polsce, z najważniejszymi formami polskiej twórczości poetycznej i prozaicznej, jak również z donioślejszymi faktami z życia i twórczości wielkich pisarzy polskich. Rozbudzić smak estetyczny i zamiłowanie do lektury. Pogłębić wiadomości o języku przez zwrócenie uwagi na fakty, świadczące o jego rozwoju, oraz w miarę możliwości — na psychologiczne podłoże zjawisk językowych. Nauczyć biegle, pewnie i naturalnie mówić i pisać.

KLASA IV (I).

(4 godziny tygodniowo).

I. LEKTURA.

A. Materiał do czytania:

1) Lektura podstawowa.¹⁾ H. Sienkiewicz: „Ogniem i Mieczem“. A. Mickiewicz: „Grażyna“. Homer: „Iliada“ (w skróceniu). Czytanie z wypisów drobniejszych utworów prozaicznych i poetycznych.

2) Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości, nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1) Objawianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnym uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej. Krótkie wiadomości o życiu najwybitniejszych autorów; przypominanie ich utworów (lub wyjątków z nich), przeczytanych dawniej.

2) Ćwiczenia stylistyczne. Sprawdzenie, a w razie potrzeby uzupełnienie wiadomości i wprawy w zakresie synonimiki, rozbioru porównań, rozróżniania logicznych stosunków między pojęciami, układania planów.

Zwracanie uwagi na piękne i charakterystyczne zwroty i wyrażenia, na wyrazy obce i przyswojone.

Wyróżnianie (tylko w związku z lekturą) takich składników utworów, jak: postaci ludzkie, uczucia, myśli, działania, różnice charakterów, a w związku z tem sposoby mówienia, sytuacje, stosunki, tło, krajobraz. Zgodność tych czynników lub kontrast, stopniowanie i t. p. Rozróżnianie prozy i poezji. Opowiadanie, opis i rozumowanie (bez wyszczególniania gatunków). Różnice i podobieństwa między poezją epiczną i liryczną (również bez wyszczególniania gatunków²⁾).

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku. Uzupełnienie i powtórzenie wiadomości o języku w zakresie programu szkoły powszechnej lub

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

²⁾ Z tego względu nie odpowiadają temu programowi wypisy, grupujące materiał według rodzajów i gatunków literackich.

gimnazjum niższego ze szczególnem uwzględnieniem działów słabiej opracowanych — wedle potrzeby uczniów i uznania nauczyciela.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1) Ćwiczenia w mówieniu. Krótkie przygotowane, czasem również nieprzygotowane wypowiedzenia się: opisy i opowiadania, oparte na obserwacji zjawisk zewnętrznych i przeżyciach własnych, jak również streszczenia i sprawozdania z lektury, przebiegu lekcji i osiągniętych na nich wyników.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i krótkich urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2) Ćwiczenia piśmienne. Zapisywanie osobistych spostrzeżeń i refleksyj, nasuwanych przez zdarzenia życia domowego i szkolnego, oraz przez lekturę. Krótkie wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi i t. p.), oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz na materiale, zaczerpniętym z lektury (sprawozdania, streszczenia, porównania, charakterystyki, rozbiory i t. p.).

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy.

KLASA V (II).

(4 godziny tygodniowo).

I. LEKTURA.

A. Materiał do czytania:

1) Lektura podstawowa. ¹⁾ A. Mickiewicz: „Pan Tadeusz“. A. Fredro: „Zemsta“. Homer: „Odyssea“ (w skróceniu). Czytanie z wypisów drobniejszych utworów prozaicznych i poetycznych, przyczem zaleca się uwzględnienie poezji ludowej.

2) Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

B. Interpretacja lektury:

1) Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej. Krótkie wiadomości o życiu najwybitniejszych autorów; przypominanie ich utworów (lub wyjątków z nich), przeczytanych dawniej.

2) Ćwiczenia stylistyczne, jak w klasie IV (I). Poza tem w związku z lekturą wyszukiwanie i rozbiór porównań, przenośni, omówień, stopniowań, zwrotów krasomówczych. Rozróżnianie mowy mówionej i pisanej, języka literackiego (poetycznego i naukowego), gwar, archaizmów, neologizmów.

Kompozycja części i całości (przeważnie w epice). Myśl główna i uczucie panujące.

Stosunek artysty do przedmiotu, przejawianie się jego indywidualności w utworze.

Rozróżnianie epiki, liryki i poezji dramatycznej (bez wyszczególniania gatunków) ¹⁾.

Rytm w mowie wiązanej. Rym. Wiersz i zwrotka.

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku: Życie wyrazów: objaśnianie na odpowiednio dobranych przykładach zmienności znaczenia i formy wyrazów (tak pospolitych jak własnych) w związku z rozwojem kultury.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1) Ćwiczenia w mówieniu, jak w klasie IV (I).

2) Ćwiczenia piśmienne, jak w klasie IV (I).

Uwaga. W porozumieniu z nauczycielem historii nauczyciel języka polskiego powinien dać w tej klasie krótką informację o piśmiennictwie w Polsce od jego początków do wystąpienia Reja, odczytując wraz z uczniami kilka wybranych urywków.

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo).

I. LEKTURA:

A. Materiał do czytania:

¹⁾ Z tego względu nie odpowiadają temu programowi wypisy, grupujące materiał według rodzajów i gatunków literackich.

1) Lektura podstawowa ¹⁾:

a) z literatury polskiej ²⁾:

M. Rej: „Żywot człowieka poczciwego (wyjątki).

J. Kochanowski: (zyciorys), wybór fraszek, pieśni, psalmów, „Pieśń Świętojańska“ (wybór), „Muza“ (początek), „Odprawa posłów greckich“, „Treny“.

P. Skarga: „Kazania sejmowe“ (albo II, albo III, albo VIII).

Sz. Szymonowicz: „Żeńcy“.

A. Morsztyn: liryki (wybór).

W. Potocki: „Wojna Chocimska“ (wybór), fraszki (wybór).

J. Krasicki: wybór satyr i bajek.

Fr. Karpiński: liryki (wybór z uwzględnieniem „Powrotu z Warszawy na wieś“ i „Żalów Sarmaty“).

J. Wybicki: „Jeszcze Polska nie zginęła“.

J. P. Woronicz: „Hymn do Boga“.

b) z literatury powszechnej:

Sofokles: „Antygona“, lub „Edyp Król“.

Moljer: „Skąpiec“, lub „Uczone białogłowy“ („Sawantki“).

2) Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1) Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnym uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej; oświetlanie lektury z punktu widzenia historyczno-literackiego z nawiązywaniem do lekcji historii. Doprowadzanie tą drogą do zrozumienia rozwoju literatury i kultury polskiej od wystąpienia M. Reja do początków romantyzmu.

2) Ćwiczenia stylistyczne. Rozbiór stylistyczny czytanych utworów. Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy.

Krasomówstwo; odróżnienie go od poezji i prozy. Zbadanie budowy jakiejś jednej mowy (np. kazania Skargi).

Kompozycja utworu dramatycznego. Budowa tragedji greckiej i znanych z lektury typów dramatu nowożytnego.

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

²⁾ Wyjątki z pism kronikarzy i pisarzy politycznych będą czytane na lekcjach historii, poza tem uwzględnia je lista lektury uzupełniającej.

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku. Objaśnianie języka autorów staropolskich, objętych programem lektury, wykazujące jego łączność ze współczesnymi gwarami ludowymi i przeżytkami dzisiejszego języka literackiego. Obrazki z dziejów języka polskiego w związku z dziejami kultury rodzimej i wpływami kultur obcych.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1. Ćwiczenia w mówieniu. Swobodne zdawanie sprawy z obserwacji zjawisk zewnętrznych, przeżyć własnych i lektury. Streszczanie obszerniejszych utworów, lub rozwijanie myśli zwięźle wyrażonej. Próby porównywania, charakteryzowania lub rozumowania w postaci krótkich referatów z posilkowaniem się tekstem danego utworu, notatkami własnymi lub planem.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2. Ćwiczenia piśmienne. Systematyczne gromadzenie materiału do wypracowań przez zapisywanie spostrzeżeń, wrażeń, uwag, cytat z lektury w osobnym notatniku. Streszczanie wyników, osiągniętych na lekcji. Krótkie wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi, mowy i t. p.) oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz na materiale, zaczerpniętym z lektury (sprawozdania i streszczenia większych całości, porównania, charakterystyki, rozbiory, próby interpretacji tekstu i t. p.). Kilka razy do roku tłumaczenie z języka łacińskiego na polski.

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy.

KLASA VII (IV).

(5 godzin tygodniowo).

I. LEKTURA:

A. Materiał do czytania:

1. Lektura podstawowa: ¹⁾

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

a) z literatury polskiej:

A. Mickiewicz: (życiorys ze szczególnem uwzględnieniem udziału w życiu filomatów i filaretów). „Oda do młodości“, ballady (wybór np. „Romantyczność“, „Świtez“, „Świtezianka“, „Lilje“), „Dziadów cz. II i IV“, „Sonety Krymskie“ (wybór), „Konrad Wallenrod“, „Farys“, „Dziadów, cz. III“, „Ustęp“ (wybór), „Księgi narodu i pielgrzymstwa“ (wybór), „Pan Tadeusz“.

A. Fredro: „Śluby panieńskie“.

J. Słowacki: (życiorys) „Kordjan“, „Hymn o zachodzie słońca“, „Anhelli“, „Grób Agamemnona“, „Lilla Weneda“ (wraz z listem do Z. Krasińskiego), „Beniowski“ (wybór), „Testament mój“, „Tak mi dopomóż, Chryste Panie Boże“;

b) z literatury powszechnej:

W. Szekspir: albo „Makbet“, albo „Król Lear“, albo „Juljusz Cezar“.

2) Lektura uzupełniająca: Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1) Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej; oświetlanie lektury z punktu widzenia historyczno-literackiego z nawiązywaniem do lekcji historii. Doprowadzanie tą drogą do zrozumienia rozwoju literatury i kultury polskiej w okresie od pierwszych zapowiedzi romantyzmu do połowy wieku XIX (bez uwzględnienia twórczości Z. Krasińskiego).

2) Ćwiczenia stylistyczne. Rozbiór stylistyczny czytanych utworów. Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy. Rozróżnianie głównych kategorii estetycznych—takich jak wzniosłość, tragizm, komizm, humor.

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku. Objaśnianie języka autorów, objętych programem lektury. Obrazki z dziejów języka polskiego w związku z dziejami kultury rodzimej i wpływami kultur obcych.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1) Ćwiczenia w mówieniu. Swobodne zdawanie sprawy z obserwacji zjawisk zewnętrznych, przeżyć własnych

i lektury. Streszczanie obszerniejszych utworów, lub rozwijanie myśli zwięźle wyrażonej. Referaty, opracowane na podstawie wskazówek udzielonych przez nauczyciela. Po referatach — dyskusja pod kierunkiem nauczyciela.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2) Ćwiczenia piśmienne. Systematyczne gromadzenie materiału do wypracowań przez zapisywanie spostrzeżeń, wrażeń, cytat z lektury w osobnym notatniku. Streszczanie wyników, osiągniętych na lekcji. Krótkie wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi, mowy i t. p.), oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz materiale zaczerpniętym z lektury (sprawozdania i streszczenia większych całości, porównania, charakterystyki, rozbiory, próby interpretacji tekstu i t. p.). Kilka razy do roku — tłumaczenie z języka łacińskiego na polski.

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy.

KLASA VIII (V).

(5 godzin tygodniowo).

I. LEKTURA.

A. Materiał do czytania:

1) Lektura podstawowa ¹⁾ (tylko w I półroczu):

a) z literatury polskiej:

Z. Krasiński: (życiorys), „Nieboska Komedja“, „Irydjon“, „Przedświt“, „Psalm dobrej woli“.

A. Asnyk: wybór liryk ze szczególnem uwzględnieniem cyklów: „W Tatrach“ i „Nad głębiani“.

B. Prus: „Lalka“.

Wybór prozaików polskich wieku XIX i XX np. z pism Jana i Jędrzeja Śniadeckich, M. Mochnackiego, A. Mickiewicza, Z. Krasińskiego, B. Trentowskiego, K. Libelta, A.

¹⁾ Lektura ta jest w całości obowiązująca.

Cieszkowskiego, J. Klaczki, J. Szujskiego, B. Prusa, St. Szczepanowskiego, St. Witkiewicza, A. Świętochowskiego, K. Morawskiego.

b) z literatury powszechnej:

Plato: „Obrona Sokratesa“, albo „Kryton“, albo „Gorgiasz“.

2) Lektura uzupełniająca. Wybierze ją nauczyciel według własnego uznania z załączonej listy w ilości nie przeciążającej uczniów nadmiarem materiału.

B. Interpretacja lektury:

1) Objaśnianie i rozbiór czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zaliczonych do lektury podstawowej; oświetlanie lektury z punktu widzenia historyczno-literackiego. Doprowadzanie tą drogą do zrozumienia rozwoju literatury i kultury polskiej w okresie od roku 1830 do czasów ostatnich.

2) Ćwiczenia stylistyczne. Rozbiór stylistyczny czytanych utworów. Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy.

Z prozaiki: kompozycja rozprawy.

Zwracanie uwagi na warunki powstawania utworu (materiał i idea, tradycja literacka i oryginalność). Dzieło literackie reakcją na życie epoki. Jego oddziaływanie na współczesnych i potomnych (krytyka, naśladowcy).

W drugim półroczu powtarzanie uzupełniające i syntetyzujące przerobionego w gimnazjum (wyższym) materiału ze zwróceniem szczególnej uwagi na dzieje literatury polskiej i cechy charakterystyczne różnych jej faz i kierunków.

II. JĘZYK.

A. Nauka o języku. Pożądane pogłębienie psychologiczne nauki o języku.

B. Ćwiczenia w używaniu języka:

1) Ćwiczenia w mówieniu. Swobodne zdawanie sprawy z obserwacji zjawisk zewnętrznych, przeżyć własnych i lektury. Streszczanie obszerniejszych utworów, lub rozwijanie myśli zwięźle wyrażonej. Referaty opracowane na podstawie

wskazówek udzielonych przez nauczyciela. Po referatach dyskusja pod kierunkiem nauczyciela. Wygłaszanie przemówień bez posiłkowania się notatkami po uprzednim przygotowaniu w domu lub obmyśleniu zadanego tematu w klasie.

Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy i urywków mowy niewiązanej. Patrz niżej: Spis utworów do uczenia się napamięć.

2) Ćwiczenia piśmienne. Systematyczne gromadzenie materiału do wypracowań przez zapisywanie spostrzeżeń, wrażeń, refleksyj, cytat z lektury w osobnym notatniku. Ścisłe formułowanie wyników, osiągniętych na lekcji. Krótkie i dłuższe wypracowania o urozmaiconej formie (opowiadania, opisy, rozprawki, listy, dialogi, mowy i t. p.), oparte na dokładnej obserwacji faktów zewnętrznych, przeżyciach własnych, oraz na materiale zaczerpniętym z lektury (sprawozdania i streszczenia większych całości lub trudniejszych tekstów, porównania, charakterystyki, rozbiory, interpretacje tekstów, rozprawki i t. p.). Kilka razy do roku — tłumaczenie z języka łacińskiego na polski.

Uczniowie piszą możliwie jak najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przejrzeć i poprawić w I półroczu przynajmniej 3 ćwiczenia szkolne i 2 domowe wszystkich uczniów klasy, — w II półroczu — 2 ćwiczenia szkolne i 1 domowe.

LISTA LEKTURY UZUPEŁNIAJĄCEJ.

Uwaga. Zadaniem tej listy jest ułatwić nauczycielowi wybór lektury uzupełniającej zarówno szkolnej jak domowej. Lektura ta w każdej klasie powinna objąć zaledwie drobną część podanych tu utworów. Przeciążenie uczniów nadmiarem materiału byłoby największym błędem, jaki można popełnić przy korzystaniu z tej listy. Jej obszerność wynika jedynie z chęci zapewnienia swobody nauczycielowi, oraz umożliwienia mu dostosowania lektury do charakteru każdego wydziału gimnazjum i zamiłowań poszczególnych uczniów.

Na utwory oznaczone gwiazdką i wydrukowane kursywą należy zwrócić szczególną uwagę. Niektóre tytuły powtarzają się w kilku klasach; należy to rozumieć w ten sposób, iż jeśli nie były czytane w jednym roku, to mogą być czytane w roku następnym, lub w latach następnych. Niektóre książki mogą być czytane częściami przez kilka lat z rzędu.

W liście niniejszej wskazano wydanie tylko w niektórych wypadkach dla ułatwienia nauczycielowi wyszukania utworu. Wskazywanie poleconych lub dozwolonych wydawnictw należy do ogłaszanego przez Ministerstwo „Spisu książek szkolnych“. Patrz również czasopismo: „Bibliografia pedagogiczna“, wyd. Ministerstwa W. R. i O. P.

KLASA IV (I).

1) Z literatury polskiej:

a) poezja: *K. Brodziński: „*Wiesław*“; W. Pol: „Pieśni Janusza“ (wybór), „Pieśń o ziemi naszej“ (wybór); L. Kondratowicz: „Urodzony Jan Dęboróg“; T. Lenartowicz: „Zachwycenie“; Wł. Anczyc: „Tyrteusz“; J. Kraszewski: „Stara baśń“; M. Konopnicka: nowele (wybór); E. Orzeszkowa: nowele (wybór), „Bene nati“; A. Dygasiński: „W Puszczy“; H. Sienkiewicz: „Potop“; B. Prus: nowele (wybór), „Placówka“.

b) proza: *L. Kubala: *Szkice historyczne*, (wybór) np. „Oblężenie Lwowa w r. 1648“, „Oblężenie Zbaraża“, „Bitwa pod Beresteczkiem“; K. Szajnocha: „Szkice historyczne“ (wybór), „Jadwiga i Jagiełło“ (wyjątki); Wł. Łoziński: „Życie polskie w dawnych wiekach“ (wyjątki).

2) Z literatury powszechnej:

Owidjusz: „Przemiany“ (wybór); Plutarch: „Żywyoty sławnych mężów“ (wybór, patrz Biblioteka Narodowa); Walter Scott: „Waverley“ albo „Rob — Roy“.

KLASA V (II).

1) Z literatury polskiej:

a) poezja: *Sz. Szymonowicz: „*Kołacze*“; A. Fredro: „Pan Geldhab“, „Cudzoziemczyzna“; A. Mickiewicz: „Reduta Ordona“, „Farys“; J. Słowacki: „Jan Bielecki“, „Ojciec Zadźmionych“; W. Pol: „Mohort“ (wyjątki); T. Lenartowicz: „Zachwycenie“, „Ze starych zbroic“; J. Korzeniowski: „Kolokacja“; Z. Kaczkowski: „Bitwa o chorążankę“; J. Kraszewski: „Dziecię Starego Miasta“, „Historja o Janaszu Korczaku i pięknej Miecznikównie“, „Pamiętnik Mrocza“; M. Konopnicka: nowele (wybór), „Obrazki“ (wybór); E. Orzeszkowa: nowele (wybór), „Dziurdziowie“, „Gloria victis“; B. Prus: „Placówka“, wybór nowel; *H. Sienkiewicz: „Pan Wołody-

jowski“, „Krzyżacy“, „*Latarnik*“, „Z pamiętników poznańskiego nauczyciela“; J. Bliziński: „Pan Damazy“; St. Żeromski: „Syzyfowe prace“, „Echa leśne“; Wł. Reymont: „Z ziemi chełmskiej“.

b) proza: *J. Pasek: *Pamiętniki* (wybór); K. Libelt: „O miłości ojczyzny“ (w skróceniu); K. Szajnocha: „Szkice historyczne“ (wybór), „Jadwiga i Jagiełło“ (wyjątki); Wł. Łoziński: „Życie polskie w dawnych wiekach“ (wyjątki); *B. Chlebowski: „*Kołacze Szymonowicza pod względem artystycznym*“; *I. Chrzanowski: „*Za co powinniśmy kochać Pana Tadeusza*“.

2) Z literatury powszechnej:

Wergiljusz: „*Eneida*“ (pieśń II lub VI, oraz streszczenie całości); Owidjusz: „Przemiany“ (wybór); Plutarch: „Żywyoty sławnych mężów“ (wybór, patrz Biblioteka Narodowa); Moljer: „Mieszczuch szlachcicem“; K. Dickens: „Dawid Copperfield“, „Powieść o dwóch miastach“.

KLASA VI (III).

1) Z literatury polskiej:

a) Niektóre utwory literatury przedmickiewiczowskiej:

*A. Trzycieski: „*Żywot M. Reja*“; Ł. Górnicki: „Dworzanin polski“ (wybór z ksiąg I i IV); wybór prozy historycznej i politycznej z wieków XVI, XVII i XVIII, uwzględniający dzieła: Długosza, Modrzewskiego, Orzechowskiego, Konarskiego, Naruszewicza, Staszycy, Kołłątaja; wybór mów sejmowych z wieków XVI, XVII i XVIII; M. Szarzyński: Wybór poezyj; Sz. Szymonowicz: „*Kołacze*“, „*Żeńcy*“; F. Birkowski: jedno kazanie w skróceniu; W. Kochowski: „Psalmodja polska“ (wyjątki); J. Pasek: *Pamiętniki* (wybór); A. Naruszewicz: *Satyry* (wybór), „*Głos umarłych*“; *I. Krasicki: „*M. Doświadczyńskiego przypadki*“ (cz. I), „Pan Podstoli“ (wyjątki); St. Trembecki: wybór pism (np. jedna z bajek, wyjątek z „*Zofjówki*“); *Fr. Zabłocki: *jedna komedja* (albo „*Sarmatyzm*“, albo „*Fircyk w zalotach*“, albo „*Zabobonnik*“); *J. U. Niemcewicz: „*Powrót posta*“, „*Dwaj panowie Siecichowie*“ (wyjątki), bajki (wybór), „*Spiewy historyczne*“ (wybór); St. Staszyc: wybór pism; H. Kołłątaj: wybór pism; A. Feliński: „*Barbara Radziwiłłówna*“; Jan Śniadecki: wybór pism (np. „*O języku polskim*“, jedna z mów uniwersyteckich);

Jędrzej Śniadecki: humorystyczne artykuły z „Wiadomości Brukowych” (wybór); wybór pamiętników: Fr. Karpińskiego, J. U. Niemcewicz, Kajetana Koźmiana, A. Fredry, Ewy Felińskiej; Kl. Hofmanowa: „Dziennik Franciszki Krasieńskiej” (wyjątki), „Obiad czwartkowy”.

b) Monografie i rozprawy, poświęcone rozbirowi utworów z okresu przedmickiewiczowskiego:

I. Chrzanowski: „Historja literatury polskiej” (wyjątki); M. Janik: „Mikołaj Rej z Nagłowic” (Biblioteka powszechna); B. Chlebowski: „J. Kochanowski w świetle własnych utworów”; I. Chrzanowski: „O kazaniach sejmowych Skargi”; A. Brückner: „Wstęp do wyboru wierszy Wacława Potockiego” (Biblioteka Narodowa); B. Chlebowski: „Jan Chryzostom Pasek i jego pamiętniki”; K. Wojciechowski: „Ignacy Krasiński” (Lwów-Warszawa-Kraków, wyd. zakł. nar. im. Ossolińskich).

c) Z nowszej literatury polskiej:

H. Rzewuski: „Listopad”; A. Fredro: „Pan Geldhab”, „Dożywocie”, „Cudzoziemczyzna”; K. Libelt: „O miłości ojczyzny” (w skróceniu); J. Słowacki: „Balladyna”, „Ojciec Zadźmionych”; J. Bliziński: „Pan Damazy”; I. Kraszewski: „Powrót do gniazda”, „Dwa światy”, „Morituri”; E. Orzeszkowa: „Nad Niemnem”, „Meir Ezofowicz”, „Silny Samson”; T. Jeż: „Uskoki”; H. Sienkiewicz: „Krzyżacy”; B. Prus: nowele (wybór), „Sen”, „Omyłka”; Wł. Łoziński: „Życie polskie w dawnych wiekach” (wyjątki).

2) Z literatury powszechnej:

Teokryt: „Rybacy”, „Syrakuzanki”; Wergiljusz: „Eneida” (pieśń II lub VI, oraz streszczenie całości); T. Tasso: „Goffred, abo Jeruzalem wyzwolona” (wybór, np. śmierć Kloryndy, pieśń XII); P. Corneille: „Cyd”; J. Racine: „Andromacha” lub „Atalja”; W. Szekspir: „Kupiec Wenecki”, albo „Makbet”, albo „Sen nocy letniej”; Byron: „Pożegnanie Czajld Harolda”.

KLASY VII (IV) i VIII (V).

1) Z literatury polskiej:

a) Z literatury XIX i XX wieku:

* K. Brodziński: „O klasyczności i romantyczności” (wyjątki i streszczenie), „Mowa o narodowości Polaków”; Jan

Śniadecki: „O pismach klasycznych i romantycznych”; Wybór z Archiwum Filomatów; Ign. Domeyko: „Filareci i Filomaci”¹⁾; J. Lelewel: „Nowosilcow w Wilnie”¹⁾; * A. Mickiewicz: „Żeglarz”, „Grażyna”, „Dziadów” część I, „Sonety krymskie”, „Rozmowa wieczorna”, „Rozum i wiara” i inne liryki religijno-filozoficzne w wyborze, „Do matki Polki”, „Reduta Ordona”, „Ustęp” (z Dziadów części III); wyjątki z przemówień, listów, artykułów, wykładów o literaturach słowiańskich (naprz. o idei, o Pieśni legjonów, o człowieku wiecznym); * B. Zaleski: „Rusalki”, „dumki”; * A. Malczewski: „Marja”; S. Goszczyński: „Król Zamczyska”; * M. Mochacki: „jedna rozprawa literacka lub polityczna, urywki z „Powstania narodu Polskiego w r. 1830—31”; wybór liryk z 30—31 i 63 roku; A. Fredro: „Odludki i poeta”; * Słowacki: „Godzina myśli”, „Balladyna”, „W Szwajcarji”, „Ojciec Zadźmionych”, wyjątki z listów, wyjątki z „Króla Ducha”, wybór liryk; Z. Krasiński: „Psalm miłości”, „Resurrecturis”, wybór listów, np. listy Krasińskiego do A. Potockiego z przedmową I. Chrzanowskiego (Vita nuova. Warszawa, 1922); * K. Ujejski: „Skargi Jeremiego” (wybór); C. Norwid: Wybór liryk i nowel (np. „Czarne kwiaty”, „Garstka piasku”, „Ad leones”, „Bransoletka”); N. Żmichowska: „Poganka”; E. Orzeszkowa: „Nad Niemnem”; A. Dygasiński: „Gody życia”; H. Sienkiewicz: „Quo vadis”; St. Witkiewicz: „Na przełęcz”; * St. Wyspiański: „Warszawianka”, „Wesele”; St. Żeromski: „Ludzie bezdomni”; J. Kasprówic: „Moja pieśń wieczorna”, wybór liryk.

b) Monografie i rozprawy, poświęcone rozbirowi utworów z okresu romantycznego i poromantycznego.

A. Łucki: Wstęp do tomiku Biblioteki Narodowej, zawierającego rozprawę K. Brodzińskiego: „O klasyczności i romantyczności”; I. Chrzanowski: „Chleb macierzysty Ody do młodości”; H. Mościcki: „Wilno i Warszawa w Dziadach Mickiewicza”; St. Tarnowski: „Pan Tadeusz” (Brody. Arcydzieła polskich i obcych pisarzy); P. Chmielowski: „Pan Tadeusz” (Brody. Arcydzieła polskich i obcych pisarzy); W. Gościński: „Arcydzieło poezji polskiej: Pan Tadeusz”; St. Witkiewicz: „Mickiewicz jako kolorysta” (Sztuka i krytyka); B. Chlebowski: „A. Mickiewicz” (w wydawnictwie: „Wiek XIX,

¹⁾ Rzecz ta znajduje się w książce p. t. „Promieniści, Filomaci, Filareci”, wydał H. Mościcki.

Sto lat myśli myśli polskiej"); J. Kallenbach: „Adam Mickiewicz“ (2 tomy); A. Małeckie: „J. Słowacki“; J. Kleiner: „Juljusz Słowacki“ (rozdziały wybrane), „Patrijotyzm Słowackiego“ (z książki: „Studja o Słowackim“); J. Ujejski: „Kordjan“, „Główne idee w Anhellim“; A. Śliwiński: „M. Mochacki“, I. Chrzanowski: „O komedjach A. Fredry“ (wyjątki); B. Chlebowski: „Z. Krasiński“ (w wyd. „Wiek XIX, Sto lat myśli polskiej“); J. Ujejski: „Główne problemy Nieboskiej“; J. Kallenbach: „Młodość Z. Krasińskiego“ (wyjątki, przede wszystkim rozbiór Irydjona); St. Tarnowski: „Z. Krasiński“ (wyjątki, np. rozbiór Irydjona); J. Kleiner: „Mesjanizm narodowy w systemie Krasińskiego“ (Księga pamiątkowa ku czci Z. Krasińskiego); A. Drogoszewski: „Władysław Syrokomla“; I. Chrzanowski: Charakterystyka romantyzmu w książce: „Z epoki romantyzmu“; J. Tretjak: „Adam Asnyk, jako wyraz swej epoki“ (nakł. Krakowsk. Sp. Wyd. 1922); I. Chrzanowski: „Ideały Asnyka“ (Okrucho literackie); K. Wojciechowski: „H. Sienkiewicz“ (Lwów, Biblioteka Macierzy Polskiej); I. Matuszewski: „Sienkiewicz i Prus“ (Swoi i obcy); W. Gostomski: „Arcytwór dramatyczny Wyspiańskiego: Wesele“ (Pamiętnik literacki 1908).

c) Monografie i rozprawy z dziedziny językoznawstwa:

J. Karłowicz: „Słoworód ludowy“; A. Brückner: „Cywilizacja i język“ (wyjątki); K. Nitsch: „Mowa ludu polskiego“ (wyjątki), „Rozbiór językowy Ojczenasza“, „Archaizmy i nowotwory języka potocznego“ („Język polski“); J. Rozwadowski: „O zjawiskach i rozwoju języka“ (przedruk z „Języka polskiego“, wydanie Tow. Miłośników języka polskiego z zasiłkiem Ministerstwa W. R. i O. P.); „Język Polski“—wydawnictwo Komisji języka polskiego Akademii Umiejętności (wybór artykułów); „Biblioteczka Miłośników Języka Polskiego“.

2) Z literatury powszechnej:

Ajschylos: „Prometeusz“, z „Orestei“ jedna tragedia, np. „Agamemnon“; Eurypides: jedna tragedia, np. „Ifigenja w Aulidzie“; Plato: Wybór pism; Horacy: Wybór poezyj; Dante: „Boska komedja“ (wybór); Ariosto: „Orland szalony“ (wybór); Kalderon: „Książę Niezłomny“; Cervantes: „Don Kichot“ (wybór); Szekspir: „Król Lear“, „Juljusz Cezar“, „Sen nocy letniej“, „Burza“, „Hamlet“; „Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie“ spolszczył E. Porębowicz (wybór); By-

ron: „Pożegnanie Czajld Harolda“, „Giaur“, „Korsarz“; Goethe: „Herman i Dorota“, „Egmont“, „Ifigenja“, „Faust“ część I-sza; Schiller: „Zbójcy“, „Don Karlos“, „Wilhelm Tell“, wybór ballad i poezyj refleksyjnych; H. Ibsen: „Wróg ludu“; wybór pisarzy francuskich XIX i XX w.

SPIS UTWORÓW DO UCZENIA SIĘ NAPAMIĘĆ.

Uwaga. Spis niniejszy obejmuje utwory (lub wyjątki z nich), których uczniowie powinni się nauczyć napamięć w ciągu pięciu lat pobytu w gimnazjum (wyższem). Nauczycielowi pozostawia się swobodę rozłożenia tego materiału na klasy, jak również uzupełnienia go utworami wybranymi według własnego uznania. Poza tem powinien on w ten sposób prowadzić lekturę podstawową, aby uczniowie zapamiętywali niektóre najważniejsze lub najbardziej charakterystyczne zdania z przeczytanych arcydzieł.

„Bogurodzica“.

J. Kochanowski: „Hymn“, jedna fraszka lub pieśń, jeden tren.

P. Skarga: z kazania „O miłości ku ojczyźnie“ ustęp zaczynający się od słów: „Gdy okręt tonie, a wiatry go przewracają“...; z kazania: „O zgodzie domowej“ ustęp, zaczynający się od słów: „Nastąpi postronny nieprzyjaciel“.

I. Krasicki: jedna bajka, wyjątek z satyr.

J. Wybicki: „Pieśń legjonów“.

A. Mickiewicz: „Oda do młodości“, jeden sonet; z „Konrada Wallenroda“ jeden wyjątek, np. Wstęp lub urywek z Pieśni Wajdeloty; z Ksiąg Pielgrzymstwa Polskiego“ wybrany urywek; z „Pana Tadeusza“ kilka ustępów, np. wstęp, jeden z opisów przyrody, apostrofa do roku 1812, wyjątek z Epilogu („O czem tu dumać na paryskim bruku“), „Połały się tzy me...“.

J. Słowacki: „Smutno mi, Boże“...; wyjątek z „Beniowskiego“, np. „Chodzi mi o to, aby język giętki...“; „Testament mój“.

Z. Krasiński: z „Przedświtu“ ustęp pierwszy („Z ojców mych ziemi przez wroga wygnany“) lub zakończenie („Tak śród przedświtów lepszego poranka“...)

K. Ujejski: wyjątek ze „Skarg Jeremiego“, np. z „Chorału“.

M. Konopnicka: „Rota“.

A. Asnyk: jeden wiersz, np. „Do młodych“, „Daremne żale“, lub sonet z cyklu: „Nad głębiami“.

JĘZYK ŁACIŃSKI.

CEL NAUCZANIA.

Nauczanie języka łacińskiego w gimnazjum humanistycznym ma na celu:

1) przez poznanie języka łacińskiego doprowadzenie do głębszego zrozumienia właściwości języków wogóle, a języka ojczystego w szczególności;

2) danie możliwości rozumienia i tłumaczenia tekstów autorów rzymskich, prozaików i poetów;

3) zaznajomienie z najistotniejszymi czynnikami kultury klasycznej, zwłaszcza w dziedzinie życia umysłowego i moralnego, głównie na podstawie czytanych tekstów w oryginale i tłumaczeniu;

4) ułatwienie głębszego zrozumienia kultury europejskiej, a szczególnie polskiej, przez uwydatnienie tkwiących w niej czynników kultury klasycznej.

KLASA IV (I).

(6 godzin tygodniowo).

1. **Gramatyka.** Zasadnicze wiadomości z morfologii, oraz przygodne ze składni, jako przygotowanie do lektury prozaików i poetów rzymskich.

2. **Ćwiczenia językowe.** Zastosowane do gramatyki wypisy, oparte na tematach klasycznych, zawierające opowiadania z życia Greków i Rzymian, oraz obrazy Aten i Rzymu.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie łatwych tekstów łacińskich, wyjętych z autorów rzymskich, przeważnie poetów.

3. **Ćwiczenia piśmienne** 18—20 minutowe co tydzień w przeciągu całego roku, w pierwszym półroczu poprawiane przez nauczyciela w klasie, a w drugim półroczu ewentualnie także w domu.

KLASA V (II).

(6 godzin tygodniowo).

1. **Gramatyka.** Rozszerzenie wiadomości z morfologii i usystematyzowanie wiadomości ze składni.

2. **Lektura.** Wypisy, ułożone przeważnie z Neposa, Cezara (*Bellum Gallicum*), Cycerona (*Listy*), Fedrusa (*Bajki*), a także Owidjusza (*Żale*, *Przemiany*).

Przy czytaniu żywotów Korneliusza Neposa zwraca się uwagę na kulturę grecką.

Przy czytaniu urywków z Cezara uwzględnia się treść dzieła, oraz zwraca się uwagę na sztukę wojenną u Rzymian.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie urywków z poetów i prozaików.

3. **Ćwiczenia językowe.** Tłumaczenia z języka polskiego na łacinę przy czytaniu tekstów (metafrazy).

4. **Ćwiczenia piśmienne** (szkolne) krótkie, poprawiane przez nauczyciela w domu, raz na 2 tygodnie.

KLASA VI (III).

(6 godzin tygodniowo).

1. **Gramatyka.** Uzupełnienie, pogłębienie i usystematyzowanie wiadomości gramatycznych przy czytaniu autorów i ćwiczeniach gramatycznych bez przerywania ciągłości lektury.

2. **Lektura.** a) Owidjusz: *Przemiany*, *Żale*, *Listy*, *Kalendarz*; b) Cycerona *Mowy*, albo Liwjusz: czytanie pewnego okresu z historii.

Przy czytaniu Owidjusza zwraca się uwagę na mitologię w związku z zabytkami sztuki plastycznej.

Przy czytaniu *Katylinaryj*—odpowiednie urywki z Salustjusza, jako uzupełnienie.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie urywków z poezji i prozy.

3. **Ćwiczenia językowe.** Tłumaczenia z języka polskiego na łacinę w obrębie przerabianego materiału z autorów.

4. **Ćwiczenia piśmienne** (szkolne). Tłumaczenia z języka łacińskiego na polski, poprawiane w domu, jedno na 3 tygodnie.

KLASA VII (IV).

(5 godzin tygodniowo)

1. **Lektura.** a) Cycero: Wypisy, ułożone z dzieł filozoficznych Cicerona.

Przygodnie niezbędne wyjaśnienia z zakresu filozofii greckiej. Przy czytaniu Cicerona przygodnie urywki z Orzechowskiego i Skargi.

b) Wergiljusz: Wypisy, ułożone z Eneidy, Sielanek, Książ Ziemiaństwa. Przy czytaniu Wergiljusza — przygodnie urywki z Janickiego, Szymonowicza.

Uczenie się na pamięć i wygłaszanie urywków z poezji i prozy.

2. **Ćwiczenia piśmienne** (szkolne). Tłumaczenia z łaciny, poprawiane co 3 tygodnie.

KLASA VIII (V).

(4 godziny tygodniowo).

1. **Lektura.** a) Horacy: Satyry, Ody, Listy. Przy czytaniu Horacego — urywki z Sarbiewskiego i Kochanowskiego.

b) Tacyt: Roczniki: c) Lektura kursoryczna.

Uczenie się na pamięć i wygłaszanie urywków z poezji.

2. **Ćwiczenia piśmienne** (szkolne). Tłumaczenia z łaciny, poprawiane raz na 4 tygodnie.

JĘZYKI NOWOŻYTNE.

Francuski, angielski, niemiecki.

CEL NAUCZANIA.

Ogólny cel nauczania. Celem nauczania języków nowożytnych obcych w szkole średniej jest:

1) pewna wprawa w poprawnym władaniu językiem obcym w mowie i piśmie w zakresie materiału objętego programem przedmiotu;

2) przygotowanie do samodzielnego czytania i rozumienia utworów napisanych językiem współczesnym;

3) poznanie w zarysie kultury danego narodu.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU NIŻSZYM.

KLASY II, III, IV (I).

Możliwie największa poprawność w wymawianiu i czytaniu; zebranie zapasu najpotrzebniejszych wyrazów; zaznajomienie się z najważniejszymi formami języka oraz zdolność postępowania się niemi;

w rezultacie: możliwość porozumiewania się drogą konwersacji w zakresie zjawisk i potrzeb życia codziennego (w ramach programu tego stopnia).

Rozumienie łatwiejszych tekstów.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU ŚREDNIM.

KLASY V (II) i VI (III).

Rozwinięcie biegłości i poprawności językowej, zdobytej na stopniu niższym;

wzbogacanie zapasu słów, uzupełnienie i ujęcie w system wiadomości gramatycznych;

samodzielniejsze wypowiadanie swych myśli w języku obcym; rozumienie łatwiejszych tekstów literackich i naukowych i pewna wprawa w zdawaniu z nich sprawy;

stopniowe (niesystematyczne) zapoznanie się z łatwiejszymi utworami literatury danego narodu (baśni, legendy, nowele, łatwiejsze komedje i t. p.).

Wprowadzenie w kulturę danego narodu (znajomość kraju i ludzi).

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU WYŻSZYM.

KLASY VII (IV) i VIII (V).

Wydoskonalenie w praktycznym władaniu językiem.

Rozumienie tekstów (utworów) literackich i naukowych.

Poznanie kilku wybitnych utworów poezji i prozy danego narodu w całości, oraz odpowiednich wyjątków literackich i naukowych.

Uzupełnienie i związanie wiadomości o kulturze danego narodu w jeden obraz.

KLASA IV (I) ¹⁾.

(4 godziny tygodniowo).

Nauka o rzeczach (na podstawie obrazów ściennych i tekstów, zawartych w podręczniku). Przystępne zjawiska kultury materialnej oraz najprostsze przejawy kultury duchowej (rzemiosła i zawody; najpospolitsze wynalazki i urządzenia; zabawy i gry; podróże i przygody i t. d.); uwzględnienie (w elementarnym zakresie) zjawisk i tworów przyrody żywej i martwej.

Lektura (w związku z nauką o rzeczach) opisów, baśni, podań, anegdot, opowiadań, listów, dialogów; łatwiejsze utwory poetyckie i pieśni.

Ćwiczenia w swobodnym mówieniu. Prócz konwersacji z nauką o rzeczach, obok opisów i opowiadań na tle lektury — początki samodzielniejszej konwersacji między nauczycielem a uczniami oraz między uczniami samymi. Wygłaszanie i uczenie się napamięć cenniejszych ustępów.

¹⁾ Zakończenie stopnia niższego. Początek (klasy II i III) — patrz program gimnazjum niższego.

Gramatyka.

Język francuski. Uzupełnienie wiadomości w zakresie fleksji, w szczególności fleksji czasownika: *passé antérieur*, *conditionnel passé*, *subjonctif* (pozostałych czasów), *participle passé composé*, *infinitif passé*. Ze składni: praktyczne zaznajomienie się z użyciem trybów i rozszerzenie wiadomości o ważniejszych zdaniach pobocznych.

Język angielski. Uzupełnienie wiadomości w zakresie fleksji, rozszerzenie zakresu czasowników nieregularnych. Ze składni: praktyczne zaznajomienie się z użyciem form czasownika oraz słów posiłkowych. Uzupełnienie wiadomości o ważniejszych zdaniach pobocznych.

Język niemiecki. Uzupełnienie wiadomości w zakresie fleksji. Z czasownika: czas przyszły dokonany, tryb przypuszczający (pozostałych czasów), drugi tryb warunkowy, imiesłów, bezokolicznik, uzupełnienie strony biernej. Ze składni: praktyczne zaznajomienie się z użyciem trybów; uzupełnienie wiadomości o ważniejszych zdaniach pobocznych.

Ćwiczenia piśmienne.

Ćwiczenia domowe krótkie, odczytywane i przeglądane na lekcji, należy pisać jak najczęściej (przynajmniej jedno na tydzień); ćwiczenia szkolne, poprawiane przez nauczyciela, najmniej jedno co trzy tygodnie.

Tematy: odpowiedzi na pytania (z zastosowaniem zdań pobocznych); opisy obrazów i scen przy pomocy krótkiego planu podanego w formie pytań; próby streszczeń przy pomocy planu, łatwe ćwiczenia gramatyczne. Od czasu do czasu dyktando, oparte na materiale językowym, poznanym już gruntownie przez uczniów.

KLASA V (II).

(4 godziny tygodniowo).

Nauka o rzeczach. Francja (Anglja, Niemcy) w barwnych i zajmujących opisach i obrazach ze szczególnem uwzględnieniem stolicy lub większych środowisk o wybitnem znaczeniu kulturalnem i dziejowem; elementarne zapoznanie się z charakterem danego narodu, jego zwyczajami i obyczajami oraz jego twórczością (urządzenia, instytucje, pomniki). W związku z tem odkrycia, wynalazki i t. p. nowoczesne zdobycze kulturalne w przystępnym przedstawieniu rzeczy; łatwe biografje lub epizo-

dy (zawierające pierwiastki wychowawcze) z życia wynalazców, uczonych, artystów, działaczy, bohaterów (także z ostatniej wojny) i t. d.

Lektura: a) podstawowa: zawarte w podręczniku szkolnym opowiadania, opisy, listy, dialogi, wiersze przystosowane do powyższych tematów;

b) uzupełniająca obowiązkowa—obejmie zwłaszcza wybrane nowele i inne łatwiejsze utwory literackie¹⁾;

c) uzupełniająca dobrowolna¹⁾.

Ćwiczenia w swobodnym mówieniu. Konwersacja i łatwe sprawozdania w związku z nauką o rzeczach, lekturą i własnymi przeżyciami; opisy, oparte na obserwacji (ewentualnie przy pomocy obrazów); rozmówki uczniów między sobą w tymże zakresie pod kierunkiem nauczyciela.

Gramatyka.

Język francuski. Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości gramatycznych w zakresie morfologii na podstawie odpowiednio ułożonych tekstów i przykładów; w związku z tem stosowne ćwiczenia ustne i piśmienne celem nabrania pewności i wprawy w poprawnym używaniu języka w zakresie poznanego materiału gramatycznego. Ze składni: systematyczne zaznajomienie się z budową zdania i nauką o używaniu czasów trybu orzekającego.

Język angielski. Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości gramatycznych w zakresie morfologii, traktowane w podobny sposób jak przy języku francuskim.

Język niemiecki. Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości gramatycznych w zakresie morfologii, traktowane w podobny sposób jak przy języku francuskim.

Ćwiczenia piśmienne.

Próby samodzielniejszych opisów, opowiadań, listów. Transpozycje gramatyczne. W ograniczonym zakresie: przekłady odpowiednio ułożonych zdań polskich na język obcy dla pogłębienia i utrwalenia zdobytych już wiadomości gramatycznych w związku z nauką gramatyki.

Ćwiczeń klasowych 5 na półrocze; ćwiczenia domowe, odczytywane i przeglądane na lekcji, jak w klasie IV (I).

¹⁾ Patrz niżej (Lista lektury uzupełniającej).

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo).

Nauka o rzeczach. Francja (Anglja, Niemcy) w barwnych opisach i obrazach ze szczególnem uwzględnieniem prowincji: opisy kraju, ludności, zwyczajów, najważniejszych urzędów, zabytków; przywiązane do danych okolic podania oraz wspomnienia odnoszące się do wybitnych postaci lub zdarzeń historycznych. Zresztą jak w klasie V (II).

Lektura. a) podstawowa: zawarte w podręczniku opowiadania, opisy, listy, dialogi, wiersze i t. d. — przystosowane do powyższych tematów;

b) uzupełniająca obowiązkowa — jak w klasie V (II);

c) uzupełniająca dobrowolna¹⁾.

Ćwiczenia w swobodnym mówieniu jak w kl. V przy zwiększonych nieco wymaganiach.

Gramatyka.

Systematyczne ujęcie i uzupełnienie wiadomości w zakresie składni traktowane podobnie jak w klasie V. Ćwiczenia w zakresie synonimiki i frazeologii.

Ćwiczenia piśmienne

jak w klasie V-iej przy zwiększonych nieco wymaganiach.

KLASA VII (IV).

(4 godziny tygodniowo).

Lektura „wypisów“ zawierających ustępy (utwory) literackie i naukowe (mniejsze w całości, większe w odpowiednich skrótach) tak dobrane i ugrupowane, aby dawały podstawę do wytworzenia sobie obrazu najcharakterystyczniejszych momentów i przejawów rozwoju cywilizacji danego narodu, zarówno materialnej jak duchowej, w rozmaitych okresach aż do wielkiej Rewolucji.

W związku z tem lektura uzupełniająca obowiązkowa — 2—3 większych utworów w całości lub przynajmniej w znaczniejszych wyjątkach.

Lektura uzupełniająca dobrowolna¹⁾.

¹⁾ Patrz niżej (Lista lektury uzupełniającej).

Ćwiczenia w mówieniu. Prócz zdawania sprawy z lektury — w dalszym ciągu konwersacja i sprawozdania na temat osobistych przeżyć oraz na podstawie obserwacji (opisy obrazów i t. p.) z nawiązaniem do lektury.

Gramatyka.

Przygodne powtarzanie i pogłębianie nabytych wiadomości gramatycznych głównie w związku i na podstawie wypracowań piśmiennych.

Ćwiczenia piśmienne.

Streszczenia, transpozycje, samodzielniejsze opisy obrazów w związku z przerabianym materiałem, opowiadania z przeżyć, rozwijanie myśli naszkicowanych; próby charakterystyk i rozprawk; listy, dialogi. Od czasu do czasu wzorowe tłumaczenie na język ojczysty i ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne.

Wypracowań szkolnych klasyfikacyjnych 1 na okres konferencyjny (6 tygodni); ćwiczeń domowych przynajmniej 1 na dwa tygodnie.

KLASA VIII (V).

(3 godziny tygodniowo).

Lektura „wypisów“ zawierających ustępy (utwory) literackie i naukowe (mniejsze w całości, większe w odpowiednich skrótach), tak dobrane i ugrupowane, aby dawały podstawę do wytworzenia sobie obrazu najcharakterystyczniejszych momentów i przejawów cywilizacji danego narodu w okresie od Wielkiej Rewolucji do czasów obecnych oraz obrazu dzisiejszego jej stanu.

W związku z tem lektura uzupełniająca obowiązkowa 2—3 większych utworów literackich (lub naukowych) w całości.

Lektura uzupełniająca dobrowolna. ¹⁾

Ćwiczenia w mówieniu — jak w klasie VII (IV).

Gramatyka — jak w klasie VII (IV).

Ćwiczenia piśmienne — jak w klasie VII (IV).

Uwagi do programu. ²⁾

1) Nauka o rzeczach ma za cel rozszerzanie horyzontu wyobrażeń i pojęć z jednej strony, a wzbogacanie zasobu

¹⁾ Patrz niżej (Lista lektury uzupełniającej).

²⁾ Szczegółowe wskazówki metodyczne do nauczania obcych języków nowożytnych będą przedmiotem osobnej publikacji Ministerstwa.

leksykalnego z drugiej strony. Może być prowadzona przy pomocy przedmiotów rzeczywistych, modeli, obrazów lub lektury, albo raczej winna być, o ile to jest możliwe, prowadzona przy pomocy wszystkich tych środków. Zwykle bywa tak, że jedne z nich mają przewagę nad innymi, zależnie od stopnia i materiału nauki. O ile w pierwszym roku nauki wysuwają się na pierwszy plan przedmioty rzeczywiste i modele, o tyle później obrazy, a w końcu lektura.

Czy głównym środkiem nauki o rzeczach są przedmioty, modele, obrazy, czy lektura, sposób prowadzenia winien być dostosowany do głównego celu: mówienia, a zatem przybierać formę ćwiczeń w mówieniu, zwłaszcza na stopniu niższym i średnim.

2) Lektura jest niczem innym, jak jednym ze środków nauki o rzeczach i dąży do tego samego celu, co ta ostatnia. Różnica polega na tem, że zakres pojęć, jakoteż zasobów leksykalnych, zdobywanych drogą lektury, może być o wiele szerszy, niż ten, jaki uzyskuje się innymi środkami nauki o rzeczach, — conajmniej bowiem wzbogaca jeszcze o wyrażenia z dziedziny form (rodzajów) literackich, — następnie zaś na tem, że technika przyswajania nowych pojęć na tej drodze jest nieco odmienna.

Pod względem techniki odróżnić można mianowicie przy lekturze przynajmniej dwie główne fazy.

Pierwsza z nich, przypadająca na stopień niższy, a w znacznej mierze i na średni, cechuje się tem, że lektura idzie tu zazwyczaj za demonstracją czy to rzeczywistych przedmiotów, czynności, czy obrazów, i jest jakby jej syntezą ostateczną, gdy tymczasem w fazie drugiej, przypadającej głównie na stopień wyższy (częściowo na średni), lektura staje się poniekąd celem samym w sobie, a ilustracja przy pomocy obrazów następować może niejako *ex post*, jak np. przy utworach literackich. W pierwszej fazie (zwłaszcza na stopniu niższym) przerabianie nowego materiału nie powinno tedy zaczynać się od czytania przez ucznia nieprzerobionego ustępu; na stopniu wyższym jest to w pewnych, licznych nawet wypadkach dopuszczalne. Ponadto, gdy w fazie pierwszej objaśnienia leksykalne i gramatyczne odgrywają główną rolę, w drugiej wysuwają się na pierwszy plan objaśnienia myśli, a przy utworach literackich — także objaśnienia formy.

Wreszcie tak w pierwszej, jak w drugiej fazie, lektura — jak nauka o rzeczach wogóle, — winna być prowadzona w ten sposób, aby dawała jak największe pole do ćwiczeń w mówieniu także drogą konwersacji.

Z punktu widzenia ważności dzielimy lekturę na podstawową i uzupełniającą, tę ostatnią znów na obowiązkową i dobrowolną.¹⁾ Przedmiotem lektury podstawowej winien być przy nauce języków obcych nowożytnych podręcznik szkolny, uzupełniającej zaś — utwory poetów i pisarzy w wydaniach szkolnych.

Podając poniżej listę lektury uzupełniającej, zaznaczamy, że lista ta ma na celu dać wskazówki, co wybierać jako przedmiot tej lektury i w co zaopatrywać przede wszystkim biblioteczkę szkolną uczniów; poza tem nauczyciel, jeśli uzna za słuszne, może czynić pewne odstępstwa np. przesuwając niektóre utwory z działu lektury obowiązkowej do dobrowolnej lub odwrotnie, albo też z jednej klasy do drugiej — w miarę przygotowania uczniów — dalej uzupełniając listę lektury innymi stosownymi utworami i t. d. Do lektury dobrowolnej może tylko nauczyciel uczniów zachęcać, nigdy zaś zmuszać.

3) Ćwiczenia w mówieniu pozostają aż do klasy najwyższej jedną z najważniejszych rzeczy przy nauczaniu obcego języka. Dzielią się one na systematyczne oraz przygodne ćwiczenia w swobodnem mówieniu.

Pierwsze prowadzi się w związku z nauką o rzeczach i lekturą, które dostarczają materiału do rozmówek na niższym, względnie do poważniejszej konwersacji na wyższym stopniu; drugie, w miarę uznania nauczyciela — na tematy improwizowane, zawsze jednak w granicach nabytych wiadomości leksykalnych uczniów i ich stopnia rozwoju umysłowego. Jedne i drugie mają stałe formę konwersacji i dopiero zwolna (począwszy od stopnia średniego) mogą przechodzić w dłuższe, samodzielniejsze sprawozdania uczniów.

Celem tych ćwiczeń jest nabieranie coraz to większej wprawy w mówieniu obcym językiem. Stąd nie należy także zaniedbywać ćwiczeń w poprawnem wymawianiu obcych dźwięków oraz wygłaszania z pamięci mniejszych lub większych, nadających się po temu całości. Poprawne, wyraziste odczytywanie przerobionych ustępów, a wreszcie śpiewanie pieśni uzupełniają szereg najważniejszych środków w danym kierunku.

4) Nauka gramatyki obcego języka ma na celu pogłębienie poczucia poprawności językowej.

¹⁾ Podział na lekturę szkolną i domową o tyle nie jest właściwy, że tak lektura podstawowa, jak i uzupełniająca obowiązkowa, wymaga mniejszej lub większej pracy zarówno szkolnej jak domowej.

Systematyczne ujęcie wiadomości gramatycznych, przeznaczone na stopień średni, winno się odbywać na podstawie odpowiednio ułożonych przykładów i tekstów. Muszą one: a) być dostosowane do właściwości obcego języka; b) liczyć się z właściwościami języka ojczystego uczniów: stąd podręczniki (gramatyki) pisane dla szkół francuskich nie nadają się do potrzeb szkół polskich; c) być ugrupowane w sposób wskazany zasadami dydaktyki, w szczególności nie dopuszczać do równoczesnego traktowania zjawisk językowych, należących do różnych kategorii. Zasady tej winien przestrzegać ściśle nauczyciel przy przerabianiu wszelkiej nowej partji gramatyki systematyzującej.

LISTA LEKTURY UZUPEŁNIAJĄCEJ.

A. LEKTURA FRANCUSKA.

KLASA IV.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna). Wybór baśni: Contes de fées (Perrault'a, M-me d'Aulnoy i innych). Nouveaux contes de fées (M-me de Ségur) etc. Czasopismo: Mon journal.

KLASA V i VI.

Lektura uzupełniająca (obowiązkowa). Klasa V. 2—3 nowele wybrane (Coppée'go, Maupassant'a, Daudet'a); jedno dłuższe opowiadanie n. p. Daudet: La Belle Nivernaise.

Klasa VI. 2-3 nowele wybrane (Merimée'go, France'a lub innych); Musset: Il ne faut jurer de rien, lub inna wybrana komedja (krótka).

Lektura uzupełniająca (dobrowolna).—Klasa V. Powieści dla młodzieży (Bibliothèque rose ill., Hachette); utwory dramatyczne dla młodzieży (Nouveau théâtre d'éducation. Larousse); czasopismo: Le petit Français illustré (A. Colin).

Klasa VI. Fénelon: Télémaque (Extraits); Verne: Le Tour du monde en 80 jours i inne powieści; Daudet: Lettres de mon moulin (Choix), Contes du lundi (Choix), Le Petit Chose (Extraits); Lichtenberger: Le Petit Trott (dla chłopców), Line (dla dziewcząt); Demolins: Les Français d'aujourd' hui; M-me G. Demoulin: Les Français illustres (Hachette), Les Françaises illustres (Hachette); Reclus: Géographie rapide de la France (Larousse), Le plus beau royaume sous le ciel (Hachette);

Bruno G.: Le Tour de la France par deux enfants, Livre de lectures d'instruction pour l'adolescent. Czasopismo: Le petit Français illustré.

KLASA VII i VIII.

Lektura uzupełniająca (obowiązkowa).

Klasa VII. Corneille: Le Cid lub inny dramat (przynajmniej w większych wyjątkach) albo Racine: Andromaque lub inny dramat (przynajmniej w większych wyjątkach); Molière: L'Avare lub inna komedja; Voltaire: Le Siècle de Louis XIV (wydanie szkolne). Klasa VIII. Chateaubriand: Atala; Augier: Le Gendre de M. Poirier; Rostand: La Princesse lointaine.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna).

I. Poezja.

Corneille: Horace, Cinna, Polyeucte; Racine: Iphigénie, Britannicus, Esther, Athalie; Molière: Les Précieuses ridicules, Le Misanthrope, Le Bourgeois gentilhomme, Les Femmes savantes, Le Malade imaginaire; La Fontaine: Fables (choix); Beaumarchais: Le Mariage de Figaro; Voltaire: Zaïre; Hugo V: Légende des siècles (choix). Hernani, Ruy Blas; Sandeau: Mlle de la Seiglière, Rostand: Cyrano de Bergerac, l'Aiglon.

II. Powieści i opisy.

Bernardin de St-Pierre: Paul et Virginie; Chateaubriand: René, Itinéraire de Paris à Jérusalem (extraits); Vigny: Grandeur et servitude militaire (extraits); Balzac: Eugénie Grandet (extraits); Sand G.: La Mare au diable, La Petite Fadette; Daudet: Tartarin de Tarascon (extraits); France: Le Crime de Sylvestre Bonnard (extraits), Le Livre de mon ami (extr.), Le Petit Pierre; Loti: Le Pêcheur d'Islande; Bazin: La Terre qui meurt; Rolland R.: Jean Christophe (przynajmniej część: L'Adolescent).

III. Proza naukowa.

Montesquieu: Considérations sur les causes de la grandeur etc (extr.); Voltaire: Histoire de Charles XII; Rousseau: Considérations sur le gouvernement de Pologne (extr.); Michelet: La Pologne (extraits); Taine: Les Origines de la

France contemporaine (extraits); Rambaud: Petite histoire de la civilisation française; Lavis et Parmentier: Tableaux d'histoire de civilisation française (choix); Seignobos: Histoire de la civilisation contemporaine en France; Du Camp Maxime: Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie; Le Bourgeois: L'Art et les artistes français (extraits); Boissier: Cicéron et ses amis, La Conjuration de Catilina; Croiset: La Démocratie antique; Fustel de Coulanges: La Cité antique, La Fin du paganisme; Figuière L.: Les Grandes inventions modernes dans les sciences, l'industrie et les arts (extr.); Maigne P.: Lectures variées sur les sciences usuelles; dla najwybitniejszych uczniów: wybrane rzeczy Maeterlincka (La Vie des abeilles), Le Dantec'a, Poincarégo, Bergsona i t. p.

Czasopisma:

Le Journal de la jeunesse i inne.

B. LEKTURA ANGIELSKA.

KLASA IV.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna). Burnett: Little Lord Fauntleroy. Hawthorne: The Wonder Book; Parley: The Book of Wonders.

KLASA V i VI.

Lektura uzupełniająca (obowiązkowa). — Klasa V. 3—4 nowele Wilde'a (The Happy Prince, A House of Pomegranates) i innych.

Klasa VI. 1—2 nowele oraz Kipling: „The Jungle Book“.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna). — Klasa V. Defoe: Robinson Crusoe (w skróceniu); Miss Edgeworth: Popular Tales; Miss Montgomery: Misunderstood; Kingsley: Water Babies; Hughes: Tom Brown's School Days; Candy: First Days in England i t. p.

Klasa VI. Swift: Gulliver's Travels; Johnson: Rasselas; Goldsmith: Vicar of Wakefield (w skróceniu); Scott: Tales of a Grandfather; Cooper: The last of the Mohicans (w skróceniu); Kingsley: The Heroes; Beecher-Stowe: Uncle Tom's Cabin (w skróceniu); Twain: The Prince and the Pauper; Stevenson: Treasure Island; Kipling: The Second Jungle Book; powieści Marryatt'a i t. p.

KLASA VII i VIII.

Lektura uzupełniająca (obowiązkowa).

Klasa VII. Tennyson: „Idylls of the King“ (wybór); Szekspir: The Merchant of Venice.

Klasa VIII. Byron: Prisoner of Chillon, lub The Siege of Corinth; Szekspir: Macbeth lub Julius Caesar; Tennyson: Enoch Arden.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna).

I. Poezja.

Szekspir: Coriolanus i inne dramaty; Coleridge: The Ancient Mariner; Moore: Paradise and the Peri; Byron: Mazeppa i inne powieści poetyczne, Child Harold's Pilgrimage (wybór); Longfellow: Wybór poezyj; Poe: Wybór poezyj; Wilde: Lady Windermere's Fan, A Woman of no Importance, An Ideal Husband.

II. Powieści.

W. Scott: Kenilworth, Quentin Durward, Ivanhoe (w skróceniu); Dickens: The Pickwick Club (wyjątki), A Christmas Carol (obj. Kardaszewicz, wyd. Książnica Polska), David Copperfield (w skróceniu), The Cricket on the Hearth; powieści Bulwer'a (The Last Days of Pompei), Thackeray'a, Twain'a, Wells'a (The War of the World, The Invisible Man) i innych.

III. Proza naukowa.

Macaulay: Essays (wybór), History of England (wybór); Goadby: The England of Shakespeare; Besant: The Rise of the Empire; Seeley: Expansion of England; Carlyle: On Heroes and Hero-worship; Emerson: English Traits; Spencer: Essays (wybór); Tyfe: Triumphs of Invention and Discovery in Art and Science.

C. LEKTURA NIEMIECKA.

KLASA IV.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna). Wybór baśni Grimmów, Andersena, Bechsteina; Hebbel: Schatzkästlein.

KLASA V i VI.

Lektura uzupełniająca (obowiązkowa).

Klasa V. 1 — 2 nowele wybrane (Novellenschatz I); Hauff: Die Karawane.

Klasa VI. 1 — 2 nowele wybrane (Novellenschatz II); Fouqué: Undine.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna).

Klasa V. Gerstäcker: Der Schiffszimmermann; Rossegger: Als ich noch der Waldbauerbub war; Eyth: Geld und Erfahrung; Deutsche Volksbücher (Till Eulenspiegel, Faust etc. według Schwaba); Robinson.

Klasa VI. Eichendorff: Aus dem Leben eines Taugenichts; Chamisso: Peter Schlemihl; Raabe: Die schwarze Galeere; Ebner-Eschenbach: Dorf und Schlossgeschichten; Droste-Hülshoff: Die Judenbuche; Saar: Tambi.

KLASA VII i VIII.

Lektura uzupełniająca (obowiązkowa).

Klasa VII. Goethe: Egmont lub Götz von Berlichingen; Schiller: Die Jungfrau von Orleans lub Wilhelm Tell.

Klasa VIII. Goethe: Herman und Dorothea; Schiller: Maria Stuart; Goethe: Iphigenie auf Tauris, lub Grillparzer Sappho.

Lektura uzupełniająca (dobrowolna).

I. Poezja.

Klasa VII. Lessing: Minna von Barnhelm; Kleist: Käthchen von Heilbronn; Grillparzer: Der Traum ein Leben, Weh dem, der lügt; Hebbel: Agnes Bernauer, Die Nibelungen.

Klasa VIII. Goethe: Faust I; Schiller: Wallenstein; Kleist: Der Prinz von Homburg; Grillparzer: Das goldene Vlies; Hebbel: Gyges und sein Ring, Maria Magdalena; Hauptmann: Die versunkene Glocke, Die Weber; Freytag: Die Journalisten.

II. Powieści i nowele.

Klasa VII. Grillparzer: Der arme Spielmann; Keller: Das Fähnlein der sieben Aufrechten; Storm: Pole Poppenspüler; Scheffel: Ekkehard.

Klasa VIII. Storm: Immensee; Ebner-Eschenbach: Das Gemeindekind; Fontane: Irrungen, Wirungen; Frensen: Jörn Uhl; Hauptmann: Der Narr in Christo; Sudermann: Frau Sorge.

III. Proza naukowa.

Zieliński: Die Antike und wir; wydawnictwo Gymnasial-Bibliothek, Nr. 1—5, hg. v. Hoffmann; Kirchoff: Mensch und Erde; Schulze: Grosse Physiker und ihre Leistungen; Launhardt: Naturwissenschaften und Technik; Scheiner: Der Bau des Weltalls; inne t. p. dzieła objęte wydawnictwem „Aus Natur und Geisteswelt“, Teubner, Leipzig; Eyth: Hinter Pflug und Schraubenstock.

HISTORJA.

CEL NAUCZANIA.

I. Na podstawie odpowiedniego doboru faktów o znaczeniu ogólniejszem, poznawanych dostatecznie szczegółowo w postaci możliwie konkretnej:

1) Wstępne zapoznanie się uczniów z człowiekiem, stosunkami ludzkimi i twórczością ludzką w czasie i przestrzeni, głównie zaś z przeszłością i teraźniejszością narodu i Państwa Polskiego, oraz stopniowe przyswojenie ogólnych pojęć gospodarczych, społecznych i politycznych.

2) Wyrobienie rzetelności i sprawności myślenia w dziedzinie spraw ludzkich w ogóle, w szczególności zaś:

a) przyzwyczajanie do rozpatrywania spraw ludzkich w ich genezie, rozwoju i wzajemnym związku, w perspektywie czasu i porównawczo;

b) przyzwyczajanie do dostrzegania przeszłości w teraźniejszości, do nawiązywania teraźniejszości, jako jednego z ogniw, do całości procesu dziejowego.

3) Zainteresowanie sprawami ogólnoludzkimi i narodowymi.

II. Wychowanie człowieka i obywatela. Na podstawie nauki historii uczeń ma przyswoić sobie zasady nauki obywatelskiej, zaszczerpić w sobie poczucie nierozzerwalnego związku z narodem i ludzkością, przejąć się głęboko duchem polskim, w szczególności ideałem obywatela polskiego, zrośniętym w jedno z ideałem człowieka.

KLASA IV (I).

(3 godziny tygodniowo).

Kultura pierwotna. Cywilizacja starożytnego Egiptu. Cywilizacja Babilonu i Asyrii. Rola Fenicji w dziejach starożytnego

Wschodu, Arjowie Wschodu. Cechy charakterystyczne cywilizacji starożytnego Wschodu.

Kultura Grecji w okresie micońskim i homerowym. Sparta i Ateny jako dwa typy społeczno-polityczne kantonalnej Grecji. Walka Aten i Sparty o przewagę polityczną; rozkwit kultury greckiej. Monarchja wszechświatowa Aleksandra Macedońskiego.

Powstanie Rzymu; jego rozwój i walka o panowanie nad światem. Społeczne i polityczne przewroty rzeczypospolitej rzymskiej. Cesarstwo rzymskie i upadek zachodniego imperjum.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. **Kultura pierwotna.** Narody cywilizowane i ludy dzikie. Dzicy Afryki, Ameryki, Azji i Australji. Myśliwstwo, pasterstwo i rolnictwo. Wiek paleolityczny, neolityczny, brązowy i żelazny.

2. **Cywilizacja Egiptu starożytnego.** Kraj: dolina Nilu, Egipt Górny i Dolny. Mieszkańcy, osadnictwo egipskie. Wierzenia religijne: bóstwa egipskie, kult zwierząt, wiara w życie pozagrobowe, obrzędy religijne. Ustrój społeczny i polityczny: chłopci, kapłani i rycerze, rzemieślnicy i kupcy; Faraon, dwór królewski; urzędnicy i wojsko; wojny i wyprawy zbrojne, sposób wojowania. Kultura materialna i duchowa, kapłani i pisarze, zabijki architektury egipskiej (piramidy, świątynie, sfinksy, obeliski), Dzieje polityczne.

3. **Cywilizacja Babilonu i Asyrji.** Kraj: dolina Tygru i Eufratu. Mieszkańcy: Szumirowie, Chaldejczycy, Asyryjczycy. Wierzenia religijne: religja słoneczna Babilończyków; demony, pogląd na życie pozagrobowe; kosmogoniczne i religijne mity babilońskie. Ustrój społeczny i polityczny: organizacja wojskowa Asyryjczyków, polityka zaborcza królów asyryjskich; podbój Babilonji; handel Babilonu, kupcy i bankierzy, miasta; monarchja asyryjsko-babilońska. Kultura materialna i duchowa, nauka u Babilończyków.

4. **Rola Fenicji w dziejach starożytnego Wschodu.** Kraj: Syrja i Fenicja pod względem geograficznym. Mieszkańcy: Fenicjanie. Wierzenia religijne. Ustrój społeczny i polityczny: miasto-państwo, jako fenicka forma ustroju politycznego. Kultura materialna i duchowa: żegluga i handel, odkrycia geograficzne Fenicjan, zależność kulturalna Fenicjan od Egiptu i Babilonji. Dzieje polityczne.

5. **Arjowie.** Ludy aryjskie. Ich systemy religijne (religja pierwotna Arjów, Zoroaster, Brahma, Budda), literatura, państwa. Cechy charakterystyczne cywilizacji starożytnego Wschodu.

6. **Sredniowiecze greckie.** Południowa część półwyspu Bałkańskiego pod względem historyczno-geograficznym. Hellenowie i ich osadnictwo. Stosunek cywilizacji hellenickiej do kultury semickiego Wschodu. Społeczeństwo i państwo greckie w epoce homerowej. Antropomorficzny politeizm grecki; pogląd na życie za grobem. Ofiary i obrzędy pogrzebowe.

7. **Sparta i Ateny jako dwa typy społeczno-polityczne kantonalnej Grecji.** Lakonja pod względem geograficznym i etnograficznym. Spartjaci i ich stosunek do ludności podbitej (periojkowie i heloci); spartjacki tryb życia; wojsko i ciągłe pogotowie wojenne. Ustrój polityczny. Symmachja spartańska. Attyka pod względem geograficznym i etnograficznym. Upadek władzy królewskiej w Atenach. Reforma Solona. Przewroty społeczno-polityczne w kantonach greckich w VI i VII wieku. Tyranja Pizystrata w Atenach i triumf demokracji za Klistenesa. Wspólna kultura Greków. Wyrocznie, amfiktjonje, igrzyska, literatura, świątynie, budownictwo. Rozwój żeglugi, handlu i przemysłu w Grecji.

8. **Walki Aten i Sparty o przewagę polityczną.** Persja wieku VI-go w przeciwstawieniu do Grecji. Walka Grecji z najazdem perskim. Hegemonja Aten i symmachja ateńska. Perykles i jego wiek. Rozkwit demokracji w Atenach. Radykalni demokraci i ich przeciwnicy. Wojna domowa (peloponeska) Grecji i upadek hegemonji Aten.

9. **Monarchja wszechświatowa Aleksandra Macedońskiego.** Słabość Grecji po wojnie peloponeskiej. Hellenizacja Macedonji za Filipa. Podbój Grecji. Podboje Aleksandra Wielkiego. Hellenizacja Wschodu. Państwa diadochów. Kultura hellenistyczna.

10. **Walka Rzymu o panowanie nad światem.** Italja pod względem geograficznym. Osadnictwo Italików. Podbój półwyspu Apenińskiego przez Rzymian; kolonje i drogi wojskowe rzymskie. Pierwszy konflikt Rzymu ze światem grecko-macedońskim (wojna z Pyrrusem). Wpływy greckie w sferze obyczajów, wierzeń i obrzędów, oraz narodowe cechy życia rzymskiego w prawie zwyczajowym, ustroju rodziny i religji. Urzędy rzymskie i ich powstanie; senat; komicje i wojskowość; początki prawa. Wojny punickie o podbój Wschodu. Imperjalizm rzymski.

11. **Socjalne i polityczne przewroty w Rzeczypospolitej rzymskiej.** Prowincja i administracja prowincjonalna (prokonsulat). Nobilitacja i publikanie. Początki latyfundiów i proletaryzacja włościanstwa; niewolnictwo w gospodarce wiejskiej; kwestja agrarna. Tyberjusz i Kajus Grakchowie. Rewolucja italska i reakcja sullańska. Magnateria rzymska; patronat i klientela; upadek instytucji republikańskiej. Próba przewrotu: spisek Kataliny. Jedynowładztwo Pompejusza. Pierwszy triumwirat. Cezar w Galji. Spór Cezara z senatem. Wojna domowa i Farsal, dyktatura i śmierć Cezara. Rządy wojskowe po śmierci Cezara. Drugi triumwirat. Bitwa pod Akcjum i zdobycie Aleksandrii przez Oktawiana. Pryncypat. Zamach stanu roku 32 i stosunek do niego społeczeństwa rzymskiego. Princeps a senat; pakt z roku 27 i późniejsze umowy. Kult imperatora w Italji i prowincjach; początki religji państwowej. Princeps i armja. Współzawodnictwo między armją a senatem. Princeps a lud rzymski. Municipja; stan prowincji pod rządami princepsów. Rozpowszechnienie obywatelstwa rzymskiego. „Pokój rzymski“. Literatura.

12. **Cesarstwo rzymskie i upadek imperjum zachodniego.** Kosmopolityczny charakter cesarstwa; kontrasty kulturalne: zachód i wschód. Wiek Antoninów. Niszczące wojny z Germanami, Partami i Persami. Upadek gospodarstwa narodowego; kolonaty; ruina miast, przemysłu i handlu. Reforma Dioklecjana: nowy podział Cesarstwa; upadek senatu; rozwój biurokracji. Kult Cesarza. Chrześcijaństwo. Prześladowanie chrześcijan; edykt medjolański i polityka kościelna Konstantyna I-go. Wielka wędrówka ludów i upadek zachodniego cesarstwa rzymskiego.

LEKTURA SZKOLNA.

Wschód starożytny. „Hymn do Nilu“, wyjątki z papyrusów (budżet utrzymania dworu, nauki Faraona dla syna) — w „Wypisach historycznych“ Wachowskiego. Wyjątki z „Księgi umarłych“, opis walki Ramzesa II z księciem Chety, tudzież akt układu pokojowego między nimi — ze Święcickiego „Historji literatury powszechnej“. „Epos egipskie“ w opracowaniu Langego, wydanie Westa. Wyjątki z „Kronik królów asyryjskich“, recepty lekarskie, horoskopy astrologów i kontrakty prawne — w „Wypisach historycznych“ Wachowskiego. „Epos babilońskie“ w opracowaniu Langego, wydanie Westa. Kodeks Hammurabiego w przekładzie polskim Müllera.

Grecja. „Iliada“ i „Odyssea“ w wyjątkach. Plutarcha: życiorysy Peryklesa, Aleksandra w opracowaniu T. Sinki („Żywoty sławnych mężów“). Ksenofonta: „Wspomnienia o Sokratesie“ w przekładzie Konopczyńskiego. Ajschylosa: „Persowie“ w przekładzie Kasprowicza. Krótkie wyjątki treści opisowej z tragedji Sofoklesa w przekładzie Morawskiego i Eurypidesa w przekładzie Kasprowicza.

Rzym. Prawa XII tablic. Plutarch: życiorysy Tyberjusza i Gajusza Grakchów, oraz Marjusza w opracowaniu T. Sinki („Żywoty sławnych mężów“). Cycero: „Listy do Attyka II, 3 i 6, i „Filipiki“ w wyjątkach w przekładzie Rykaczewskiego. Horacy: utwory treści politycznej w przekładach Siemieńskiego i Felicjana. Petronjusz: „Uczta Trimalchiona“ w przekładzie ks. Dębickiego. — Tacyt: wyjątki z „Dziejów“ w przekładzie Naruszewicza i „Germanji“ w przekładzie Okęckiego. Marek Aureljusz: wyjątki z „Myśli“, wyd. „Symposion“.

KLASA V (II).

(5 godzin tygodniowo).

Państwa barbarzyńskie. Wschodnie cesarstwo rzymskie. Arabowie. Państwo Franków. Papiestwo. Monarchja Karola Wielkiego.

Słowianie. Prehistorja Polski.

Ustrój feudalny. Normanowie. Stosunek cesarstwa do papiestwa; walka o inwestyturę.

Polska do roku 1138.

Francja. Wojny krzyżowe. Wzrost miast.

Walka Staufów z miastami i papiestwem.

Ustrój i kultura wieków średnich.

Polska w podziałach. Europa wschodnia.

Anglja średniowieczna. Wzrost monarchji we Francji.

Niemcy po wielkiem bezkrólewiu.

Zjednoczenie i utwierdzenie Królestwa Polskiego.

Francja i Anglja w końcu średniowiecza. Początki Hiszpanji.

Wielka schizma w kościele. Czechy i husytyzm.

Polska w unji z Węgrami i Litwą.

Turcy w Europie. Polska w drugiej połowie XV w. Początki państwa moskiewskiego.

Odrodzenie we Włoszech.

Wielkie odkrycia geograficzne. Przejście do czasów nowożytnych.

Ustrój i kultura Polski w w. XV.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. **Państwa barbarzyńskie. Wschodnie cesarstwo rzymskie. Arabowie.** Europa zachodnia po upadku państwa rzymskiego. Pierwiastki germańskie i romańskie. Państwa Teodoryka W. i Klodwiga. Prawa barbarzyńców.

Justynjan. Kodyfikacja prawa. Cywilizacja bizantyńska. Cechy zasadnicze dziejów Bizancjum. Wpływ bizantyński na Europę wschodnią.

Mahomet i islam. Podboje Arabów. Kalifat. Cywilizacja arabska i wpływ jej na Europę. Upadek kalifatu. Hiszpanja muzułmańska.

2. **Państwo Franków. Papiestwo. Monarchja Karola Wielkiego.** Pierwsi Karolingowie. Przeobrażanie wewnętrzne państwa Franków. Beneficjum i senjorat. Misje irlandzka i anglosaska. Sojusz Karolingów z papiestwem.

Znaczenie kościoła w państwach barbarzyńskich. Biskupi i klasztory. Grzegorz I Wielki. Rzym papieski. Początki państwa kościelnego.

3. **Słowianie. Prehistorja Polski.** Pierwotne siedziby Słowian i ich wędrówki. Ustrój, obyczaje i wierzenia plemion słowiańskich. Podboje koczowników (Awarów, Bułgarów, Chazarów). Wpływ monarchji frankońskiej. Państwo Samona i wielkomorawskie. Współzawodnictwo kościoła rzymskiego i greckiego. Św. Cyryl i Metody. Alfabet słowiański. Początki Rusi. Włodzimierz Św. Słowianie połabscy.

Terytorjalne rozmieszczenie zabytków okresów: paleolitycznego, neolitycznego, brązowego i żelaznego na ziemiach polskich. Okres kultury grodziskowej. Wykopaliska monet, jako ślady starodawnych dróg handlowych.

4. **Ustrój feudalny. Normanowie. Stosunek cesarstwa do papiestwa: walka o inwestyturę.** Rozpadnięcie się społeczeństwa. Hierarchja feudalna. Obowiązki wasala i senjora. Wojny prywatne. Położenie klas niższych. Rozpowszechnienie się ustroju feudalnego.

Wyprawy i podboje wikingów: Francja, Anglja, Ruś. Nawrócenie ludów północy. Kanut Wielki. Normanowie jako czynnik państwowotwórczy.

Cesarstwo rzymskie królów niemieckich. Epoka Ottonów. Reforma klunjacka. Spór o inwestyturę. Henryk IV i Grzegorz VII. Konkordat wormacki.

5. **Polska do roku 1138.** Dzieje bajeczne (cykl legend polański i wiślański) i najstarsze wiadomości historyczne (książę „na Wiślech“). Ustrój rodowy. Powstanie państwa (teorja najazdu i ewolucyjna). Chrześcijaństwo i organizacja kościelna. Monarchja Bolesława Chrobrego. Zjazd gnieźnieński. Wojny z Niemcami i Rusią. Pierwsza koronacja.

Kryzys monarchji po śmierci Bolesława Chrobrego. Odrodzenie państwa. Koronacja Bolesława Śmiałego i jego upadek. Podbój Pomorza. Statut (t. zw. Testament) Krzywoustego.

Ustrój wewnętrzny Polski Bolesławowskiej. Rola duchowieństwa. Początki piśmiennictwa (roczniki i t. zw. Gallus).

6. **Francja. Wojny krzyżowe. Wzrost miast.** Słabość królów i potęga wasalów we Francji. Kultura i rycerstwo francuskie w XI w. Pielgrzymki do Ziemi Świętej. Turcy Seldżuci. Pierwsza krucjata. Królestwo Jerozolimskie. Zakony rycerskie. Obyczajowość rycerska. Wzrost handlu wschodniego. Miasta. Dalsze wyprawy krzyżowe i ich koniec.

Udział Polski w krucjatach i krucjata na pogan okolicznych. Zakony rycerskie w Polsce (Bożogrobcy, Joannici).

7. **Walka Staufów z miastami i papiestwem.** Wzrost potęgi cesarskiej za Staufów. Miasta lombardzkie. Walka Fryderyka I Barbarosa z miastami i papiestwem.

Potęga papiestwa za Innocentego III. Sobór laterański. Krucjata przeciw Albigenom. Zakony żebrzące.

Wznowienie walki z papiestwem i miastami za Fryderyka II. Królestwo Sycylijskie Staufów jako pierwowzór państwa nowożytnego. Upadek Staufów. Wielkie bezkrólewie w Niemczech.

8. **Ustrój i kultura wieków średnich.** Monarchja średniowieczna. Stany i zgromadzenia stanowe. Duchowieństwo. Rycerstwo. Miasta i ich ustrój. Ludność wiejska.

Oświata i szkolnictwo. Nauka i uniwersytety. Wpływ nauki arabskiej. Filozofja scholastyczna. Nauka prawa. Poezja rycerska i ludowa. Sztuka romańska i gotycka (architektura, rzeźba, malarstwo minjaturowe).

9. **Polska w podziałach. Europa Wschodnia.** Rozdrobnienie polityczne i upadek senjoratu. Likwidacja stosunku lennego do Niemiec. Reformy gregorjańskie i zależność Polski od papiestwa (świętopietrze). Sprowadzenie Krzyżaków. Najazdy tatarskie. Dążności do zjednoczenia Polski (Piastowie śląscy, kanonizacja św. Stanisława, Przemysław i jego koronacja, Przemysłidzi czescy, Łokietek).

Władza książęca a immunitety. Kolonizacja na prawie niemieckim. Powstawanie miast. Rozwój kultury (klaszatory, szkoły, kronikarstwo, Kadłubek, szkoła romańska).

Ruś kijowska. Wpływy bizantyńskie. Najazdy Tatarów i rozpadnięcie się Rusi. Państwo halicko-włodzimierskie. Początki Litwy. Mendog.

10. Anglja średniowieczna. Wzrost monarchji we Francji. Anglosasi i podbój normandzki. Monarchja Plantagenetów. „Magna charta“ i początki parlamentu w Anglji.

Rządy Filipa II Augusta i Ludwika IX Św. we Francji. Legiści. Filip IV Piękny. Walka państwa z kościołem. Stany generalne.

11. Niemcy po wielkiem bezkrólewiu. Upadek władzy cesarskiej. Nowe potęgi dynastyczne: Habsburgowie i Luksemburgowie. Złota bulla Karola IV. Związek szwajcarski. Hanza niemiecka. Kultura niemiecka późnego średniowiecza.

12. Zjednoczenie i utwierdzenie Królestwa Polskiego. Zjednoczenie państwa za Łokietka. Utrata Pomorza. Koronacja w Krakowie. Bunt wójta Alberta. Walki z Krzyżakami. Płowce.

Praca unifikacyjna Kazimierza Wielkiego. Zabiegi dyplomatyczne. Sojusz polityczny z Węgrami. Przyłączenie Rusi Czerwonej. Rozwój gospodarczy. Budownictwo (sztuka gotycka).

13. Francja i Anglja w końcu średniowiecza. Początki Hiszpanji. Początek i przebieg wojny stuletniej. Utrwalenie się parlamentu w Anglji. Kryzys i wzmocnienie się monarchji we Francji. Rządy Karola VII i i Ludwika XI. Państwo burgundzkie. Zjednoczenie Francji.

14. Wielka schizma w kościele. Czechy i husytyzm. Papiestwo w Awinjonie. Schizma zachodnia. Sobór w Konstancji. Sobór w Bazylei. Niepowodzenie reformy.

Czechy i ich stosunek do Niemiec. Potęga Czech za Przemysławą Ottokara i Wacława II. Rządy Karola IV. Husytyzm i wojny husyckie.

15. Polska w unji z Węgrami i Litwą. Rządy Ludwika Wielkiego na Węgrzech i w Polsce. Przywilej koszycki. Wzrost Litwy za Giedymina i Olgierda. Jadwiga. Chrzest Litwy i pierwsze połączenie się jej z Polską. Odzyskanie Rusi Czerwonej przez Polskę. Jagiełło i Witold (Żmudź, Worskła). Grunwald i Horodło. Polska na soborze konstancjeńskim. Kryzys unji po śmierci Witolda.

16. Turcy w Europie. Polska w drugiej połowie XV w. Początki państwa moskiewskiego. Słabość Bizancjum. Bułgarja i Serbja. Turcy Osmańscy i ich podboje. Tamerlan. Zbigniew Oleśnicki i husytyzm w Polsce. Nowa unja Polski z Węgrami. Bitwa warneńska. Rządy Kazimierza Jagiellończyka na Litwie. Zdobycie Konstantynopola. Wpływ podbojów tureckich na Europę. Elekcja Kazimierza Jagiellończyka na tron polski. Spory z Litwą. Unja z Prusami i wojna pruska. Jagiellonowie w Czechach i na Węgrzech. Wyprawa wołoska Jana Olbrachta.

Ruś północno-wschodnia. Jarzmo tatarskie. Wielcy książęta moskiewscy. Iwan III. Upadek Nowogrodu. Moskwa spadkobierczynią tradycyj bizantyjskich. Walka Litwy z Moskwą.

17. Odrodzenie we Włoszech. Państwa i miasta włoskie w końcu średniowiecza. Medjolan, Wenecja, Genua, Florencja. Kondotjerzy i uzurpatorowie. Trybun rzymski Cola Rienzo. Medyceusze we Florencji.

Język włoski. Dante. Odrodzenie starożytności klasycznej. Humanizm. Petrarka i Boccaccio. Napływ uczonych greckich do Włoch. Sztuka włoska XIV i XV w.

18. Wielkie odkrycia geograficzne. Przejście do czasów nowożytnych. Wynalazki: druku, prochu, busoli. Rozszerzenie wiadomości geograficznych. Podróże morskie Portugalczyków. Poszukiwanie drogi morskiej do Indyj. Odkrycia Kolumba i Vasco de Gama. Pierwsza podróż naokoło świata. Podboje Hiszpanji w Ameryce. Wpływ wielkich odkryć na Europę. Przewrót gospodarczy. Wielkie mocarstwa na początku nowożytnej epoki.

19. Ustrój i kultura Polski w w. XV. Przywileje szlachty za Władysławą Jagiełły. Potęga magnatów. Walka Kazimierza Jagiellończyka z oligarchją. Sejmiki ziemskie. Statuta nieszawskie. Sejm walny. Ustawa „Nihil novi“.

Miasta, handel i przemysł. Drogi handlowe i porty nad morzem Czarnem i Bałtyckiem. Stosunek mieszczan do życia państwowego.

Włościaństwo, kolonizacja, handel zbożowy. Ustawa 1496 r. Dwór, skarbowość, sądownictwo, wojsko.

Oświata. Akademia krakowska. Długosz. Ostroróg. Humanisci. Grzegorz z Sanoka. Oddziaływanie kultury polskiej na Europę wschodnią.

LEKTURA SZKOLNA.

1. **Pomniki prawa** (w wyjątkach): wstęp do kodeksu Justynjana, prawo Salickie, kapitularze Karola W., „Assises de Jerusalem“, „Etablissements de St. Louis“, „Magna charta libertatum“, złota bulla Karola IV, wzory przywilejów książąt polskich, statuta Wiślickie, przywilej koszycki i wyjątki z innych przywilejów ziemskich, przywilej wileński 1387 r., akta unji hrodelskiej i inkorporacji Prus i Pomorza

2. **Kroniki** (wyjątki): Grzegorz Turoneński, Einhard (Vita Caroli Magni), Otto z Freisingen, Gallus, Wincenty Kadłubek, Ville-Hardouin, Joinville, Długosz.

3. **Literatura i sztuka**. Pieśń o Nibelungach (wyjątki), pieśń o Rolandzie (wyjątki), wyjątki z „Boskiej Komedji“ Dan-tego, Kallimacha „Żywot Grzegorza z Sanoka“, Ostroroga „Pamiętnik“.

Pokazywanie i objaśnianie typowych zabytków sztuki średniowiecznej: bizantyńskiej, arabskiej, starochrześcijańskiej, romańsko-gotyckiej i wczesnego renesansu, ze szczególnem uwzględnieniem zabytków polskich.

KLASA VI (III).

(5 godzin tygodniowo).

Odrodzenie i pochod jego po Europie.

Okres reformacji i kontrreformacji w Europie.

Polska za ostatnich Jagiellonów i rola jej na Wschodzie.

Dwie linje Habsburgów. Hiszpanja za Filipa II-go. Niderlandy.

Wojny religijne i wzrost absolutyzmu we Francji.

Wojna trzydziestoletnia.

Anglja za Elżbiety i Stuartów.

Polska za królów obieralnych do abdykacji Jana Kazimierza. Wschód Europy.

Francja za Ludwika XIV-go.

Polska za Michała Korybuta i Jana Sobieskiego. Złamanie potęgi tureckiej. Wzrost Rosji za Piotra Wielkiego. Epoka Sasów w Polsce.

Budowa państwa pruskiego. Austria w XVIII wieku.

Rozwój parlamentaryzmu w Anglii i angielska polityka kolonialna.

Racjonalizm i reformy świątę absolutyzmu.

Praca nad odrodzeniem narodu i ocaleniem bytu państwowego Polski za Stanisława Augusta. Rozbiory.

Kolonje angielskie w Ameryce i powstanie Stanów Zjednoczonych.

Francja przed wielką rewolucją.

Wybuch i przebieg wielkiej rewolucji francuskiej.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. **Odrodzenie i pochod jego po Europie**. Papięze Odrodzenia. Architektura, rzeźba, malarstwo. Trójca wielkich mistrzów Odrodzenia: Leonardo da Vinci, Michał Anioł, Rafael Santi. Literatura. Odrodzenie w innych krajach Europy. Przemiana renesansu w barok.

2. **Okres reformacji i kontrreformacji w Europie**. Niezadowolenie ze stosunków kościelnych i pragnienie reformy. Wystąpienie Lutra. Kierunek umiarkowany i radykalny. Sprawa włościańska w Niemczech. Pokonanie związku szmalkaldzkiego. Pokój augsburski. Zwingli i Kalwin. Rozszerzanie się reformacji na zachodzie Europy (Anglja i Skandynawja).

Odrodzenie katolicyzmu. Rola Hiszpanji. Jezuici. Sobór trydencki i jego znaczenie. Dwa obozy w Europie: katolicki i protestancki.

3. **Polska za ostatnich Jagiellonów i rola jej na Wschodzie**. Położenie międzynarodowe Polski za Zygmunta I. Sekularyzacja Prus. Pozyskanie Mazowsza. Odrodzenie i reformacja w Polsce. Dominujące stanowisko szlachty. Reformy.

Program naprawy Rzeczypospolitej za Zygmunta Augusta. Andrzej Frycz Modrzewski. Dążenie do reformy sejmu. Projekt reformy kościoła. Zwycięstwo katolicyzmu i stosunek do protestantów. Egzekucja dóbr. Wojsko kwarciane. Konstytucja o handlu i przemyśle. Unja Lubelska. Polityka zagraniczna. Oświata i piśmiennictwo.

Ustrój Polski za Jagiellonów: Władza królewska. Dwie części składowe państwa, ustrój sejmu i sposób obrad. Dwoistość urzędów. Urzędy i sądy, organizacja wojska i podatków. Stany w Polsce. Obce narody. Epoka Jagiellońska szczytem pomyślności Polski.

4. **Dwie linje Habsburgów. Hiszpanja za Filipa II-go. Niderlandy**. Tworzenie się potęgi dynastycznej Habsburgów. Monarchja Karola V. Walka z Francją i Turcją. Rządy

Filipa II-go w Hiszpanji i Niderlandach. Polityka Alby i odpadnięcie Niderlandów północnych.

5. **Wojny religijne i wzrost absolutyzmu we Francji.** Francja za Franciszka I-go. Parlament, jako czynnik pozornie ograniczający władzę królewską. Reformacja. Hugonoci, jako stronnictwo polityczne. Noc św. Bartłomieja. Monarchomachowie i teoria Bodin'a. Henryk IV i edykt nantejski. Upadek stanów generalnych. Ludwik XIII i Richelieu, jego cele i polityka. Stosunek do Hugonotów. Intendenci. Mazzarini. Fronda. Hiszpanja po Filipie II. Pokój pirenejski. Przewaga Francji.

6. **Wojna 30-letnia.** Stan Niemiec przed wojną. Przyczyny wojny 30-letniej. Unja i Liga. Powstanie czeskie i bitwa na Białej Górze. Upadek reformacji w Czechach i ich germanizacja. Wojna w Niemczech. Wallenstein. Edykt restytucyjny. Gustaw Adolf. Traktaty Westfalskie. Skutki wojny.

7. **Anglja za Elżbiety i Stuartów.** Rządy Elżbiety. Jej stanowisko wobec katolików i protestantów. Elżbieta opiekunką protestantów na kontynencie. Stanowisko handlowe Anglii. Rozkwit kulturalny za Elżbiety. Dwaj pierwsi Stuartowie. Purytanizm w Anglii. Walka władzy królewskiej z parlamentem. Rewolucja angielska. Kromwell. Rzeczpospolita angielska i „Instrument rządowy“. Restauracja Stuartów. Whigowie i torysi. Druga rewolucja i zwycięstwo parlamentu.

8. **Polska za królów obieralnych, do abdykacji Jana Kazimierza. Wschód Europy.** Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście. Kaptur. Konwokacja. Stronnictwa. Projekty reform. Elekcja. Pacta conventa i artykuły Henrycjańskie. Niebezpieczeństwo na przyszłość. Konfederacje i prawo rokoszu. Główne wady naszych elekcji.

Charakterystyka Stefana Batorego. Zamoyski. Reformy. Batory stróżem praw. Polityka zagraniczna i plany króla. Moskwa za Iwana Groźnego. Oświata i piśmiennictwo w końcu XVI wieku.

Polska za Zygmunta III. Sejm inkwizycyjny. Rokosz Zebrzydowskiego. Stosunek Polski do Szwecji i Moskwy. Wojny z Turcją. Prusy połączone z Brandenburgją niebezpieczeństwem na przyszłość. Unja brzeska. Upadek oświaty. Załamanie się dążenia szlachty do reform. Początek zaniku myśli politycznej w państwie.

Dalsze ograniczenie władzy królewskiej w Polsce za Władysława IV. Stosunek do Moskwy i Szwecji. Przyczyny wojen

kozackich. Ich podłoże społeczne. Plan wojny z Turcją. Chmielnicki i pierwsze klęski Polski.

Dwa prądy podczas bezkrólewia. Charakterystyka Jana Kazimierza. Dalszy przebieg wojen kozackich. Ruchy społeczne w Polsce (Napierowski). Poddanie się Chmielnickiego Moskwie.

Sprawa szwedzka. Równoczesny najazd Szwedów, Moskwy i Chmielnickiego. Obudzenie się ducha narodowego. Koniec wojny z Moskwą. Niepodległość Prus. Wielka koalicja przeciw Polsce. Klęska Rakoczego. Wyprawa do Danji. Pokój w Oliwie. Hadziacz. Poddanie się Doroszeńki Turcji. Traktat andruszowski. Skutki wojen kozackich dla Polski.

Sprawy wewnętrzne za Jana Kazimierza. Pierwsze „liberum veto“. Dalszy rozwój tej instytucji. Postęp anarchji. Udaremnienie reform elekcji. Rokosz Lubomirskiego. Dalszy upadek oświaty i literatury. Nietolerancja religijna. Brak zmysłu politycznego u szlachty.

9. **Francja za Ludwika XIV.** Charakterystyka króla. Jego absolutyzm i pragnienie narzucenia Europie przewagi Francji. Colbert i jego system gospodarczy. Louvois i reformy wojskowe. Vauban. Dwór Ludwika XIV. Rozkwit literatury. Polityka kościelna. Ludwik u szczytu potęgi. Reunjonjony.

Sprawa sukcesji hiszpańskiej. Upadek potęgi Ludwika XIV.

10. **Polska za Michała Korybuta i Jana Sobieskiego. Złamanie potęgi tureckiej. Wzrost Rosji za Piotra Wielkiego. Epoka Sasów w Polsce.** Walka wpływu francuskiego i cesarskiego podczas elekcji. Wybór króla Piasta. Elekt szlachecki. Utrata Kamieńca i prowincyj południowo-wschodnich. Sobieski i Chocim. Elekcja Sobieskiego. Charakterystyka tego króla i jego polityki. Stosunek do Turcji. Święta liga. Odsiecz Wiednia. Stosunek do Moskwy. Pokój Grzymałtowskiego. Sprawy wewnętrzne.

Walki cesarza z Turkami i zjednoczenie Węgier.

Bezkrólewie po Sobieskim, jako widomy znak coraz większego psucia się porządku prawnego w Polsce. Charakterystyka Augusta II. Wojna północna. Przewaga Rosji na wschodzie Europy.

Rosja za Piotra Wielkiego. Charakterystyka Piotra, jego podróże i działalność. Nowa Rosja. Reformy. Oświata. Początek dążenia Rosji na zachód i ku cieśninom morza Czarnego.

Szybki postęp rozstroju w Polsce. Konfederacja tarnogrodzka i sejm „Niemy“. Upadek oświaty i moralności. Niezrozumienie interesów państwa. Zrywanie sejmów.

Próby ratunku: Leszczyński, Załuscy, ks. Konarski, Potoccy i Czartoryscy.

11. Budowa państwa pruskiego. Austria w XVIII wieku. Części składowe monarchji pruskiej. Tytuł królewski. Absolutyzm i militarizm. Centralizacja. Biurokracja. Powszechne podatki. Stosunek do sąsiadów. Zręczne korzystanie z sytuacji politycznej. Prusy ważnym czynnikiem w Europie.

Austria: Karol VI i sankcja pragmatyczna. Marja Teresa i jej wojny z Fryderykiem II. Konsolidacja monarchji.

12. Rozwój parlamentaryzmu w Anglii i angielska polityka kolonialna. Wilhelm III. Wzrost arystokracji. Wzmocnienie parlamentu a ograniczenie władzy królewskiej. Niezawisłość sądów. Jerzy I i II. Ministerjum parlamentarne i Walpole. Nowożytny parlamentaryzm przy przestarzałej ordynacji wyborczej do parlamentu.

Rywalizacja Francji i Anglii w Indjach i Ameryce północnej. Dupleix i Robert Clive. Polityka Pitta starszego.

13. Racjonalizm i reformy światłego absolutyzmu.

Ruch naukowy w zachodniej Europie w XVII wieku. Spinoza i Leibnitz. Newton. Hobbes i Locke. Racjonalizm. Zasada tolerancji religijnej. Deizm. Wolter i jego wpływ w Europie. Montesquieu jako teoretyk monarchji konstytucyjnej i podziału władzy. Jan Jakób Rousseau zwolennikiem czystej demokracji i powrotu do natury. Diderot i encyklopedyści. Fizjokraci.

Walka panujących ze stanami uprzywilejowanymi i korporacjami. Branie w opiekę stanów niższych. Tolerancja. Centralizacja. Dbłość o oświatę. Poniewieranie prawem historycznym. Reformy w Austrii za Marji Teresy i Józefa II i w Prusach za Fryderyka II.

14. Praca nad odrodzeniem narodu i ocaleniem bytu państwowego Polski za Stanisława Augusta. Rozbiory. Próby reform podczas elekcji Stanisława Augusta. Charakterystyka króla. Konfederacje: radomska i barska. Rola Turcji. Pierwszy rozbiór. Rada Nieustająca. Komisja edukacyjna. Staszyc, Kołłątaj. Sytuacja polityczna. Sejm czteroletni. Stronictwa w sejmie. Stosunek do Rosji. Rola Prus. Prawo o miastach. Konstytucja trzeciego maja. Targowica. Drugi rozbiór. Redukcja wojska i powstanie Kościuszki. Maciejowice i trzeci rozbiór Polski. Krótkie zestawienie przyczyn upadku Polski.

15. Kolonie angielskie w Ameryce i powstanie Stanów Zjednoczonych. Początek kolonij angielskich i ich

stosunek do Anglii. Wolność od podatków. Zmiana po wojnie siedmioletniej. Kongres w Filadelfji. Deklaracja praw. Wojna o niepodległość. Poparcie Europy. Pokój wersalski. Konstytucja Stanów Zjednoczonych. Pierwsza prawdziwie demokratyczna rzeczpospolita.

Warunki gospodarcze podstawą rozwoju na przyszłość.

16. Francja przed Wielką rewolucją. Francja po śmierci Ludwika XIV. Upadek obyczajów we Francji rozszerza się na Europę. Zanik wpływów politycznych Francji zagranicą. Wyczerpanie skarbu. Ustrój stanowy. Podatki, opłaty i dziesięciny ciężące na stanie trzecim. Brak praw politycznych. Ogólne niezadowolenie i konieczność zmiany w przestarzałym ustroju państwa. Wpływ pism racjonalistów. Reakcja przeciw absolutyzmowi królewskiemu. Dążenie do zrównania stanów.

17. Wybuch i przebieg wielkiej rewolucji francuskiej. Próby ratowania absolutyzmu. Reformy Turgot'a. Necker. Zwołanie notablów i stanów generalnych. Brak programu ze strony rządu. Instrukcje posłów. Konstytuanta. Zburzenie Bastylji. 4—5-ty sierpnia. Deklaracja praw. 5—6-ty października. Przeprowadzenie króla i konstytuanty do Paryża. Kluby i stronictwa polityczne. Prasa. Mirabeau. Próba ucieczki króla. Konstytucje z r. 1791. Zgromadzenie prawodawcze. Ministerjum „Żyrondy”. Demonstracja z 20 czerwca. Wojna z monarchiczną Europą. Manifest ks. Brunświckiego. Upadek monarchji. Konwencja narodowa. Francja rzeczpospolitą. Śmierć króla. Walka żyrondystów z góralami. Powstanie w Wandei i Bretanji. Rządy teroru. Kalendarz republikański i miary metryczne. „Religia rozumu”. Wojny zwycięskie. Upadek terrorystów. Konstytucja roku III-go.

Dyrektorjat. Słabość rządu. Początki Napoleona Bonaparte. I wojna włoska. Campo Formio. Wyprawa do Egiptu. II-a koalicja przeciw Francji. Powrót Napoleona i zamach stanu z 18—19 Brumaire'a. Zaprowadzenie konsulatu.

LEKTURA SZKOLNA.

1. Macciavelli: Wyjątki z „Księcia” np. V: „Jak rządzić miastem lub krajem, które przed podbiciem miały własne ustawy” (zniszczyć wolność, wytępić dynastję); lub rozdział 18 (nie przebierać w środkach, cel ostateczny tylko mieć na oku).

Z Michała Anioła przeczytać Elegję na śmierć ojca, z Leonarda o muszlach morskich na lądzie i w górach, tudzież pochwałę malarstwa, które Leonardo stawia wyżej niż poezję.

2. Wyjątki z tez Lutra. „Dwanaście artykułów“ niemieckich powstańców chłopskich. Kilka tekstów soboru trydenckiego.

3. Z kroniki Wapowskiego: o układach cesarza z Zygmuntem I i Władysławem II i o zjeździe w Wiedniu (wyjątki).

Vol. Leg. I str. 220—222: Nadanie Prus Książęcych, jako lenna, Albrechtowi. Tamże, str. 178: Konstytucja o wieśniakach w Bydgoszczy. (De Kmethonibus fugitivis i De Laboribus Kmethonum).

Dowolne wyjątki z Modrzewskiego (De emend. rep.) i Orzechowskiego.

Konstytucje sejmu piotrkowskiego z r. 1562—3 o odbiorze królewszczyzn (Vol. Leg. str. 13—17). — Uniwersał poborowy (podatków) piotrkowski z r. 1567 (Vol. Leg. II str. 71—77). Wyliczenie różnych rodzajów podatków, kto obowiązany je płacić, kto ma je pobierać. Przywilej około unji Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną etc.... 1569 uchwalony. (Vol. Leg. II str. 87—92).

Kromer: „Polska“, str. 61—64. Sposób życia za Jagiellonów. Tenże, 84—108. Urzędy w Polsce.

5. Wyjątki z literatury politycznej ligistów i monarchomachów oraz z traktatu Bodin'a „o państwie“. Edykt nantejski. Ordonanse Richelieu'go (kilka najważniejszych).

6. Wyjątki z tekstu traktatu westfalskiego z 1648.

7. „Petycja o prawo“, „Habeas-Corpus — Act“ (1679), „bill o prawach“, „deklaracja praw“.

8. Vol. Leg. II, 123: Kaptur po śmierci świętej pamięci króla Zygmunta Augusta w Krakowie na zamku uchwalony.

Heidenstein: Dzieje Polski (wyjątki, jak zjazd w Kaskach, sejm konwokacyjny, konferencja warszawska dyssydentów, nominacja i promulgacja, viritim, sejm elekcyjny). Pacta conventa (w wyjątkach).

Heidenstein: Charakterystyka Batorego w mowie Mikołaja Kossobudzkiego do Gdańszczan.

Uniwersał Batorego, datowany w Wilnie 6/III.1579, zawierający wezwanie na wojnę z Moskwą. (Pawiński: Źródła dziejowe, tom XI, str. 55—56).

Uniwersał o poborze piechoty łanowej z 16/II.1580 (tamże, str. 134—136).

Akt zwołania sejmu walnego do Warszawy na 4/X.1582 r. datowany w Grodnie 16/VII.1582, zawierający program zamierzonych reform (tamże, str. 219—223).

Joachim Bielski: Kronika str. 155—164, tudzież str. 183—

185. Zarzuty, stawiane Zygmuntowi III na zjeździe w Lublinie i inkwizycja na sejmie w Warszawie.

Skarga: Kazanie o miłości ku ojczyźnie.

Korespondencja Zamoyskiego z Karolem Sudermańskim (Heidenstein II, ks. XII).

Pasek: Pamiętniki (dowolnie).

9. Edykty Ludwika XIV. Protokoły posiedzeń parlamentu paryskiego (choćby jeden). Raporty intendentów (choćby jeden). Wzór „lettre de cachet“.

10. List Sobieskiego do żony z pod Wiednia.

Stanisław Leszczyński: „Głos wolny wolność ubezpieczający“.

Ks. Konarski: „O skutecznym rad sposobie“ (wyjątki).

12. Akt o następstwie tronu w Anglii (z r. 1701).

13. Voltaire: Filozofja historii (wyjątki).

Montesquieu: „Duch praw“ (wyjątki).

Rousseau: „Umowa społeczna“ (wyjątki).

Patent Józefa II, znoszący poddaństwo osobiste chłopów (z 1/XI.1781).

14. Staszic: „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego“ (wyjątki).

H. Kołłątaj: Wyjątki z „Listów Anonima“.

Konstytucja o miastach.

Konstytucja 3-go maja.

Manifest Połaniecki.

15. Amerykańska „deklaracja praw“.

Konstytucja Stanów Zjedn. Am. Płn.

16. Sieyes: „Co to jest stan trzeci?“ (wyjątki).

Wyjątki z niektórych „kajetów“ (instrukcyj) posłów do stanów generalnych z r. 1789.

17. Deklaracja praw człowieka i obywatela.

Wyjątki z konstytucji z 1791 (np. o władzy królewskiej).

Wzór asygnaty.

Manifest ks. Brunświckiego.

Dla zaznajomienia uczniów ze sztuką plastyczną różnych epok należy demonstrować reprodukcje najważniejszych zabytków architektury, rzeźby i malarstwa.

KLASA VII (IV).

(5 godzin tygodniowo).

Ziemie polskie po trzecim rozbiore. Sprawa polska jako nowy czynnik w dziejach powszechnych.

Europa w roku 1800. Francja za konsulat i cesarstwa. Księstwo Warszawskie.

Kongres wiedeński i traktaty 1815 r. Ziemie polskie po Kongresie.

Europa w dobie restauracji 1815—30 r. Powstanie greckie. Rewolucja lipcowa 1830 i jej odgłosy w Europie.

Królestwo Polskie i ziemie litewsko-ruskie. Powstanie listopadowe.

Monarchja lipcowa we Francji i rewolucja 1848 r. Druga Rzeczpospolita i ustanowienie cesarstwa.

Pochód rewolucji po Europie 1848—9 r.

Lata 1846—48 na ziemiach polskich.

Francja za drugiego cesarstwa. Kwestja wschodnia. Przewaga Francji i polityka narodowościowa Napoleona III.

Zjednoczenie Włoch.

Powstanie styczniowe 1863 r. i jego wyniki.

Prusy a zjednoczenie Niemiec. Wojna francusko-pruska. Nowe Cesarstwo Niemieckie. Trzecia Rzeczpospolita we Francji.

Dualizm austriacko-węgierski i era konstytucyjna w Galicji.

Ziemie polskie pod zaborem pruskim i rosyjskim.

Wojna turecko-rosyjska. Kongres berliński. Zmiany na półwyspie Bałkańskim. Trójprzymierze i trójporozumienie.

Współzawodnictwo mocarstw na dalekim Wschodzie: Chiny i Japonia. Wojna rosyjsko-japońska.

Stany Zjednoczone Ameryki północnej w XIX i XX w.

Ustrój polityczny najważniejszych państw europejskich i zagadnienia społeczne przed wojną europejską.

Imperjalizm brytyjski. Współzawodnictwo Anglii i Niemiec. Sprawy bliskiego Wschodu.

Wybuch wojny europejskiej; jej przebieg. Sprawa polska podczas wojny. Udział Polaków w wojnie.

Traktat wersalski. Odbudowa Polski.

Skutki i znaczenie ekonomiczne i społeczne wstrząśnienia wojennego.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. **Ziemie polskie po trzecim rozbiórce.** Rządy pruskie, austriackie i rosyjskie na ziemiach polskich, ich charakter i tendencje. **Sprawa polska, jako nowy czynnik w dziejach powszechnych.** Emigracja. Legjony. Plany odbudowy państwa polskiego.

2. **Europa w 1800 r.** Uspokojenie po pokoju w Luneville i Amiens. Rosja, Prusy i Austria. **Francja za konsulat i cesarstwa.** Konstytucja konsulat. Konkordat. Kodeks Cywilny. Dalsze wojny Napoleona. Księstwo Warszawskie. Traktat tylżycki i utworzenie Księstwa Warszawskiego, jego konstytucja i ustrój. Kampanja 1809. Wojna 1812 r. Upadek Księstwa. Okupacja rosyjska. Upadek Napoleona.

3. **Kongres wiedeński i traktaty 1815 r.** Sposób obrad. Sprawa polska na Kongresie. Legitymizm i równowaga. Nowy układ Europy. Umowy dotyczące ziem polskich. Gwarancje ogólne. Ziemie polskie po Kongresie. Królestwo Polskie. W. Ks. Poznańskie. Rzplita Krakowska. Inne ziemie polskie.

4. **Europa w dobie restauracji 1815—1830.** Ścieżki przymierze: polityka Aleksandra I i Metternicha. Rewolucja w Hiszpanji i we Włoszech. Kongresy i zasada interwencji i nieinterwencji. Absolutyzm i liberalizm i ich programy. Rozbudzenie się dążeń narodowych. Romantyzm literacki i polityczny. **Powstanie greckie.** Grecy pod rządami tureckimi. Heterja. Powstanie. Wojna rosyjsko-turecka. Traktat adrianopolski i Królestwo Greckie. **Rewolucja lipcowa i jej odgłosy w Europie.** Restauracja Burbonów. Karta 1814 r. Ludwik XVIII, Karol X, jego polityka i ordonanse lipcowe. Wybuch i przebieg rewolucji. Zmiana dynastji i konstytucji. Ruchy w Niemczech i Włoszech. Rewolucja brukselska i utworzenie Belgji.

5. **Królestwo Polskie i ziemie litewsko-ruskie.** Konstytucja Królestwa. Warunki życia politycznego. Stosunek do Cesarstwa. Konstanci i Nowosilcow. Nadzieje przyłączenia Litwy. Stosunki na Litwie. Uniwersytet Wileński. Procesy młodzieży. Łamanie konstytucji Królestwa i opozycja sejmowa. Upadek Potockiego. Reakcja za Grabowskiego. Przesilenie finansowe. Ministerjum Lubeckiego. Sejmy Królestwa. Artykuł dodatkowy. Stowarzyszenia tajne. Sąd sejmowy. **Powstanie Listopadowe.** Spisek podchorążych. Noc 29 listopada. Dyktatura Chłopickiego. Sejm powstańczy. Rząd narodowy. Akt detronizacyjny. Przebieg walki. Stosunek mocarstw do powstania. Upadek powstania. Emigracja. Statut organiczny.

6. **Monarchja lipcowa we Francji i rewolucja 1848 r.** Ludwik Filip. Ministrowie. Nowe prądy i doktryny społeczne. Dwa stronnictwa w polityce zewnętrznej. Hasło reformy. Opór i rewolucja. Ogłoszenie Republiki. **Druga Rzeczpospolita i ustanowienie cesarstwa.** Dwa stronnictwa republikańskie.

Konstytucja i głosowanie powszechne. Ludwik Napoleon. Zamach stanu 1851 r.

7. Pochód rewolucji po Europie 1848—9 r. Włochy do roku 1848. Okres „risorgimento“. Reformiści. Mazzini. Pius IX-ty. Początek reform liberalnych. Rewolucja i wojna narodowa z Austrią 1848—9 r. Rewolucje republikańskie i ich upadek. Rewolucja niemiecka i pruska. Parlament frankfurcki. Zaburzenia berlińskie. Kwestja małych i wielkich Niemiec. Zgromadzenie ustawodawcze pruskie. Reakcja. Konstytucja pruska 1855 r. Rewolucja marcowa w Wiedniu i upadek Metternicha. Zgromadzenie ustawodawcze. Zniesienie poddaństwa włościan. Powstanie w Wiedniu. Zgromadzenie ustawodawcze w Kromieryżu. Franciszek Józef. Ogłoszenie rzeczypospolitej węgierskiej. Wojna węgierska. Udział Polaków. Interwencja rosyjska. System Bacha w Austrii.

8. Lata 1846—8 na ziemiach polskich. Królestwo po upadku powstania listopadowego. Emigracja polska. Dwa jej obozy. Obóz Czartoryskiego i jego prace. Wyprawy partyzanckie. Rozwój ruchu demokratycznego. Wielkie Księstwo Poznańskie po roku 1831. Ruch umysłowy i działalność obywatelska. Niedosłże powstanie 1846 roku. Rzeź tarnowska. Powstanie krakowskie i aneksja Krakowa. Galicja pod rządami austriackimi. Wielkie Księstwo Poznańskie w roku 1848 i powstanie poznańskie. Rok 1848 w Galicji. Komitet Narodowy w Krakowie. Rada Narodowa we Lwowie. Program polski zniesienia poddaństwa i uwłaszczenia włościan. Uwłaszczenie rządowe. Wzniesienie sprawy ruskiej. Bombardowanie Lwowa. System Bacha w Galicji.

9. Francja za Drugiego Cesarstwa. Rozkwit materialny i wzrost znaczenia politycznego. **Kwestja Wschodnia.** Wojna krymska. Traktat paryski. **Przewaga Francji i polityka narodowościowa Napoleona III.**

10. Zjednoczenie Włoch. Konstytucyjne Królestwo Sardyńskie. Polityka wewnętrzna i zewnętrzna Cavoura. Udział w wojnie wschodniej. Przymierze z Francją. Wojna włoska 1859 r. Przyłączenie Włoch środkowych. Garibaldi i wyprawa sycylijska. Przyłączenie Włoch południowych. Zjednoczone Królestwo Włoskie i późniejsze przyłączenia (Wenecja, Rzym).

11. Powstanie Styczniowe 1863 r. i jego wyniki. Rządy Paskiewicza w Królestwie. Zmiany w Królestwie po śmierci Mikołaja. Okres manifestacyj. Reformy Wielopolskiego i jego rządy. Branka i wybuch styczniowy. Organizacja i przebieg powstania. Rządy Berga w Warszawie, Murawjewa w Wilnie. Trau-

gutt. Upadek powstania. Uwłaszczenie włościan. Ustawa gminna. Wznowienie polityki rusyfikacyjnej.

12. Prusy a zjednoczenie Niemiec. Związek celny. Antagonizm prusko-austriacki. Sprawa księstw nadelbiańskich, wojna z Danją i wojna prusko-austriacka. Sadowa. Usunięcie Austrii ze związku niemieckiego. Związek północny. Polityka Bismarcka. **Wojna francusko-pruska 1870 roku.** Traktat Frankfurcki. **Nowe Cesarstwo Niemieckie.** Konstytucja Cesarstwa. **Trzecia Rzeczpospolita we Francji.** Komuna paryska. Konstytucja francuska 1875 r.

13. Dualizm austriacko-węgierski i era konstytucyjna w Galicji. Skutki wojny w r. 1866. Przebudowa państwa i ugoda z Węgrami. Ustrój austriacko-węgierski. Konstytucja austriacka. Ustrój krajowy Galicji i jego znaczenie dla rozwoju narodowego w zaborze austriackim. Następne zmiany, prądy i zagadnienia. Sprawa ruska. Sprawa wyodrębnienia Galicji.

14. Ziemie polskie pod zaborem pruskim i rosyjskim. Polityka eksterminacyjna pruska od roku 1871. Polityka kolonizacyjna. H. K. T. Prawo o języku na zebraniach publicznych. Wywłaszczanie. Polityka rusyfikacyjna w Królestwie i na ziemiach litewsko-ruskich. Zniesienie Szkoły Głównej i zrუსyfikowanie szkolnictwa. Zniesienie sądownictwa polskiego. Zniesienie Unji i prześladowanie unitów. Hasło pracy organicznej i pozytywizm w społeczeństwie polskim. Rozwój ekonomiczny. Okres Hurki i Apuchtina. Początek ruchu opozycyjnego. Odgłosy rewolucji rosyjskiej 1905 r. Nadanie konstytucji w Rosji i zmienione warunki w Królestwie. Sprawa wyodrębnienia Chełmszczyzny.

15. Wojna turecko-rosyjska. Wpływy rosyjskie na Bałkanach. Wojna w 1878 r. Traktat w San-Stefano. **Kongres berliński.** Zmiana traktatu. **Zmiany na półwyspie Bałkańskim.** **Trójprzymierze i trójporozumienie.**

16. Współzawodnictwo mocarstw na Dalekim Wschodzie: Chiny i Japonja. Chiny i stosunek do nich mocarstw europejskich. Japonja i jej odrodzenie. Wojna chińsko-japońska. **Wojna rosyjsko-japońska.** Mocarstwowe stanowisko Japonji.

17. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej w XIX i XX wieku. Stany północne i południowe. Kwestja niewol-

nictwa. Wojna secesyjna i jej następstwa. Ewolucja stronnictw. Demokraci i republikanie. Rozwój przemysłowy Stanów Zjednoczonych. Immigracja. Polacy w Ameryce. Imperjalizm amerykański.

18. **Ustrój polityczny najważniejszych państw europejskich i zagadnienia społeczne przed wojną europejską.** Walka stronnictw we Francji i ich ustalenie się. Rozdział Kościoła i państwa. Rzut oka na ewolucję polityczną Anglii w XVIII wieku. Sprawa irlandzka. Ostatnia reforma wyborcza. Samorząd lokalny w Anglii. Ustrój Cesarstwa Niemieckiego. Walka ze stronnictwem katolickim. Walka z socjalistami. Państwowa polityka socjalna. Cesarz Wilhelm II.

19. **Imperjum Brytyjskie.** Jego obszar i ustrój. Dominja angielskie. Indie Wschodnie. **Współzawodnictwo Anglii i Niemiec.** Sprawy bliskiego Wschodu. Wpływy niemieckie w Turcji. Kolej Bagdadzka. Przeciwdziałanie mocarstw. Dwie wojny bałkańskie.

20. **Wybuch wojny europejskiej. Jej przebieg.** Ugrupowanie mocarstw w chwili wybuchu. Pierwsza faza wojny. Wystąpienie Włoch. Zwycięstwa Niemiec na Wschodzie i rewolucja rosyjska. Wojna podwodna i wystąpienie Ameryki. Klęska mocarstw centralnych. Zawieszenie broni. **Sprawa polska podczas wojny. Udział Polaków w wojnie.** Orientacje polityczne. Próby zjednania Polaków. Manifest dwóch cesarzów. Punkty Wilsona. Uznanie niepodległości Polski przez Ententę. Wypędzenie Niemców. Polska niepodległa. Zjednoczenie dzielnic.

21. **Traktat wersalski i nowy układ polityczny Europy. Odbudowa Polski.** Konferencja pokojowa. Treść traktatu. Artykuły dotyczące Polski. Sprawa Gdańska. Plebiscyty. Nowe państwa powstałe na gruzach dawnej Austrii i Rosji.

22. **Skutki i znaczenie ekonomiczne wstrząśnienia wojennego.**

LEKTURA SZKOLNA.

Teksty w całości lub wyjątkach z następujących aktów:

Petersburski traktat trzeciego rozbioru.

Umowa Dąbrowskiego z administracją tymczasową Lombardji, dotycząca legionów.

Odezwa legionowa Dąbrowskiego z dn. 20 stycznia 1797 r.

Konkordat Napoleona.

Dekret berliński 1806 r. (Blokada kontynentalna).

Traktat tyłżycki.

Konstytucja Księstwa Warszawskiego.

Akty I-ej i II-ej abdykacji Napoleona.

Traktaty paryskie.

Akt zamknięcia Kongresu wiedeńskiego.

Traktat Św. Przymierza.

Karta francuska 1814 r.

Konstytucja Królestwa Polskiego.

Ordonanse Karola X-go (1830 r.).

Konstytucja belgijska.

Akty powstania listopadowego (wybór).

Statut organiczny 1832 r.

Umowa w Münchengrätz, dotycząca Polski.

Manifest Towarzystwa Demokratycznego 1836 r.

Traktat znoszący Rzeczpospolitą Krakowską.

Deklaracja francuska o prawie do pracy 1848 r.

Prawa zasadnicze Niemiec, uchwalone przez parlament Frankfurcki.

Konstytucja pruska 1850 r.

Traktat paryski 1856 r.

Dyplom cesarski austriacki 20/X. 1860 r.

Patent cesarski z 26.XI. 1861 i statut krajowy Galicji.

Patent cesarski z 2.I. 1867 r.

Konstytucja austriacka 1867 r.

Dekret Aleksandra II o uwłaszczeniu włościan z 4.III. 1863 r.

Dekret Aleksandra II o zakazie kupowania przez Polaków majątków na Litwie i Rusi.

Akt wersalski i konstytucja cesarstwa niemieckiego.

Ustawy konstytucyjne trzeciej rzeczypospolitej francuskiej.

Ukaz znoszący Unję w Królestwie.

Traktat w San-Stefano i traktat berliński.

Manifest Mikołaja II z 30.X. 1905 r.

Odezwa Wielkiego Ks. Mikołaja z sierpnia 1914 r.

Proklamacja Królestwa Polskiego z 5.XI. 1916 r.

Punkty Wilsona.

Wyjątki z traktatu wersalskiego 1919 r.

Konstytucja 17 marca 1921 r.

KLASA VIII (V).

(5 godzin tygodniowo).

NAUKA O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ na tle stosunków światowych ze szczególnem uwzględnieniem geografji ekonomicznej oraz stosunków społecznych i politycznych, pojęta jako NAUKA OBYWATELSKA¹⁾.

I. Co to jest Polska. Położenie geograficzne Polski. Granice i obszar Polski. Wpływ warunków fizjograficznych Polski na życie gospodarcze i kulturalne w przeszłości i obecnie. Zaludnienie.

II. Wiadomości wstępne o życiu gospodarczem. Rolnictwo. Górnictwo. Przemysł. Środki wymiany. Handel. Pogląd na obecny stan gospodarczy świata i Polski.

III. Ustrój społeczny Polski.

IV. Co to jest państwo. Państwowość polska dawniej a dzisiaj. Ustrój obecnego państwa polskiego. Życie polityczne. Prawo.

V. Kultura i cywilizacja. Obowiązki obywatela polskiego.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

I.

1. **Co to jest Polska:** państwo (jednostka polityczna), naród (jednostka historyczno-kulturalna), kraj (jednostka geograficzna).

2. **Położenie geograficzne Polski.** Polska na krzyżownicy dróg i prądów kulturalnych, gospodarczych i etnicznych między Wschodem a Zachodem, Południem a Północą. Położenie Polski w stosunku do morza i do głównych ognisk gospodarczych i kulturalnych świata.

3. **Granice i obszar Polski.** Historia granic i obszaru Polski. Charakterystyka obecnych granic. Obecny dostęp do morza. Znaczenie granic naturalnych. Zależność rozmiarów państw od stopnia ich kultury i siły odrębności (świadomości) narodowej.

¹⁾ Jest rzeczą pożądaną, aby kurs nauki był prowadzony przez jednego nauczyciela; jednakże w czasie przejściowym, gdy brak jest nauczycieli posiadających znajomość wszystkich dyscyplin, wchodzących w zakres tego przedmiotu, można wykonanie części I i II programu powierzyć nauczycielowi geografji, części III, IV i V nauczycielowi historii.

4. **Wpływ warunków fizjograficznych Polski na życie gospodarcze i kulturalne w przeszłości i obecnie:** wpływ ukształtowania powierzchni, nawodnienia, klimatu, roślinności i rozmieszczenia bogactw naturalnych.

5. **Zaludnienie.** Historia zaludnienia Polski. Obecny stan zaludnienia: ilość, gęstość, przyrost naturalny, emigracja. Rozczłonkowanie ludności pod względem etnicznym, wyznaniowym i społecznym. Zmiany w ustosunkowaniu sił między państwami i narodami pod względem terytorjum i ludności od czasów nowożytnych. Dawne i obecne stanowisko Polski w świecie.

II.

1. **Wiadomości wstępne o życiu gospodarczem.** Potrzeby ludzkie i egoizm ludzki. Współzawodnictwo i współdziałanie. Człowiek i przyroda. Praca gospodarcza i jej rodzaje. Kapitał (narzędzia pracy i zasoby) i jego rodzaje. Wymiana i dochód. Podział dochodów. Stopnie rozwoju gospodarczego. Odkąd istnieje kapitalizm i praca najemna?

2. **Rolnictwo.** Gleba i strefy rolnicze. Obecny stan rolnictwa i najważniejsze momenty jego rozwoju na tle historii rolnictwa powszechnego. Statystyka produkcji rolniczej. Polska produkcja rolnicza w stosunku do potrzeb kraju i do rozwoju rolnictwa światowego. Znaczenie reformy rolnej. Potrzeby rolnictwa polskiego. Leśnictwo. Stan i znaczenie jego niegdyś i obecnie.

3. **Górnictwo.** Rozmieszczenie bogactw górniczych. Stan obecny górnictwa polskiego i najważniejsze momenty jego rozwoju na tle powszechno-dziejowem. Statystyka produkcji górniczej. Stosunek produkcji górniczej do potrzeb kraju i do znaczenia górnictwa innych krajów. Potrzeby górnictwa polskiego. Znaczenie węgla i żelaza w obecnej kulturze.

4. **Przemysł.** Warunki i czynniki rozwoju przemysłu. Rozwój przemysłu polskiego od drugiej połowy XVIII wieku na tle powszechno-dziejowem. Statystyka przemysłu polskiego. Opis poszczególnych gałęzi przemysłu polskiego. Stosunek ich produkcji do potrzeb własnego kraju i do rynku międzynarodowego. Potrzeby przemysłu polskiego. Znaczenie przemysłu w dzisiejszej kulturze i życiu politycznym.

5. **Środki wymiany.** Komunikacje. Rozwój komunikacji w Polsce na tle powszechno-dziejowem. Obecny stan dróg bitych, kolei, dróg wodnych, poczty, telegrafu i t. d. Stosunek obecnych środków komunikacyjnych do potrzeb kraju i do roz-

woju komunikacji międzynarodowej. Związki komunikacyjne Polski z zagranicą. Pieniądz i waluta. Organizacja kredytu. Najważniejsze instytucje kredytowe.

6. **Handel.** Rozwój handlu wewnętrznego i obecny jego stan. Handel spółdzielczy. Stan handlu zewnętrznego i najważniejsze momenty jego rozwoju na tle powszechno-dziejowym. Rola Gdańska niegdyś i obecnie. Bilans handlowy. Wytyczne polityki handlowej celnej. Obecne umowy handlowe z innymi państwami.

7. **Pogląd na obecny stan gospodarczy świata i Polski.** Gospodarstwo narodowe (państwowe) i gospodarstwo wszechświatowe. Samostarczalność państwa i zależność pod względem gospodarczym. Podział pracy między dzielnicami w państwie i państwami w świecie, na postawie różnic warunków bytu. Ustrój społeczny życia gospodarczego. Własność prywatna i gospodarstwo jednostkowe (indywidualne). Równość a wolność, ich granice i sprzeczności. Teorie, krytykujące obecny ustrój społeczny: anarchizm, socjalizm, syndykalizm. Kwestja upaństwowienia albo uspołecznienia (socjalizacji) życia gospodarczego; doświadczenia ostatnie. Teoria kompromisu między zasadą wolności (ustrojem indywidualistycznym) a zasadą równości (ustrojem socjalistycznym): polityka społeczna, solidaryzm, spółdzielczość. Wpływ państwa i jego granice. Wartość inicjatywy jednostkowej, jako źródła postępu kultury gospodarczej i ogólnej.

III.

1. **Ustrój społeczny Polski.** Związki rodowe i rodzinne w Polsce. Szlachta. Stanowisko kobiety w Polsce. Warstwy, stany i klasy społeczne w Polsce dawniej i dziś. Przyczyny różniczkowania społecznego (przyroda, zawód, własność, podbój). Rozwój wsi i włościan. Historia ustroju rolnego. Rozwój miast i ludności przemysłowo-handlowej.

Stanowisko innych narodowości i wyznań w Polsce. Tolerancja i asymilacja.

IV.

1. **Co to jest państwo.** Zwierzchnictwo państwowe. Pochodzenie państwa i zwierzchnictwa państwowego (teorie i fakty). Rodzaje ustrojów państwowych. Demokracja i praworządność. Prawa i obowiązki obywatelskie we współczesnych państwach demokratycznych. Patrijotyzm. Siła, prawo i moralność w życiu społeczeństwa i państwa.

2. **Państwowość polska dawniej a dzisiaj.** Charakterystyka ustroju dawnego Państwa Polskiego. Dlaczego i jak powstało nowe Państwo Polskie. Charakterystyka nowego Państwa Polskiego w stosunku do dawnego i do współczesnych państw innych. Polskie ideały państwowe niegdyś a obecnie. Polacy, jako element państwo-twórczy. Znaczenie samorządności dla Polski.

3. **Ustrój obecnego Państwa Polskiego.** Konstytucja. Prawa i obowiązki obywateli polskich. Władza ustawodawcza. Sejm. Senat. Ordynacja wyborcza. Władza wykonawcza. Prezydent. Rząd. Administracja ogólna. Podział administracyjny. Państwo. Organizacja samorządu. Administracja życia gospodarczego. Samorząd gospodarczy. Skarb. Budżet. Źródła dochodów Państwa. Administracja życia kulturalnego. Samorząd kulturalny. Wojsko. Sprawiedliwość. Stosunki zagraniczne. Najwyższa Izba Kontroli. Mniejszości narodowe. Ustrój Gdańska i jego stosunek do Polski.

4. **Życie polityczne.** Rząd, wola państwa i jednostka. Sejm, większość i mniejszość. Opinia publiczna. Prasa. Zgromadzenia polityczne. Podstawy tworzenia partii politycznych: idee i interesy. Partje polityczne (pojęcia ogólne, typy). Rola przywódców politycznych. Granice partyjności. Ogólny charakter życia politycznego w Polsce. Prawa i obowiązki obywateli polskich w zakresie życia politycznego.

5. **Prawo.** Prawo—słuszność—etyka. Prawo pisane (ustawowe) a prawo zwyczajowe (żyjące). Prawo podmiotowe a prawo przedmiotowe. Prawo międzynarodowe—prawo publiczne—prawo prywatne. Prawo międzynarodowe: publiczne i prywatne. Prawo publiczne: polityczne — prawo administracyjne — prawo karne. Prawo prywatne: prawo osobowe, rodzinne — spadkowe — rzeczowe — umowne. Specjalne działy prawodawstwa: prawo handlowe, wekslowe, egzekucyjne, górnicze, wodne.

Charakterystyka dawnego prawa polskiego. Obecny stan Polski pod względem prawa. Kodyfikacja.

V.

1. **Kultura i cywilizacja.** Kultura duchowa Polski i jej rozwój na tle cywilizacji ogólnej. Wzajemna zależność kultury duchowej i materialnej. Kultura polityczna (państwa) jest naturalnym i koniecznym uzupełnieniem kultury duchowej i materialnej. Kultura materialna, duchowa i polityczna tworzą

cywilizację, która ma zawsze postać narodową. Tradycja i postęp. Źródła postępu. Cywilizacja, jako cel i najwyższe dobro ludzkości.

2. **Obowiązki obywatela polskiego.** Czego obywatel polski powinien unikać, a co powinien robić, rozumiejąc wartość i wielkość ideową własnego państwa, oraz łączność interesów jednostkowych z interesami ogółu obywateli państwa.

GEOGRAFJA.

CEL NAUCZANIA.

I. Z punktu widzenia rzeczowego. Wstępne zaznajomienie uczniów z najważniejszymi rzeczami i zjawiskami na ziemi, głównie i przede wszystkim na ziemi ojczystej, w ich wzajemnym związku konkretnym i z podkreśleniem przystosowania człowieka do warunków fizycznych i biogeograficznych powierzchni ziemi, — przystosowania nie tylko biernego, lecz zwłaszcza czynnego, więc także oddziaływania pracy ludzkiej na naturę. Podstawą tego wstępnego układu wiadomości winny być elementy geografii fizycznej, jako wyrażające naturalne warunki działalności człowieka, osią zaś — geografia ludzka w ciągłym związku z geografją fizyczną, której zakres i pogłębienie stosować się ma do zakresu i pogłębienia przyswajanych przez uczniów przedmiotów przyrodniczych.

2. Z punktu widzenia praktycznego i wychowawczego:

a) umiejętność czytania map, odcyfrowywania z obrazów graficznych schematów rzeczywistości bezpośrednio nie znanej i wypełniania tych schematów wyobrażeniami typowymi, które uczeń zdobywa przez uogólnianie obrazów konkretnych, poznanych z bezpośredniej obserwacji najbliższej okolicy, z przezroczy, fotografii, ilustracji;

b) zainteresowanie do rzeczywistości ziemskiej, zwłaszcza do ziemi ojczystej; początki zastosowania rozumowania w tej dziedzinie;

c) nawyk do myślenia realnego: odnoszenia zjawisk życiowych do ich warunków przyrodzonych, faktów częściowych — do odpowiedniej całości; poszukiwania związku między składnikami rzeczywistości, ujmowania rzeczy i zjawisk nie w odosobnieniu, lecz w żywym ich splocie konkretnym.

KLASA IV (I).

(3 godziny tygodniowo).

EUROPA.

1. Pogląd ogólny na Europę (z charakterystyką otaczających oceanów i mórz, oraz krain fizycznych, z podkreśleniem związku pomiędzy różnymi czynnikami geograficznymi, w szczególności pomiędzy geografją fizyczną a geografją ludzką).

2. Przegląd poszczególnych krajów europejskich.

Szczegółowiej uwzględnić należy Anglię, Francję, oraz kraje sąsiadujące z Polską, przede wszystkim Niemcy i Rosję; w opisie innych krajów unikać szczegółów, podkreślając położenie geograficzne i stąd wynikające charakterystyczne cechy (fizyczne, gospodarcze, polityczne), szczególną uwagę zwrócić na stosunki danego kraju z Polską.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU KLASY IV (I)

1. Pogląd ogólny na Europę. Położenie bezwzględne i względne. Odległość od innych części świata. Wielkość Europy. Charakterystyka Atlantyku i mórz przyładowych. Linja brzegowa.

Ukształtowanie pionowe. Systemy górskie na zachodzie, na południu i w pasie pośrednim. Niziny zachodnio-europejskie. Niż wschodnio-europejski.

Klimat. Daleki zasięg wpływu Atlantyku. Klimat śródziemnomorski.

Sieć wodna. Rzeki, jeziora, pojezierza.

Świat roślinny i zwierzęcy.

Człowiek. Grupy etniczno-językowe i wyznaniowe. Osadnictwo i gęstość zaludnienia. Produkcja i drogi.

II. Przegląd poszczególnych krajów europejskich ¹⁾

Półwysep Bałkański. Podkreślić: górzystość, podział na liczne jednostki samodzielne, wpływ położenia dawniej i dzisiaj, drogę z Europy do Azji. Jugosławia, Bułgaria, Grecja.

¹⁾ Podane są tylko punkty, które należałoby w nauczaniu podkreślić (niezależnie od wskazań ogólnych, podanych wyżej, punkt 2), oraz niżej w punkcie „Przykład schematu ugrupowania materiału w wypadkach opisu bardziej szczegółowego”, str. 62.

Półwysep Apeniński. Podkreślić: stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne, oraz rolę cywilizacyjną.

Półwysep Pirenejski. Podkreślić: zależność klimatu od ukształtowania wybrzeży i pionowego; Gibraltar; rolę w dziejach kolonizacji i odkryć geograficznych.

Morze Śródziemne. Zmienność wartości położenia geograficznego 1) do czasu odkrycia Ameryki; 2) do czasu przekopania kanału Sueskiego; 3) od czasu przekopania kanału Sueskiego do chwili bieżącej.

Francja. Podkreślić: położenie nad otwartym oceanem; wielką różnorodność klimatyczną i krajobrazową; bogactwa naturalne (kraj zamożny, przemysłowy, handlowy); stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne; kolonie, ich stosunek gospodarczy do metropolji.

Wielka Brytania. Podkreślić: przemysł i górnictwo (węgiel); stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne; kolonie, ich stosunek gospodarczy i polityczny do metropolji.

Ocean Atlantycki. Jego znaczenie gospodarcze i komunikacyjne.

Belgia. Podkreślić: przejściowość położenia, gęstość zaludnienia, przemysł, sieć komunikacyjną, kolonie.

Holandja. Podkreślić: walkę z morzem, rozwój sieci wodnej, kolonie.

Kanał i morze Północne.

Norwegja. Szwecja. Podkreślić: zastosowanie wody w przemyśle, żelazo, drzewo. Finlandja. Podkreślić ubóstwo przyrody i wysoką kulturę ludności. Danja. Podkreślić wysoki stan rolnictwa. Podkreślić wysoką oświatę, kulturę i moralność w tych krajach.

Niemcy. Podkreślić: przemysł i handel, stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne.

Litwa. Łotwa. Estonja.

Bałtyk.

Szwajcaria. Podkreślić: wysoki stan kultury, współżycie kilku grup narodowościowych i formę współżycia politycznego (federację); przyczyny zamożności kraju z natury ubogiego.

Austria.

Czechosłowacja. Podkreślić stosunki gospodarcze i społeczne.

Węgry. Rumunja. Podkreślić dawne i dzisiejsze stosunki terytorjalno-polityczne i gospodarcze tych krajów z Polską. Morze Czarne.

Ukraina. Białoruś. Rosja. Obszary: północny, środkowy i czarnoziemny.

Rzut oka na całość Europy.

Przykład schematu ugrupowania materiału w wypadkach opisu bardziej szczegółowego:

Położenie fizyko-geograficzne i antropo-geograficzne. Składowe krainy naturalne. Kolonje.

Krajobraz. Klimat. Nawodnienie.

Warunki biogeograficzne.

Ludność.

Geografia gospodarcza (produkcja surowców rolnych, budowlanych i górniczych, przeróbka, handel i komunikacje).

Geografia polityczna.

UWAGA. Pożądane jest, aby uczniowie pogłębili w stopniu dostępnym na tym poziomie nauki niektóre kwestje z geografji fizycznej przy omawianiu najlepiej nadających się do tego krain, np. klimat oceaniczny a lądowy—Anglja, Rosja; lodowce—Szwajcarja, Skadynawja; typy wybrzeży—Anglja, Włochy (strony wschodnia i zachodnia, względnie północo-zachodnia); starsze typy gór—Niemcy, Czechy; jeziora—Szwajcarja, Finlandja, Rosja; wydmy—Francja (landy) i t. p.

KLASA V (II).

(2 godziny tygodniowo).

Geografia Rzeczypospolitej Polskiej. Wstęp: Wahania granic państwa polskiego w przebiegu dziejów. Granice obszaru dziejowego Polski. Przegląd geograficzny tego obszaru.

Obraz geograficzny Rzeczypospolitej Polskiej. Granice państwa. Poszczególne krainy. Życie gospodarcze. Rozwój kulturalny. Podział administracyjny.

Polacy poza granicami Rzeczypospolitej: w krajach sąsiednich, na obczyźnie.

Znaczenie Polski w Europie, wynikające z położenia geograficznego.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

A. WSTĘP¹⁾.

1. Wahania granic Państwa Polskiego w przebiegu dziejów, rozważane na podstawie badania atlasu do dziejów Polski (np. w opracowaniu E. Niewiadomskiego): Polska Chrobrego i Krzywoustego (należy uwzględnić zwłaszcza granice zachodnie), Polska za Kazimierza Wielkiego (zwrócić uwagę na powstanie na wschodzie państwa litewskiego od Bałtyku do morza Czarnego), państwo polsko-litewskie za Kazimierza Jagiellończyka, Polska za Stefana Batorego i przed rozejmem andruszowskim.

2. Granice obszaru dziejowego Polski: Dział wodny lewobrzeżny Nissy łużyckiej — Odry na zachodzie; Bałtyk od północy; prawobrzeże Dźwiny na północo-wschodzie; lewobrzeże Dniepru na wschodzie; półbrzeże Czarnomorskie; Karpaty i Sudety od południa i południo-zachodu. Znaczenie historyczne bram Karpacko-Czarnomorskiej, Morawskiej i Smoleńskiej.

3. Przegląd geograficzny dziejowego obszaru Polski. Ogólny zarys rzeźby powierzchni: 1) kraina Sudetów i Karpat; 2) pas Wyżyn Południowych z nabrzmieniami grzbietu Krakowsko-Częstochowskiego, gór Kielecko-Sandomierskich, północnej krawędzi Podola; 3) bródka środkowa (Kraina Wielkich Dolin); 4) pas wyżyn nadbałtyckich z pojezierzami; 5) i 6) półbrzeża Bałtyckie i Czarnomorskie.

Morza: Bałtyckie i Czarne.

Wody lądowe: systematy rzeczne zlewiska bałtyckiego (Odra, Wisła, Niemen, Dźwina) i Czarnomorskiego (Dniepr, Boh, Dniestr); połączenia kanałowe; jeziora i ich podział: 1) górskie, 2) w Krainie Wielkich Dolin, 3) na Pojezierzu, 4) nadbrzeżne; wielkość i głębokość jezior; bagna.

Klimat: wiatry w zależności od rozkładu głównych dziedzin wysokiego i niskiego ciśnienia atmosferycznego w zimie i w lecie; opady, zależność ich od rzeźby powierzchni; temperatura (przebieg izoterm styczniowych i lipcowych, izoamplitud); pory roku (zima, przedwiośnie, wiosna, lato, jesień, szaruga jesienią).

¹⁾ Treść poniższego „Wstępu” winna być przerobiona w przeciągu pierwszego miesiąca.

Uwaga. Do uogólnień klimatologicznych należy docho-
dzić na zasadzie rozważania: a) mapy świata z rozkładem dzie-
dzin ciśnienia zimowym i letnim, b) mapy opadów w atlasie
prof. Romera lub opracowaniu prof. Gorczyńskiego (Pamiętnik
fizjograficzny); najlepiej będzie, jeżeli nauczyciel przygotowuje z mło-
dzieżą odpowiednie mapy ściennie; w wysokim stopniu jest po-
żądane posiadanie przez szkołę choćby skromnej stacji meteoro-
logicznej (barometr, wiatromierz, deszczomierz, termometr).

Rośliny i zwierzęta (mapy z granicami zasięgów
z atlasu prof. Raciborskiego, okazy, przezrocza).

Ludy na terytorjum historycznym Polski; obraz dziejowy
zmagających się wpływów kulturalnych z zewnątrz i wewnątrz
omawianego obszaru (mapa etnograficzna).

B. OBRAZ GEOGRAFICZNY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ.

1. Granice państwa, ich obronność, oraz znaczenie poli-
tyczne i handlowe. Znaczenie położenia geograficznego Polski.

2. Poszczególne krainy. A) Karpaty z Podkarpaciem;
B) Wyżyny południowe; C) Pas Wielkich Dolin; D) Wyżyny
i niziny północne.

Uwaga. W każdym z tych czterech głównych obszarów
należy starać się wyodrębnić naturalne ich krainy składowe (we-
dług podziału uchwalonego przez Zjazd Geografów Polskich
w Krakowie w r. 1922).

Charakterystyka tych krain winnaby obejmować: 1) oznacze-
nie ich na mapkach uczniów, 2) rzeźbę powierzchni i gleby,
3) skarby mineralne, źródła mineralne, 4) właściwości klimatycz-
ne, 5) szatę roślinną i świat zwierzęcy, 6) skład etnograficzny
ludności i zajęcia mieszkańców, 7) rodzaje i rozwój osad ludz-
kich, w szczególności miast.

3. Życie gospodarcze Rzeczypospolitej (rolnictwo i lasy,
hodowla zwierząt, górnictwo, przemysł przerabiający, komunika-
cje, handel). Rozwój kulturalny narodu polskiego i mniejszości
etnograficznych, stan obecny oświaty i kultury duchowej.

Uwaga. W nauczaniu zmierzać należy do wykrywania za-
leżności między życiem ludzi a warunkami fizjogeograficznymi.

4. Podział administracyjny Rzeczypospolitej (woje-
wództwa) w zestawieniu z podziałem naturalnym na krainy geo-
graficzne.

C. POLACY POZA GRANICAMI RZECZYPOSPOLITEJ.

1. W krajach sąsiednich. Wolne miasto Gdańsk (po-
lityka morska Polski), Litwa, Łotwa, Białoruś, Ukraina, Mazury
pruskie, Śląsk czeski, pruski, pogranicze polsko-niemieckie, Spisz,
Orawa.

2. Na obczyźnie. Emigracja w Westfalji, Syberji, Ka-
nadzie, Stanach Zjednoczonych, Ameryce Południowej.

D. ZNACZENIE POLSKI W EUROPIE, WYNIKAJĄCE Z PO- ŁOŻENIA GEOGRAFICZNEGO.

KLASA VIII (V).

(5 godzin tygodniowo).

NAUKA O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ.

Patrz program historii.

PRZYRODOZNAWSTWO.

NAUKA O ISTOCIE ŻYWEJ.

CEL NAUCZANIA:

- I. Z punktu widzenia rzeczowego:
przyswojenie elementarnego pojęcia o istocie żywej (życie organizmu w związku z jego budową wewnętrzną i w zależności od środowiska).
- II. Z punktu widzenia wychowawczego:
 - 1) wyrabianie w uczniach stosunku badawczego względem konkretnych zjawisk natury wogóle (kształcenie umiejętności spostrzegania i eksperymentowania);
 - 2) w szczególności zaś wyzyskanie wartości wychowawczych, związanych ze swoistością samego przedmiotu, mianowicie:
 - a) kształcenie w trafnym ujmowaniu całości przez ćwiczenie umysłu, na wypadkach konkretnych, w rozważaniu wzajemnego stosunku funkcjonalnego i konstrukcyjnego składników do całości;
 - b) kształcenie w ogarnianiu całości skomplikowanego i długotrwałego procesu (jakim jest istota żywa), w rozkładaniu go na kolejne momenty i wiązaniu tych momentów ze sobą;
 - c) kształcenie zdolności dostrzegania związku pomiędzy konstrukcją, funkcją i warunkami, zatem ćwiczenie zdolności interpretacji, oraz zdolności konstrukcyjnych.
- III. Wreszcie, w związku z odpowiednimi częściami kursu, zwłaszcza nauki o ciele ludzkim, udzielenie uczniom podstawowych wiadomości z higieny.

KLASA IV (I).

(3 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie połowa przeznaczona na zajęcia praktyczne).

Pojęcie o życiu organizmu w związku z jego budową i w zależności od środowiska na przykładach konkretnych roślin i zwierząt. Proste ćwiczenia anatomiczne (dysekcyjne, mikroskopowe) i najprostsze fizjologiczne.

UWAGA. Nauka jest prowadzona na podstawie spostrzeżeń i ćwiczeń uczniów, na okazach żywych, wyjątkowo na konserwowanych; tablic używa się tylko z konieczności, lub obok okazów.

PRZYKŁAD ROZWIĘCIA PROGRAMU.

- A. Organizm wyższy. Organy i tkanki. Czynności. Wpływ czynników zewnętrznych na organizmy.
 1. Roślina wyższa na przykładach (np. *Helodea*, *Tradescantia*).
 2. Zwierzę wyższe (kręgowiec) na przykładzie (ryba, żaba).
- B. Organizm niższy. Pogłębienie pojęcia o komórce i zrzeczeniu komórek. Porównanie organizmów niższych z wyższymi (podział pracy). Rośliny zielone a niezielone. Porównanie roślin i zwierząt.
 1. Roślina niższa zielona (glon) i niezielona (drożdże, pleśń).
 2. Zwierzę jednokomórkowe na przykładzie (np. korzenionóżka, wymoczek).
- C. Krótka charakterystyka typów roślinnych i zwierzęcych, ze szczególnem uwzględnieniem zwierząt kręgowych (pokazy).

KLASA V (II).

(2 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie połowa przeznaczona na zajęcia praktyczne).

Monografia organizmu ludzkiego.

Elementarne pojęcie o fizjologii i anatomji człowieka, z nawiązaniem elementarnych pojęć o zjawisku patologicznym, oraz z zakresu higieny. Materiał: kośćciec, tablice, modele, łatwe do zdo-

bycia organy zwierząt domowych, preparaty ssaków makroskopowe i mikroskopowe. Dysekcja ssaka przez nauczyciela.

Człowiek w przestrzeni i czasie.

Człowiek wieku kamiennego. Rasy ludzkie i ich rozmieszczenie geograficzne.

FIZYKA Z KOSMOGRAFIĄ I CHEMIĄ.

CEL NAUCZANIA.

1. Zapoznanie się z eksperymentem przez pracę laboratoryjną, oraz z matematycznym formułowaniem praw.
2. Poznanie najważniejszych zjawisk i praw fizycznych, oraz zaznajomienie się z najprostszymi zjawiskami chemicznymi; pojęcia z kosmografii i z fizyki globu.

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie połowa przeznaczona na zajęcia praktyczne).

FIZYKA.

Mierzenie i jednostki. Mierzenie długości powierzchni, objętości, czasu i masy. Nónjusz, mikrometr, mensura, metronom, licznik sekundowy, waga. Jednostki zasadnicze i pochodne.

Ruch postępowy jednostajny i zmienny. Prędkość i przyspieszenie. Siła. Zasady Newtona. Wektor; dodawanie i odejmowanie wektorów. Dodawanie i rozkładanie prędkości, przyspieszeń i sił.

Ciężar i masa. Swobodne spadanie i rzuty ciał. Prawo grawitacji. Środek masy i środek ciężkości.

Praca i sprawność. Energja (kinetyczna i potencjalna).

Ruch obrotowy jednostajny i zmienny. Prędkość i przyspieszenie kątowe. Energja kinetyczna ciała obracającego się:

moment bezwładności a moment siły. Zasada zachowania energii. Machiny proste.

Ruch jednostajny po kole. Przyspieszenie dośrodkowe i siła dośrodkowa. Wahadło i jego zastosowania.

Ciśnienie i odkształcenie. Odkształcenie postaci i objętości. Spółczynniki sprężystości; ściśliwość.

Prawo Pascala i jego zastosowania. Prawo Archimedesza: pływanie ciał. Spójność i przyleganie. Zwilżanie. Napięcie powierzchniowe. Rurki włoskowate. Ciała bezpostaciowe i kryształy.

Rozszerzalność cieplna ciał. Termoskop; termometr; skale termometryczne. Spółczynniki rozszerzalności linowej i objętościowej. Najprostsze sposoby wyznaczania współczynników rozszerzalności ciał stałych, ciekłych i gazowych. Termograf. Rozszerzalność wody. Sposoby wyznaczania gęstości bezwzględnej i względnej ciał stałych i ciekłych (piknometr, waga hydrostatyczna, areometr).

Mierzenie ciśnienia atmosferycznego. Barometr rtęciowy; redukcja barometru do 0°. Aneroid; barograf.

Mierzenie prężności ciał gazowych; manometr rtęciowy. Prawo Boyle-Mariotte'a. Prawo Charles'a. Gazowa skala temperatur. Termometr gazowy. Redukcja objętości gazu do 0° i 1 atm. Ciepło właściwe i jego wyznaczanie dla ciał stałych i ciekłych przy pomocy kalorymetru wodnego. Znaczenie praktyczne wysokiej wartości ciepła właściwego wody. Ciepło właściwe gazów w stałej objętości i pod stałym ciśnieniem.

Topnienie i krzepnięcie: ciepło topnienia. Zjawisko przechłodzenia. Znaczenie klimatyczne wysokiej wartości ciepła topnienia lodu.

Dyfuzja i osmoza. Tworzenie się roztworów: ciepło rozpuszczalności. Roztwory nienasycone; zjawisko przesylenia.

Parowanie i wrzenie; ciepło parowania. Znaczenie praktyczne wysokiej wartości ciepła parowania wody. Para nienasycona i nasycona. Zjawisko przegrzania.

Temperatura krytyczna. Skraplanie gazów. Znaczenie umiędnośności otrzymywania niskich temperatur.

Wilgotność powietrza; higroskop i higrometr.

Ruch ciepła: przewodnictwo i przenoszenie ciepła; wzmianki o promieniowaniu.

Dynamiczny równoważnik ciepła. Motory cieplne. Uogólnienie zasady zachowania energii na zjawiska cieplne.

KLASA VII (IV).

(4 godziny tygodniowo, z tych przeciętnie połowa przeznaczona na zajęcia praktyczne).

A. CHEMIA (w I półroczu).

1. Wstęp. Zjawiska chemiczne. Mieszanina, a związek chemiczny. Substancja chemicznie czysta. Stany skupienia. Reakcja połączenia, rozkładu. Odczynnik. — Związek chemiczny i pierwiastek. Ilość, podział i znakowanie pierwiastków. Przemiana chemiczna i zasada zachowania masy; prawo stałości stosunków.

2. Nie metale. Tlen. Kataliza. Odwracalność reakcji. Utlenianie. Odtlenianie. Pojęcie o energii chemicznej. Ciepło reakcji. Zasada zachowania energii. Tlenki. Podział tlenków. Kwasy i zasady, sole. Reakcja zobojętnienia.

Wodór. Działanie metali na wodę i kwasy. Reakcja prostej wymiany. Równoważnik chemiczny. Pojęcie o atomach. Ciężar atomowy. Rachunek stechiometryczny.

Tlen i wodór — gaz piorunujący. Wpływ temperatury na szybkość reakcji.

Woda. Analiza i synteza wody.

Prawo objętościowe Gay-Lussaca. Postulat Avogadra. Częsteczką. Ciężar cząsteczkowy. Gramocząsteczka (mol.). Objętość gramocząsteczki.

Woda naturalna. Oczyszczanie wody. Roztwory wodne. Woda krystalizacji.

Kryształy i ciała bezpostaciowe. Krążenie wody w przyrodzie.

Nadtlenek wodoru. Reakcja podwójnej wymiany. Prawo stosunków wielokrotnych. Wiązania atomowe. Wartościowość.

Ozon. Alotropja. Pojęcie o teorii budowy.

Siarka. Siarkowodór. Siarczki. Dwutlenek siarki. Kwas siarkawy. Siarczany. Kwas siarkowy. Fabrykacja kwasu siarkowego. Zasadowość kwasu. Sole obojętne, kwaśne.

Mianownictwo związków chemicznych. Tiosiarczany.

Pojęcie o teorii jonów. Określenie chemiczne i fizykochemiczne kwasu, zasady, soli.

Chlorowce. Chlor. Chlorowodór. Kwas solny. Chlorki. Reakcje fotochemiczne. Krótki zarys związków tlenowych chloru.

Brom. Jod. Fluor.

Idea podobieństwa pierwiastków.

Azot. Analiza powietrza. Gazy szlachetne.

Związki azotu: amonjak. Sole amonowe. Kwas azotowy.

Sposoby techniczne otrzymywania jego. Azotany. Tlenki azotu.

Krążenie azotu w przyrodzie.

Azotowce. Fosfor. Fosforjak. Pięciotlenek fosforu.

Kwas fosforowy. Fosforany. Znaczenie fosforu w przyrodzie.

Zastosowanie fosforu. Arsen. Węgiel. Alotropja węgla. Tlenki

węgla. Kwas węglowy. Węglany. Węglan wapnia. Wapno

palone, gaszone. Węglan sodu. Soda, fabrykacja jej. Hydro-

liza węglanu sodowego.

Węglowodory. Metan. Acetylen. Węglowodory oleju skal-

nego. Pochodne węglowodorów: chloroform, jodoform. Alkohole:

metylowy, etylowy. Aldehydy. Kwas mrówkowy. Inne kwasy or-

ganiczne (octowy, szczawiowy).

Tłuszcze. Gliceryna. Mydła. Węglowodany: cukier gro-

nowy, trzcinowy; skrobia, błonnik.

Białko.

Sucha destylacja węgla kamiennego. Gaz oświetlający;

plomień. Inne produkty suchej destylacji węgla kamiennego:

maź pogazowa, koks.

Krzem. Dwutlenek krzemu. Kwas krzemowy. Koloidy.

Krzemiany naturalne, sztuczne.

Bor. Kwas borowy, boraks.

3. Metale. Własności fizyczne, chemiczne. Występowanie

metali w przyrodzie. Zasady metalurgji.

Glin. Ceramika.

Cynk. Ołów.

Żelazo. Rudy, surowce. Żelazo kowalne. Stal.

Miedź. Ręć i metale szlachetne.

Pierwiastki promieniotwórcze.

Układ perjodyczny pierwiastków; podstawy jego.

B. FIZYKA (w II półroczu).

Tworzenie się fal w ośrodkach sprężystych. Fale podłużne i poprzeczne. Prędkość i długość fali. Energia fali. Odbijanie się fal. Interferencja fal. (Fale stojące).

Warunki fizyczne tworzenia się głosu. Fale głosowe. Prędkość głosu. Odbijanie się głosu: echo. Uginanie się głosu. Interferencja głosu. Dudnienie. Rezonans. Wysokość; zjawisko Dopplera. Fizyczne wytłumaczenie różnic brzmienia.

Promieniowanie jako odrębny rodzaj energii. Promieniowanie ciemne i jasne. Przezroczystość. Pochłanianie. Termometr jako uniwersalny przyrząd do badania promieniowania.

Dzielność źródeł promieniowania. Świeca normalna. Fotometr. Prędkość światła.

Uginanie się światła. Twierdzenie przybliżone o prostoliniowym rozchodzeniu się promieniowania.

Odbijanie się i rozpraszanie promieniowania. Tworzenie się obrazów w zwierciadłach płaskich i kulistych.

Zjawisko załamania. Całkowite wewnętrzne odbicie. Przechodzenie promieni przez płytę o ścianach równoległych i przez pryzmat. Zjawisko rozszczepienia.

Tworzenie się obrazów w soczewkach wypukłych i wklęsłych. Okulary, lupa, mikroskop, teleskop, przyrząd projekcyjny, aparat fotograficzny.

Niewidzialne części widma. Różne typy widm. Zasada analizy widmowej.

Interferencja promieniowania. Doświadczenie Younga i mierzenie długości fali.

Barwy ciał.

Żarzenie się i jarzenie się. Fluorescencja i fosforescencja.

KLASA VIII (V).

(4 godziny tygodniowo: z tych przeciętnie połowa przeznaczona na zajęcia praktyczne).

FIZYKA.

Magnesy naturalne i sztuczne. Bieguny. Prawo Coulomba. Pole magnetyczne; linje sił. Indukcja magnetyczna. Ciała paramagnetyczne i diamagnetyczne.

Magnetyzm ziemski. Zboczenie, nachylenie i natężenie pola ziemskiego. Mapy magnetyczne. Zmienność magnetycznego pola ziemskiego.

Elektryzowanie ciał przez pocieranie. Przewodniki i izolatory. Prawo Coulomba. Jednostka ładunku elektrycznego. Pole elektrostatyczne; linje sił. Indukcja elektrostatyczna.

Potencjał elektryczny. Kondensatory i ich pojemność. Rola dielektryku.

Wiadomości zasadnicze o elektrometrze.

Prąd elektryczny. Spad potencjału wzdłuż przewodnika, przewodzącego prąd. Pole magnetyczne prądu. Galwanoskop. Ciepło w obwodzie prądu; prawo Joule'a. Opór elektryczny. Prawo Ohma. Galwanometr; ampermetr. Elektromagnes.

Ogniwo termoelektryczne i jego zastosowania.

Indukcja prądów; prawo Lentza. Dynamomaszyna; motor elektryczny. Transformatory; cewka Ruhmkorffa.

Dzwonek elektryczny; telegraf; telefon; światło elektryczne.

Mierzenie energii elektrycznej; watmetry.

Dysocjacja; jony. Zjawisko i prawa elektrolizy. Cechowanie ampermetru.

Ogniwa elektryczne. Akumulatory.

Jonizacja gazów. Wyładowanie elektryczne w gazach rozrzedzonych. Promienie katodowe i kanalikowe. Promienie Röntgena.

Wiadomości elementarne o ciałach promieniotwórczych.

Drgania i fale elektromagnetyczne. Telegraf iskrowy. Przedstawienie elementarne promieniowania jako procesu elektromagnetycznego.

KOSMOGRAFJA.

Jaką rolę odgrywała nauka o gwiazdach w dziejach kultury? Kształt ziemi.

Zjawisko ruchu dziennego gwiazd. Najprawdopodobniejszy sposób wyjaśnienia jego.

Dowody ruchu obrotowego ziemi. Doba gwiazdowa.

Zjawisko ruchu rocznego słońca. Pory roku. Wyjaśnienie zjawiska ruchu rocznego słońca. Dowody ruchu rocznego ziemi dokoła słońca. Niejednostajny ruch ziemi po jej orbicie. Doba słoneczna rzeczywista i średnia. Czas gwiazdowy i średni. Czas miejscowy i normalny. Rok zwrotnikowy. Rachuba czasu kalendarzowa.

Słońce: odległość od ziemi, wymiary, ruch obrotowy, dane fizyczne i chemiczne.

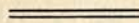
Księżyc: odległość od ziemi, wymiary, ruch obiegowy i obrotowy, odmiany, dane fizyczne i chemiczne.

Zaćmienie słońca i księżyca.

Układ słoneczny i charakterystyka ciał doń należących. Ich ruchy pozorne i rzeczywiste. Prawa Keplera. Prawo powszechnego ciężenia Newtona.

Zakłócenia ruchu keplerowskiego. Zjawisko precesji i nutacji.

Gwiazdy i gwiazdozbiory. Ich odległość od ziemi. Ich liczba, blask, ruchy, rozmieszczenie, natura chemiczna.

MATEMATYKA.

CEL NAUCZANIA.

1. Wdrożyć ucznia do ścisłego rozumowania, a w szczególności do rozumowania dedukcyjnego.
2. Przyzwyczać go do dostrzegania związków funkcjonalnych, zachodzących między znanymi mu zjawiskami, do ujmowania tych związków w postaci wzorów analitycznych i do badania własności odpowiednich funkcyj.
3. Rozwinąć jego intuicję geometryczną wogóle, a zwłaszcza zdolność dokładnego wyobrażania sobie figur trójwymiarowych.
4. Wyrobić sprawność w stosowaniu matematyki elementarnej do zagadnień, zaczerpniętych z innych nauk, oraz ze zjawisk życia codziennego.

KLASA IV (I).

(4 godziny tygodniowo).

Algebra.

1. Wzór algebraiczny. Następstwo działań przy obliczaniu wartości liczbowej wzoru. Nawiasy.
2. Powtórzenie praw działań na liczbach bezwzględnych. Zastosowanie tych praw do rachunku pamięciowego i pisemnego na liczbach szczegółowych.
3. Liczby względne. Oś liczbowa. Porównywanie liczb względnych i działania na nich (dodawanie, odejmowanie,

mnożenie, dzielenie, potęgowanie w przypadku wykładnika naturalnego; wyciąganie pierwiastka kwadratowego i sześciennego na przykładach najprostszych, nie wymagających specjalnych metod).

4. Jednomiany i wielomiany, w których litery oznaczają dowolne liczby wymierne. Wyrazy podobne. Działania na jednomianach (dodawanie, odejmowanie, mnożenie, dzielenie, potęgowanie w przypadku wykładnika naturalnego). Dodawanie, odejmowanie, mnożenie wielomianów. Dzielenie wielomianu przez jednomian. Wzory: $(a \pm b)^2$, $(a \pm b)^3$; $(a + b) \cdot (a^2 - ab + b^2)$; $(a - b) \cdot (a^2 + ab + b^2)$; $(a - b) \cdot (a + b)$. Łatwe przykłady rozkładania wielomianów na czynniki. Wspólny dzielnik i wspólna wielokrotna dwóch wielomianów (łatwe przykłady metodą rozkładania na czynniki).

5. Ułamki algebraiczne. Porównywanie dwóch ułamków. Działania na ułamkach.

6. Równania stopnia pierwszego z jedną niewiadomą (układanie i rozwiązywanie). Pojęcie równań równoważnych. Układanie i rozwiązywanie równań liczbowych stopnia pierwszego z dwiema niewiadomymi. Łatwe przykłady układów równań z trzema niewiadomymi.

7. Wiadomości wstępne o zależnościach funkcjonalnej. Wielkości stałe i zmienne, zależne i niezależne. Przedstawienie zależności między dwiema zmiennymi zapomocą wykresu.

UWAGA. Ze względów redakcyjnych punkty 6 i 7 zostały umieszczone w końcu programu, należy jednak od początku roku przy nadarzających się sposobnościach zapoznawać uczniów z pojęciem funkcji, układać i rozwiązywać równania.

Geometria.

1. Pojęcia wstępne. Utwory podstawowe: płaszczyzna, prosta, punkt. Odcinek i półprosta (promień). Suma i różnica odcinków. Kąt płaski; rodzaje kątów płaskich. Suma i różnica kątów. Wstępne wiadomości o kole, niezbędne do dalszych konstrukcyj. Wiadomości wstępne o trójkącie i wielokącie.

2. Figury płaskie równe (przystające) i symetryczne. Równość odcinków, kątów i trójkątów. Własności trójkąta równoramiennego. Symetria względem prostej i względem punktu. Pojęcie miejsca geometrycznego punktów. Porównywanie dwóch trójkątów, mających po dwa boki odpowiednio równe, lecz trzecie nierówne.

3. Teoria prostych równoległych. Definicja i budowanie równoległych. Własności kątów przy równoległych. Postulat Euklidesa i wnioski z niego płynące. Suma kątów w trójkącie i wielokącie wypukłym. Równoległoboki i ich własności. Trapez.

4. Koło. Położenie prostej względem koła i dwóch kół względem siebie.

Podstawowe konstrukcje: budowanie kąta równego danemu, połowienie odcinka i kąta, budowanie prostopadłej, równoległej, stycznej do koła, budowanie trójkąta z trzech boków. Zastosowanie do łatwiejszych zadań konstrukcyjnych.

KLASA V (II).

(4 godziny tygodniowo).

Algebra.

1. Wykres funkcji $y = ax$ oraz funkcji $y = ax + b$. Funkcja a wartość funkcji; zero funkcji. Wykreślne rozwiązywanie układu równań linjowych z dwiema niewiadomymi. Nierówność stopnia pierwszego i jej interpretacja na wykresie funkcji linjowej.

2. Dyskusja układu dwóch równań linjowych ilustrowana wykresami (układ sprzeczny, niesprzeczny i nieoznaczony). Dyskusja zadań, których rozwiązanie prowadzi do równań stopnia pierwszego.

3. Przybliżenia liczbowe. Błąd bezwzględny. Wartości przybliżone z nadmiarem i z niedomiarem. Kres górny błędu sumy, różnicy, iloczynu, ilorazu dwóch wartości przybliżonych.

4. Wyciąganie pierwiastka kwadratowego z liczb, będących kwadratami zupełnymi. Pojęcie prope-deutyczne liczby niewymiernej: dowód istnienia liczb wymiernych dodatnich, z których pierwiastka kwadratowego wyciągnąć nie można; tworzenie ciągów liczb wymiernych, których kwadraty dowolnie mało różnią się od liczby zadanej, nie będącej kwadratem zupełnym. Działania na wyrażeniach pierwiastkowych.

5. Równania kwadratowe z jedną niewiadomą (układanie i rozwiązywanie). Wyróżnik równania kwadratowego.

Związek między współczynnikami a pierwiastkami równania kwadratowego. Wykres funkcji $y = ax^2 + bx + c$. Zera trójmianu kwadratowego, maximum i minimum, rozkładanie trójmianu na czynniki, znak trójmianu. Rozwiązywanie nierówności kwadratowych ilustrowane na wykresie trójmianu.

Geometria.

1. Kąty w kole. Budowanie łuku obejmującego kąt dany. Czworobok wpisany w koło i opisany na kole.

2. Równoważność wielokątów (metodą geometryczną). Określenie wielokątów równoważnych jako takich, które dają się podzielić na jednakową skończoną ilość wielokątów parami równych sobie. Zasadnicze własności związku równoważności (dwa wielokąty równoważne trzeciemu są sobie równoważne; sumy wielokątów równoważnych są równoważne sobie). Postulat de Zolta. Warunki równoważności równoległoboków, trójkątów i trapezów, mających równe podstawy lub równe wysokości. Zadania konstrukcyjne. Twierdzenie Pitagorasa i jego uogólnienie na trójkąty dowolne.

3. Względne położenie prostych i płaszczyzn w przestrzeni (utwory równoległe i prostopadłe). Twierdzenie Desargues'a dla trójkątów o bokach odpowiednio równoległych.

4. Proporcjonalność odcinków (metodą geometryczną). Dowód istnienia odcinków niespółmiernych. Twierdzenie Talesa dla odcinków spółmiernych. Definicja odcinków proporcjonalnych jako odcinków, wyznaczonych na ramionach kąta przez pęk prostych równoległych. Własności proporcji między odcinkami. Proporcjonalność odcinków, zawartych między płaszczyznami równoległymi.

5. Jednokładność i podobieństwo. Definicja i budowanie figur jednokładnych płaskich. Własności figur jednokładnych płaskich. Pojęcie o jednokładności figur trójwymiarowych. Podobieństwo trójkątów¹⁾.

Rozwiązywanie zadań konstrukcyjnych metodą miejsc geometrycznych i metodą przekształcenia jednokładnego. Analiza geometryczna.

¹⁾ W razie braku czasu można w klasie V (II) poprzestać na jednokładności figur, odkładając omówienie podobieństwa do klasy VI (III).

KLASA VI (III).

(4 godziny tygodniowo).

Na początku roku wszystkie godziny, przeznaczone na naukę matematyki, należy poświęcić na powtórzenie i uzupełnienie wiadomości z teorii liczb rzeczywistych w ścisłym związku z odworowaniem liczb na osi liczbowej, z pojęciem miary odcinka i pola prostokąta.

W dziale tym nie należy posuwać się poza definicję liczby rzeczywistej, równości i nierówności dwóch liczb rzeczywistych, oraz definicję sumy i iloczynu liczb rzeczywistych bezwzględnych (ilustrując je przykładami geometrycznymi). W szczególności wypadnie założyć bez dowodu zachowanie praw formalnych przy działaniach na liczbach rzeczywistych.

Po opracowaniu tego działu można podzielić między algebrę i geometrię godziny, przeznaczone w planie na matematykę.

Algebra.

1. Dyskusja równania kwadratowego. Powtórzenie własności równania kwadratowego i trójmianu kwadratowego. Położenie danej liczby względem pierwiastków trójmianu. Dyskusja równania kwadratowego. Dyskusja łatwiejszych zadań, których rozwiązanie prowadzi do równania kwadratowego z jednym parametrem zmiennym.

2. Układy równań stopnia drugiego z dwiema niewiadomymi. (Rozwiązywanie analityczne i graficzne łatwych układów). Funkcje

$$y = \frac{a^2}{x}, \quad y = \frac{ax+b}{cx+d}, \quad x^2 + y^2 = a^2,$$

ich wykresy. Równanie dwukwadratowe. Łatwe równania niewymierne; ich rozwiązywanie, wykresy i dyskusja.

3. Postęp arytmetyczny i geometryczny skończony.

4. Logarytmy. Uogólnienie pojęcie wykładnika potęgi (wykładnik ułamkowy, zerowy, ujemny). Wykresy funkcji potęgowej i logarytmicznej. Własności logarytmów dziesiętnych. Ćwiczenia w rachunku logarytmami wyłączenie zapomocą tablic czterocyfrowych. Interpolacja liniowa; obraz jej geometryczny. Kres górny błędu, popełnionego w rachunku logarytmami.

Geometria.

1. Definicja metryczna odcinków proporcjonalnych: wykazanie, że definicja ta pokrywa się z poznana w klasie poprzedniej definicją geometryczną. Zastosowanie do figur jednokładnych i podobnych, oraz do wielokątów foremnych. Potęga punktu względem koła.

2. Funkcje trygonometryczne kąta ostrego. Rozwiązanie trójkątów prostokątnych. Zastosowanie funkcji trygonometrycznych do zadań geometrycznych i fizycznych.

3. Obliczanie pól wielokątów. Łatwe przykłady zastosowania rachunku do zadań konstrukcyjnych.

4. Rzut ukośny równoległy. Rzuty odcinków równoległych i prostopadłych do płaszczyzny rzutów. Rzut kwadratu, którego jeden bok jest równoległy do płaszczyzny rzutów. Rzuty graniastosłupów i ostrosłupów w łatwych położeniach. Rzut ukośny koła¹⁾.

5. Naroża i wielościany. Dwuścian i kąt linjowy. Kąt bryłowy wypukły (naroże). Twierdzenia o sumie dwóch ścian i o sumie trzech ścian w narożu trójściennem; twierdzenie o sumie dwuścianów w narożu trójściennem. Pojęcie wielościanu wypukłego, a w szczególności graniastosłupa i ostrosłupa. Wielościany foremne (umiarowe). Obliczanie pól powierzchni wielościanów. Równoważność graniastosłupów. Obliczanie objętości graniastosłupów.

KLASA VII (IV).

(4 godziny tygodniowo).

Algebra z trygonometrią.

1. Pojęcie granicy i jego zastosowania. Ciągi liczbowe zbieżne i rozbieżne. Definicja granicy ciągu liczbowego nieskończonego. Zastosowanie do postępu geometrycznego nieskończonego. Określenie i pomiar długości okręgu i pola koła. Określenie i pomiar objętości ostrosłupa. Objętość pnia ostrosłupowego. Określenie i pomiar pól powierzchni oraz objętości brył obrotowych (walca, stożka, pnia stożkowego, kuli, odcinka kulistego).

2. Funkcje trygonometryczne dowolnego kąta. Wykresy tych funkcji. Wzory redukcyjne. Okresowość

¹⁾ Patrz niżej (str. 89): — Przykład rozwinięcia działu o rzucie ukośnym.

funkcyj trygonometrycznych. Równania trygonometryczne. Funkcje sumy i różnicy dwóch kątów. Logarytmowanie wyrażeń trygonometrycznych. Kąt pomocniczy. Użycie tablic czterocyfrowych.

Zastosowanie funkcji trygonometrycznych do rozwiązywania trójkątów dowolnych (cztery przypadki zasadnicze). Pojęcie o zastosowaniach do miernictwa. Dyskusja zagadnień, wymagających badania zarówno funkcji algebraicznych, jak trygonometrycznych.

Miara teoretyczna kątów. Radjan. Nierówności podstawowe dla $\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$. Granice stosunków

$$\frac{\sin x}{x}, \quad \frac{\operatorname{tg} x}{x}$$

gdy x dąży do zera. Funkcje trygonometryczne argumentu dowolnego. ¹⁾

Geometria.

Elementarne wiadomości o rzucie prostokątnym. ²⁾

KLASA VIII (V).

(3 godziny tygodniowo).

1. Geometria analityczna w płaszczyźnie. Spółrzędne prostokątne. Odległość między dwoma punktami. Podział odcinka w danym stosunku. Równanie prostej kierunkowe i ogólne. Koło. Przesunięcie osi. Zastosowanie do równania koła. Styczna do koła. Wyznaczanie miejsc geometrycznych za pomocą metod geometrii analitycznej. Równania elipsy i hiperboli odniesione do osi. Średnice; styczne do elipsy i hiperboli. Asymptoty hiperboli. Hiperbola równoboczna. Parabola; równanie odniesione do osi i stycznej w wierzchołku.

2. Powtórzenie i uzupełnienie najważniejszych zagadnień kursu gimnazjum wyższego. W tym dziale niepodobna podać szczegółowego programu, gdyż musi on być dokładnie przystosowany do potrzeb poszczególnej klasy. W każdym razie należy opracować następujące nowe zagadnienia: pojęcie indukcji matematycznej; zastoso-

¹⁾ Ostatni ustęp programu trygonometrii można przesunąć do klasy VIII (V), gdyby nauczyciel odczuwał brak czasu do opracowania poprzednich działów.

²⁾ Szczegóły podane niżej w „Przykładzie rozwinięcia programu geometrii wykreslnej“.

wanie indukcji do ustalenia twierdzenia o tożsamości wielomianów; dzielenie wielomianu przez wielomian (jednoznaczność dzielenia); podzielność wielomianu zmiennej x przez $x \pm a$; zastosowanie indukcji do dwumianu Newtona dla wykładnika naturalnego.

Przy powtarzaniu kursu należy kłaść nacisk na zagadnienia zasadnicze, syntetyzujące lub pogłębiające wiadomości, zdobyte w latach poprzednich. Do omówienia nadają się zagadnienia takie, jak np. stopniowe uogólnienie pojęcia liczby, rola pewników w teorii matematycznej, przegląd poznanych przekształceń geometrycznych i ich wzajemny związek i t. p.

Zadania powinny być dawane tego rodzaju, aby uczeń, ćwicząc się stale w rachunku, w konstrukcjach geometrycznych i w badaniu funkcji, musiał zarazem operować wiadomościami z różnych działów matematyki.

PRZYKŁAD SZCZEGÓŁOWEGO ROZWINIĘCIA DZIAŁU GEOMETRII, DOTYCZĄCEGO RZUTÓW UKOŚNYCH ¹⁾.

1. Wyjaśnienie poglądowe różnicy między rzutem środkowym, rzutem równoległym prostokątnym i rzutem równoległym ukośnym.

Rzut równoległy odcinka równoległego do płaszczyzny obrazu (płaszczyzny rzutów): *a)* gdy promień rzutujący są prostopadłe do płaszczyzny obrazu; *b)* gdy są do tej płaszczyzny nachylone pod kątem $\alpha \neq 90^\circ$. Rzut odcinka prostopadłego do płaszczyzny obrazu przy różnych nachyleniach promieni rzutujących względem płaszczyzny obrazu.

„Skrócenie“ rzutu odcinka. Gdzie leży rzut środka odcinka? rzut punktu, dzielącego odcinek w stosunku $m:n$ (m i n liczby naturalne)? Rzuty odcinków równoległych są do siebie równoległe. Rzut kwadratu (prostokąta): 1) gdy jego płaszczyzna jest równoległa do płaszczyzny obrazu; 2) gdy jest prostopadła do tej płaszczyzny, a jeden bok kwadratu (prostokąta) jest równo-

¹⁾ Jest to oparte na doświadczeniu rozwinięcie szczegółowe odpowiedniego działu programu, ma więc charakter wskazówki, nie zaś przepisu obowiązującego. Nauczyciel może ze względów dydaktycznych zmienić nieco układ materiału, może pewne wymienione zagadnienia zastąpić innymi, nie powinien jednak w żadnym razie powiększać wyszczególnionego materiału, aby nie wywoływać przeciążenia lub powierzchownego traktowania przedmiotu.

legły do płaszczyzny obrazu. „Skrzywienie“ obrazu (rzutu) kwadratu (prostokąta).

2. Rzut sześcianu, którego dwie ściany są równoległe do płaszczyzny obrazu (przy różnych nachyleniach rzutujących promieni względem płaszczyzny obrazu). Kreślenie brył, w prosty sposób związanych z sześcianiem, np. ośmiościanu foremnego, mającego wierzchołki w środku ścian sześcianu (wraz z konstrukcyjnym wyznaczeniem prawdziwej wielkości jego krawędzi), albo czternastościanu Archimedesesa, który otrzymujemy przez obcięcie naroży sześcianu. Rzut graniastosłupa foremnego, którego podstawa jest równoległa do płaszczyzny obrazu.

3. Rzut sześcianu lub ostrosłupa prostego o podstawie kwadratowej, którego podstawa leży w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu tak, że jedna przekątna podstawy jest równoległa do płaszczyzny obrazu.

4. Rzut trójkąta foremnego, leżącego w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu, jeżeli jeden jego bok jest równoległy do płaszczyzny obrazu. Rzut czworościanu foremnego, którego podstawa leży w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu. Rzut sześciokąta foremnego, którego przekątna jest równoległa (prostopadła) do płaszczyzny obrazu. Rzut ostrosłupa (graniastosłupa) prostego o podstawie sześciokątnej foremnej, położonej w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu.

5. Dany jest w rzucie ukośnym sześciąt, którego dwie ściany są równoległe do płaszczyzny obrazu; przeciąć go płaszczyzną, połowiącą sześć jego krawędzi. Ustalić kształt przekroju i narysować przekrój w wielkości naturalnej. Przeciąć ten sam sześciąt płaszczyzną, równoległą do poprzedniej i przechodzącą przez punkt dany na krawędzi lub na ścianie sześciąt.

Dany jest w rzucie ukośnym prostopadłościan o dwóch ścianach równoległych do płaszczyzny obrazu. Mając dane „skrócenie“ odcinków, wyznaczyć konstrukcyjnie prawdziwą długość przekątnych prostopadłościanu lub prawdziwą wielkość kąta między jego przekątną a płaszczyzną podstawy.

6. W płaszczyźnie kwadratu, którego rzut ukośny jest dany i którego jeden bok jest równoległy do płaszczyzny obrazu, leży kąt, którego rzut ukośny jest dany; zbudować dwusieczną tego kąta. W płaszczyźnie kwadratu, położonego jak w zadaniu poprzednim, leży wielokąt; mając dane rzut kwadratu i rzut wielokąta, wyznaczyć prawdziwy kształt i prawdziwą wielkość wielokąta.

Dany jest w rzucie ukośnym graniastosłup prosty, którego krawędzie boczne są równoległe do płaszczyzny obrazu, oraz rzut ukośny kwadratu, leżącego w płaszczyźnie podstawy graniastosłupa tak, że jeden bok kwadratu jest równoległy do płaszczyzny rzutów; wykreślić płaszczyzny dwusieczne dwuscianów graniastosłupa.

7. Na trzech krawędziach bocznym ostrosłupa, którego rzut ukośny jest dany, zaznaczono punkty A, B, C; wykreślić rzut ukośny wielokąta, według którego płaszczyzna ABC przecina ostrosłup. Dane są trzy punkty na ścianach trójscianu; wykreślić w rzucie ukośnym trójkąt, według którego trójscian przecina płaszczyznę, wyznaczoną przez te trzy punkty.

8. Wykreślić rzut ukośny koła, leżącego w płaszczyźnie prostopadłej do płaszczyzny obrazu. Wykreślić rzut walca (stożka) prostego, którego płaszczyzna podstawy jest prostopadła do płaszczyzny obrazu.

UWAGI. 1. Należyte opracowanie powyższego kursu wymaga 10—12 lekcji. Każdy uczeń winien wykonać starannie w domu około 10 zadań na wykreślanie brył.

2. Wszystkie bryły, o których mowa powyżej, znane są uczniom z kursu propedeutycznego geometrii; mimo to jednak należy posługiwać się przy nauczaniu modelami, zwłaszcza na pierwszych lekcjach.

3. Liczba ćwiczeń i dobór ich muszą być przystosowane do stopnia wyćwiczenia wyobraźni geometrycznej uczniów; w klasie o słabo rozwiniętej wyobraźni należałoby pominąć większość zadań metrycznych (zwłaszcza punkt 6), natomiast zwiększyć liczbę elementarnych ćwiczeń, dotyczących zagadnień położenia (punkty 3 i 4).

4. W zadaniach metrycznych zazwyczaj bywa podawany t. zw. trójkąt rzutów; w powyższym przykładzie rozwinięcia programu zastąpiono trójkąt ten przez rzut kwadratu w pewien sposób położonego, gdyż ułatwia to uczniom samodzielne rozwiązanie zadania. Do wielu zadań metrycznych można nawiązać łatwe zadania rachunkowe, które mogą być zarazem dla ucznia środkiem kontroli dokładności rysunku.

5. Do użytku nauczyciela polecić można książkę:

Müller und Pressler. Leitfaden der Projektionslehre. Lipsk. Teubner.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU GEOMETRII WYKREŚLNEJ¹⁾.

KLASA VII (IV).

1. Rzut prostokątny punktu na płaszczyznę. Punkt, leżący w płaszczyźnie rzutów jest własnym swoim rzutem. Rzutem prostokątnym odcinka jest miejsce geometryczne rzutów wszystkich jego punktów, a więc też naogół odcinek.

Gdy punkt leży na odcinku, to rzut punktu leży na rzucie odcinka. Odcinek, leżący w płaszczyźnie rzutów, jest własnym swoim rzutem. Rzut odcinka prostopadłego do płaszczyzny rzutów jest punktem. Rzut odcinka równoległego do płaszczyzny rzutów jest równy temu odcinkowi i do niego równoległy; rzut odcinka pochyłego względem płaszczyzny rzutów jest pochyły względem tego odcinka i krótszy od niego (spółczynnik skrócenia). Rzuty odcinków równoległych są równoległe. Stosunek dwóch odcinków, leżących na tej samej prostej lub na prostych równoległych jest równy stosunkowi rzutów tych odcinków; w szczególności, rzutem środka odcinka jest środek rzutu tego odcinka; rzuty odcinków równych i równoległych są równe i równoległe.

2. Każdy wielokąt, leżący w płaszczyźnie rzutów, jest własnym swoim rzutem. Rzut wielokąta, leżącego w płaszczyźnie równoległej do płaszczyzny rzutów, jest równym mu wielokątem. Rzut wielokąta, którego płaszczyzna jest prostopadła do płaszczyzny rzutów, jest odcinkiem, na którym leżą rzuty wszystkich wierzchołków, boków i przekątnych.

Rzut wielokąta, leżącego w płaszczyźnie pochyłej względem płaszczyzny rzutów, jest wielokątem o tej samej ilości wierzchołków, boków i przekątnych, przytem rzuty boków równoległych są równoległe i w tym samym stosunku. Rzut równoległoboku jest równoległobokiem, trapezu — trapezem.

3. Rzutem wielościanu na płaszczyznę nazywa się figura, złożona z rzutów wszystkich jego krawędzi i wierzchołków na tę płaszczyznę. Rzuty sześciannu, którego dwie przeciwległe ściany

¹⁾ Niniejszy „Przykład rozwinięcia programu“ zawiera maximum tego, co może być przerobione w klasie VII. Stosownie do potrzeb i poziomu klasy nauczyciel wybierze z niego materiał zarówno do opracowania w klasie, jak i do zadań domowych.

są równoległe do płaszczyzny rzutów; rzuty ośmiościanu foremnego, którego jedna przekątna jest prostopadła do płaszczyzny rzutów. Rzut graniastopuła i ostrostopuła foremnego zwykłego lub ściętego, którego podstawy leżą w płaszczyźnie rzutów lub są do niej równoległe. Rzut sześciannu, którego jedna płaszczyzna przekątna jest prostopadła do płaszczyzny rzutów. Rzut równoległościanu pochyłego, którego jedna ściana leży w płaszczyźnie rzutów lub jest do niej równoległa; wyznaczenie rzutu środka tego równoległościanu. Odróżnienie rzutów krawędzi „widzialnych“ od „niewidzialnych“, — kontur (zarys) widzialny tego równoległościanu. Rzut wielościanu, otrzymanego przez skrajanie każdego kąta trójściennego tego równoległościanu płaszczyzną, przechodzącą przez środki krawędzi, wychodzących z wierzchołka tego kąta trójściennego. Kontur widzialny tego wielościanu. Rozpoznanie wszystkich krawędzi widzialnych tego wielościanu, skoro o jednej krawędzi nie należącej do konturu wiadomo, że jest widzialna lub niewidzialna.

4. Rzut wielościanu na jedną płaszczyznę rzutów nie wyznacza ani jego kształtu, ani wymiarów, ani położenia względem płaszczyzny rzutów.

Wprowadzenie drugiej płaszczyzny rzutów, prostopadłej do pierwszej; oś rzutów. Punkty, leżące w pierwszej płaszczyźnie rzutów mają swe drugie rzuty na osi rzutów; punkty, leżące w drugiej płaszczyźnie rzutów, mają swe pierwsze rzuty na osi rzutów. Wykreślanie obu rzutów niektórych wielościanów w najprostszym położeniu, np. sześciannu, którego jedna ściana leży w jednej z płaszczyzn rzutów, foremnych ostrostopułów i graniastopułów o danej wysokości i podstawie, leżącej w pierwszej płaszczyźnie rzutów i t. p. Wykreślanie obu rzutów prostych sprzętów, wziętych z najbliższego otoczenia, jak skrzynie, półki, szuflady, stoły i t. p.

5. Rozwiązywanie łatwych zadań miarowych, dotyczących wielościanów, których rzuty w najprostszym położeniu zostały wykreślone. Np. rozwinięcie powierzchni bocznej graniastopuła prostego, którego podstawa leży w pierwszej płaszczyźnie rzutów, wyznaczenie długości przekątnych takiego graniastopuła; wyznaczenie długości krawędzi bocznej ostrostopuła foremnego, którego podstawa leży w pierwszej płaszczyźnie rzutów; wyznaczenie kąta dwuściennego ścian bocznych z podstawą takiego ostrostopuła, — wyznaczenie kątów płaskich jego ścian bocznych, wykreślenie rozwinięcia jego powierzchni bocznej i t. p.

6. Mając wykreślony pierwszy i drugi rzut wielościanu, obrać na pierwszej płaszczyźnie rzutów nową oś prostopadłą do dawnej i wykreślić rzut tego wielościanu na trzecią (boczną) płaszczyznę rzutów. Odległość trzeciego rzutu każdego punktu od nowej osi jest równa odległości drugiego rzutu od dawnej osi. Wykreślenie rzutu bocznego wielościanu według dwóch pierwszych jego rzutów. Nawzajem, mając jego rzut poziomy i boczny, wykreślić rzut czołowy. Np. wykreślić pierwszy i drugi rzut pięciokątnego graniastosłupa foremego, którego dana jest ściana boczna, leżąca w pierwszej płaszczyźnie rzutów w ten sposób, że jej krawędzie boczne są równoległe do osi rzutów. Wykreślenie trzech rzutów prostych sprzętów, wziętych z najbliższego otoczenia.

7. Obrót wielościanu o kąt dany dokoła osi prostopadłej do pierwszej płaszczyzny rzutów. Pierwsze rzuty wszystkich wierzchołków zakreślają dokoła rzutu osi łuki odpowiadające kątowi obrotu, a drugie rzuty posuwają się po równoległych do osi rzutów. Graniastosłup foremny, którego jedna ściana boczna leży w pierwszej, a podstawa jest równoległa do drugiej płaszczyzny rzutów, obrócić o kąt dany dokoła dowolnej prostopadłej do pierwszej płaszczyzny rzutów. Mając drugi rzut wielokąta, ustawionego na jednym swym boku w płaszczyźnie prostopadłej do pierwszej płaszczyzny rzutów, znaleźć prawdziwy kształt i wielkość tego wielokąta zapomocą obrotu jego płaszczyzny dokoła osi prostopadłej do pierwszej płaszczyzny rzutów i leżącej w płaszczyźnie wielokąta. Rozwiązać to samo zadanie zapomocą kładu płaszczyzny tego wielokąta na pierwszą płaszczyznę rzutów. Zadanie odwrotne: wykreślić drugi rzut wielokąta danego kształtu, ustawionego na danym boku prostopadle do płaszczyzny pierwszej rzutów. Wyznaczyć prawdziwą długość odcinka, którego rzuty są dane i jego pochylenie względem pierwszej płaszczyzny rzutów, zapomocą obrotu dokoła prostopadłej, spuszczonej z jednego jego końca na pierwszą płaszczyznę rzutów, i zapomocą kładu rzucającego go trapezu (względnie trójkąta) na pierwszą płaszczyznę rzutów.

8. Mając dane rzuty trójkąta, którego jeden bok leży w pierwszej płaszczyźnie rzutów, znaleźć kład tego trójkąta na tę płaszczyznę. Zadanie odwrotne: mając dany trójkąt w pierwszej płaszczyźnie rzutów, podnieść ten trójkąt przez obrót dokoła jednego z boków o kąt dany,—lub w ten sposób, aby przeciwległy temu bokowi wierzchołek zatrzymał się na wysokości danej. Wykreślić prawdziwy kształt i wielkość wielokąta, dotykającego jednym bo-

kiem pierwszej płaszczyzny rzutów, jeżeli dany jest pierwszy rzut tego wielokąta i drugi rzut jednego z wierzchołków, nie leżących w pierwszej płaszczyźnie rzutów,—albo kąt dwuścienny płaszczyzny wielokąta z pierwszą płaszczyzną rzutów. Zadanie odwrotne: podnieść wielokąt, leżący w pierwszej płaszczyźnie rzutów, przez obrót dokoła jednego z jego boków o kąt dany lub w ten sposób, aby jeden z jego wierzchołków zatrzymał się na wysokości danej. Powinowactwo geometryczne między rzutem wielokąta, a jego kładem,—posiłkowanie się tem powinowactwem, gdy już pierwszy rzut jednego wierzchołka został wyznaczony.

PROPEDEUTYKA FILOZOFJI.

CEL NAUCZANIA.

1. Uświadomić, rozwinąć i uporządkować pierwiastki filozoficzne, tkwiące w przedmiotach nauczania, które uczniowie przeszli i przechodzą.
2. Opierając się na tym gruncie, dostarczyć uczniom — przy najszerszym zastosowaniu metody heurystycznej — ścisłej znajomości podstawowych pojęć z zakresu logiki i psychologii, przyczem dopuszczalne są dygresje okolicznościowe w interesujące uczniów dziedziny filozofji.
3. Rozbudzić zainteresowanie uczniów do zagadnień filozoficznych i literatury filozoficznej.
4. Uzupełnić wyćwiczenie uczniów w myśleniu jasnym, ścisłym, rzeczowym i krytycznym, oraz w wyrażaniu się odpowiadającym tym wymaganiom.

KLASA VIII (V).

(3 godziny tygodniowo).

I. LOGIKA.

Pojęcie nauki. Podział nauk według ich przedmiotów i metody.

Pojęcia i sądy jednostkowe i ogólne.

Definicja i klasyfikacja.

Stosunki logiczne, zachodzące między sędami, zwłaszcza stosunek racji do następstwa.

Wnioskowanie bezpośrednie i pośrednie pewne i prawdopodobne.

Dowodzenie; argumenty, nie podlegające dowodzeniu.

Wykrywanie, sprawdzanie i wyjaśnianie praw naukowych. Potrzeba uzupełnienia badań, dokonywanych w poszczególnych naukach, przez badania filozoficzne.

Główne zadania filozofji.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU LOGIKI.

Pojęcie nauki. Podział nauk według ich przedmiotów. Podział nauk według ich metod. Nauki aposterjoryczne czyli empiryczne (wraz z historycznymi) i nauki aprioryczne.

Poznanie danych w doświadczeniu rzeczy i faktów jednostkowych. Ich opis na podstawie oglądania i obserwacji — przy pomocy, w miarę możliwości, preparowania i eksperymentowania. Sądy jednostkowe.

Abstrahowanie od jednostkowych cech rzeczy i faktów. Uogólnianie opisu, a tem samem tworzenie pojęć ogólnych i wydawanie na ich podstawie sądów ogólnych.

Ustalanie treści i zakresu pojęć drogą definicji. Genus proximum i differentia specifica. Definicja prawidłowa i nieprawidłowa (tautologiczna, za obszerna, za ciasna). Terminy naukowe, czerpane z mowy potocznej i sztuczne, symbole.

Porządkowanie pojęć według stopnia ich ogólności. Pojęcia nadrzędne, podrzędne i współrzędne. Podział, klasyfikacja, systematyka.

Sądy ogólne jako przykład wiedzy, wychodzącej poza bezpośrednie dane doświadczenia. Charakter prawdopodobny sądów ogólnych w naukach aposterjorycznych a charakter pewny sądów ogólnych w naukach apriorycznych. Potrzeba wyjścia poza bezpośrednie dane doświadczenia w celu przewidywania przyszłości, rekonstruowania przeszłości, domyslenia się niedostępnej doświadczeniu łażniejszości. Środkiem ku temu celowi wnioskiowanie.

Stosunki logiczne, zachodzące między sędami, zwłaszcza stosunek racji do następstwa, jako podstawa wnioskiowania. Usystematyzowanie wypadków, w których stosunki te między sędami zachodzą, jako centralne zadanie logiki. Przesłanki i konkluzja (wniosek). Racja wystarczająca. Niezależność zachodzenia stosunku racji do następstwa od „materiałnej“ prawdziwości racji i następstwa. Wnioskiowanie bezpośrednie i pośrednie.

Formy wnioskowania bezpośredniego: A. z prawdziwości jednego sądu o prawdziwości drugiego sądu za pomocą równoważności, subalternacji, konwersji i kontrapozycji; B. z prawdziwości jednego sądu o fałszywości drugiego sądu lub naodwrot na podstawie sprzeczności (zasada sprzeczności i wyłączonego środka) przeciwieństwa i podprzeciwieństwa.

Sylogizm jako zasadnicza forma pośredniego wnioskowania pewnego. Cztery figury sylogizmu kategorycznego; najczęściej stosowane tryby sylogizmu. Przykłady wnioskowania kategoryczno-hipotetycznego i kategoryczno-rozjemczego. Dylemat. T. zw. indukcja wyczerpująca. Pojęcie dedukcji. Pewność wnioskowania w odróżnieniu od pewności konkluzji. Wnioskowanie nieprawidłowe. Paralogizmy i sofizmaty—zwłaszcza na tle wieloznaczności wyrazów.

Wnioskowanie prawdopodobne. Indukcja niewyczerpująca. Wnioskowanie na podstawie analogji. Zbyt pochopne uogólnianie i dopatrywanie się analogji. Przesady i uprzedzenia. Zależność stopnia prawdopodobieństwa konkluzji, uzyskanej drogą indukcji niewyczerpującej i wnioskowania na podstawie analogji, od prawdopodobieństwa zachodzenia związków przyczynowych między cechami rzeczy i faktów albo między samymi rzeczami i faktami. Sposoby wnioskowania, wiodącego do sądów prawdopodobnych o związkach przyczynowych. Metoda zgodności, różnicy, zmian towarzyszących, reszty. Znaczenie eksperymentu jako środka pomocniczego w formułowaniu przesłanek w tego rodzaju wnioskowaniu.

Zastosowanie wnioskowania w celu dowodzenia. Teza, argumenty. Dowód pewny i prawdopodobny. Dowód wprost i niewprost, apagogiczny. Błędy w dowodzeniu. Petitio principii, ignorantia elenchi.

Konieczność przyjmowania argumentów, niepodlegających już dowodzeniu. Sądy o bezpośrednio danych rzeczach i faktach (dokumentach, źródłach) jako ostateczne argumenty w naukach empirycznych (historycznych), a ogólne sądy bądź bezpośrednio oczywiste, bądź przyjęte drogą umowy jako ostatecznie argumenty w naukach apriorycznych. Zadania teorii poznania.

Wyjaśnianie faktów przez wskazywanie ich przyczyn i przez podciąganie ich tem samem pod prawa rządzące faktami. Pojęcie prawa naukowego w odróżnieniu od pojęcia prawidła (normy). Prawa przyrody, prawa psychologiczne, historyczne i t. d. Hipotetyczność praw naukowych w zakresie nauk aposterjorycznych.

Hipotezy, dotyczące się poszczególnych faktów. Prawa w naukach apriorycznych (twierdzenia).

Wykrywanie praw naukowych. Sprawdzanie praw naukowych i hipotez wogóle. Wyjaśnianie praw naukowych przez podciąganie ich pod prawa ogólniejsze. Teoria naukowa.

Potrzeba uzupełnienia badań dokonywanych w poszczególnych naukach. Zadania filozofji, zmierzającej do: 1) analizy zasadniczych pojęć naukowych (prawda, rzeczywistość, możliwość, konieczność, przyczynowość, czas, przestrzeń i t. p.); 2) syntezy najogólniejszych teorii naukowych, obejmującej w jednolitym poglądzie na świat całość rzeczywistości zmysłowej i duchowej.

II. PSYCHOLOGJA.

1. Zjawiska fizyczne i psychiczne. Ich charakterystyka. Życie psychiczne i fizyczne. Wzajemny stosunek życia psychicznego i fizycznego. Dyspozycje: (przysposobienia) psychiczne i psychofizyczne w odróżnieniu od zjawisk (faktów) aktualnych.

2. Krótki przegląd i najogólniejsza charakterystyka głównych rodzajów i najważniejszych gatunków zjawisk i dyspozycji psychicznych, oraz rządzących nimi praw z uwzględnieniem zastosowania praktycznego wiadomości psychologicznych.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU.

1. Przykłady zjawisk psychicznych i fizycznych. Rzeczywistość zjawisk psychicznych. Wpływ otoczenia i życia fizycznego (cielesnego) na życie psychiczne i naodwrot. Życie psychiczne a układ nerwowy. Ruchy dowolne i mimowolne (reflektoryczne i zmechanizowane).

2. Charakterystyka zjawisk psychicznych w porównaniu ze zjawiskami fizycznymi. Doświadczenie zewnętrzne i wewnętrzne. Stosunek zjawisk fizycznych z jednej a psychicznych z drugiej strony do czasu i przestrzeni.

Dyspozycje psychiczne i psychofizyczne (wrażliwość, pamięć, fantazja, inteligencja, rozum, talent, usposobienie, humor, nastrój, temperament, wola, charakter). Dyspozycje stałe i przemijające, wrodzone i nabyte.

Prawo wprawy i znużenia (stępienia). Kojarzenie się zjawisk psychicznych. Uwaga.

3. Klasyfikacja zjawisk psychicznych, oparta na zasadniczych sposobach zachowania się świadomości wobec tego, co

jej jest dane: przedstawienia, sądy, uczucia (z pragnieniami), postanowienia. Zjawiska psychiczne proste i złożone.

4. Wyobrażenia i pojęcia jako główne rodzaje przedstawień. Wyobrażenia spostrzegawcze; wrażenia zmysłowe, zmysły, ich klasyfikacja. Swoista energia zmysłów. Jakość, intensywność, lokalizacja barw, głosów. Wzajemny stosunek wrażeń i podnieć. Prawo Webera.

Wyobrażenia odwórcze. Pamięć. Pamięć lokalna, pamięć cyfr, wyrazów, fizjognomij. Pamięć logiczna i mechaniczna. Szybkość zapamiętywania, trwałość pamiętania, sprawność przypominania sobie. Wpływ uczuć w tej mierze. Wierność zeznań. Sposoby uczenia się na pamięć.

Wyobrażenia wytwórcze, — fantazja. Jej materia i jej granice. Zdolność kombinacyjna. Fantazja na jawie i we śnie. Dodatnie i ujemne strony fantazji, — jej rola w życiu codziennym, w nauce i w sztuce.

Typy wyobrażeniowe.

5. Sądy. Sądy instynktowne: spostrzeżenia. Sądy występujące na podstawie skojarzenia (*expectatio casuum similium*). Przypomnienia. Poznawanie rzeczy niegdyś spostrzeganych. Sądy przyjmowane od otoczenia. Sądy zdobywane planowo drogą obserwowania, porównywania, rozumowania. Niemożność żywienia niezgodnych ze sobą przekonań. Wzajemne kontrolowanie się sądów. Skupienie uwagi jako jeden z warunków unikania sądów mylnych. Sądy błędne wynikające z właściwości ustroju psychofizycznego. (Złudzenia zmysłowe, przecenianie i niedocenywanie, skłonność do uogólnień nieuzasadnionych i zbyt pochopnego dopatrywania się analogji, uleganie sugestji, sympatjom i antypatjom, nawyczki myślowe).

Siła przekonań, chwiejność przekonań. Niezawistość przekonań. Trzeźwość sądu. Krytycyzm. Inteligencja, bystrość, ścisłość. Człowiek uczony, rozumny, roztropny, mądry.

6. Uczucia. Podział ich według jakości na przyjemne i przykre. Podział ich według podstawy psychicznej na uczucia przedstawieniowe (uczucia zmysłowe i estetyczne) i na uczucia przekonaniowe (uczucia intelektualne i uczucia wartości). Przykłady uczuć wartości: uczucia występujące na tle ambicji, uczucia egoistyczne i altruistyczne, uczucia rodzinne, społeczne, państwotyczne, etyczne, religijne.

Afekty (strach, gniew, złość i t. p.). Uczucia a ich objawy cielesne.

Biologiczne znaczenie uczuć. Uczucia jako bodźce działania. Temperament. Cel działania jako przedmiot uczucia wartości. Pragnienia, pożądania i ich przeciwieństwa. Pragnienia i pożądania wrodzone (popędy) i wytworzone drogą doświadczenia i nawyknienia. Skłonność, nałóg, namiętność. Konflikty uczuć i pragnień.

7. Postanowienie jako sposób rozwiązania konfliktu pragnień przez wybór w kierunku jednego z nich. Przedmiotem postanowienia własne przyszłe działanie. Pobudki (motywy). Pobudki konkretne i abstrakcyjne, zabarwione uczuciami niższymi (zmysłowymi) i wyższymi (altruistycznymi, etycznymi, religijnymi). Panowanie nad sobą. Zastanawianie się, rozważanie skutków postanowienia i postępowania. Ograniczoność sfery postanowień w porównaniu z nieograniczonością sfery pragnień.

Charakter jako dyspozycja do postanowień w pewien sposób określonych. Charakter niewyrobiony, chwiejny; charakter wyrobiony, stały, w kierunku ujemnym albo dodatnim. Charakter jako właściwy przedmiot oceny etycznej.

Słabość woli (charakteru) i siła woli (charakteru). Abulia. Brak decyzji. Stanowczość. Chwiejność i konsekwencja w postępowaniu. Energia i niedołość. Wytrwałość i upór. Kształcenie woli przez ćwiczenie, t. j. pobudzanie jej do postanawiania i do wykonania powziętego postanowienia.

8. Typy ludzkie: człowiek trzeźwy i marzyciel, człowiek bierny i człowiek czynu. Człowiek samodzielny i ulegający wpływom. Teoretyk i praktyk. Człowiek zrównoważony i impulsywny, człowiek pewny i niepewny. Człowiek poważny i lekkomyślny i t. p. Czynniki intelektualne, uczuciowe i wolicyjne w każdym takim typie.

UWAGI OGÓLNE.

Krótkość czasu, którym nauczyciel rozporządza, wymaga niezwykle starannego i ekonomicznego rozłożenia materiału. Przedewszystkiem należy się oprzeć pokusie rozlewnego traktowania tych działów — zarówno logiki jak psychologii, — w których tradycja wytworzyła już utarte drogi nauczania: należy tu w zakresie logiki sylogistyka, w zakresie psychologii nauka o wrażeniach zmysłowych. Stosownie do zainteresowań uczniów i nauczyciela pewne części materiału a także i pewien sposób opracowywania go z uczniami mogą mieć bądź przewagę, bądź będą nieco usunięte na drugi plan; dotyczy to zwłaszcza doboru

przykładów, — nie powinno to jednak naruszyć zasady, iż kurs logiki i psychologii ma dać uczniowi pogląd na całość o zwar- tych konturach, systematycznie ujętą. W wypełnianiu tych kursów treścią szczegółową nauczyciel może się poruszać nieco swobodniej, kładąc większy nacisk na jedne, bądź na inne działy materjału; jak najbaczniejszą uwagę winien przytem poświęcać zastosowaniu wiadomości z logiki i psychologii, co tem łatwiej można osiągnąć, ile że oba te przedmioty umeźniają na każ- dym kroku nawiązywanie nauczania do tego, z czem uczniowie ustawicznie spotykali się i spotykają w szkole i w życiu poza- szkolnem.

Co się tyczy logiki, należy zdążyć do tego, by uczniowie uświadomili sobie jasno, na czem polega myślenie naukowe, zmierzające do ścisłego formułowania, należytego uzasadniania i systematycznego porządkowania twierdzeń. Z tem powinno się łączyć podkreślanie potrzeby sumiennosci logicznej w myśleniu potocznem. W naukach, wchodzących w skład programu szkol- nego, oraz w poglądach, głoszonych w życiu publicznem i pry- watnem, znajdzie się obfity materjał, na którym można się w tej mierze oprzeć i od którego należy wychodzić, stosując w jak naj- szerszym zakresie metodę heurystyczną. W parze z nią winny iść ćwiczenia i zadania; rozbudzony już u uczniów na tym stopniu nauki zmysł krytyczny znajdzie tu dla siebie pole działania, które potrafi dla suchego na pozór przedmiotu, jakim jest logika, wzbudzić żywe zainteresowanie. Przykłady ćwiczeń i zadań po- dają prócz niektórych podręczników logiki (np. Jevonsa polski przekład D-ra Cz. Znamierowskiego), osobne zbiory ćwiczeń i za- dań (np. W. Lutosławskiego. Zadania logiczne. Wilno 1922).

Co do psychologii nacisk główny należy położyć, po pierw- sze, na to, by uczniowie przyzwyczaili się z każdym terminem psychologicznym łączyć znaczenie w miarę możności ściśle okre- ślone, po drugie, na to, by nauczyli się uprzytomniać sobie na podstawie własnego doświadczenia wewnętrznego fakty psychi- czne, o których mowa w nauce psychologii. Pierwsza potrzeba wynika z okoliczności, że człowiek z natury zwraca uwagę prze- dewszystkiem na zjawiska podpadające pod doświadczenie zmy- słowe, a z trudem tylko zdobywa się na teoretyczne rozważanie tego, co się dzieje w jego psychice. To też należy ustawicznie nawiązywać nauczanie psychologii do własnego doświadczenia uczniów, wzbogaconego w miarę możliwości eksperymentami (por. dr. St. Turowski, Psychologia eksperymentalna w szkole. Mu- zeum, XXX, 1914 i XXXI, 1916 — także w odtbitce, Lwów,

1917. — Dr. Tad. Jaroszyński, Metody badań psychologicznych w szkole, Warszawa, 1920. Nakładem Ministerstwa Zdrowia.—Dr. L. Bykowski. Szkic programu ćwiczeń praktycznych z psycholo- gji w gimnazjum. Muzeum, XXXVI, 1921). W traktowaniu działów psychologii, niedostępnych eksperymentowaniu, doświadczenie własne uczniów należy uzupełniać odwoływaniem się do litera- tury pięknej i do historii. W ten sposób nauka psychologii na- wiąże do wiadomości, które uczniowie posiadają w zakresie nauk humanistycznych, do nauk przyrodniczych zaś zbliży ją omawia- nie wrażeń zmysłowych, ruchów, wyrazu uczuć, gdyż traktując o tych działach psychologii i psychofizjologii, nauczyciel będzie się mógł i poniekąd musiał opierać w jak najszerszej mierze na wiadomościach, które uczniowie posiadają z fizyki, oraz nauki o organizmie ludzkim.

Jeżeli w klasie znajdzie się pewna, choćby niewielka ilość chętnych uczniów, pożądane jest zawiązanie kółka filozoficznego. Na jego posiedzeniach można omawiać zagadnienia filozoficzne, wykraczające poza zakres obowiązującego programu, uprawiać lekturę wybranych rozpraw filozoficznych lub psychologicznych, wreszcie pogłębiać i rozszerzać zagadnienia z zakresu logiki i psychologii. Tak np. tutaj można przeprowadzać trudniejsze eksperymenty psychologiczne (np. z ergografem), badania bar- dziej zawiłe (badania inteligencji), albo wymagające dłuższego czasu (uczenie się na pamięć).¹⁾ Tu wreszcie uczniowie mogą wygłaszać referaty, a następnie dyskutować nad nimi przy współudziale nauczyciela.

¹⁾ Wyniki takich badań, czasem nawet liczbowe, można następnie zu-żytkować na lekcjach, prowadzonych z całą klasą.

RYSUNEK.

CEL NAUCZANIA.

- 1) Rozwijać spostrzegawczość, pamięć i wyobraźnię w dziedzinie kształtów i barw; wyrabiać dokładność spostrzeżeń i wyobrażeń plastycznych, oraz umiejętność ich syntetyzowania.
- 2) Kształcić umiejętność wyrażania tych spostrzeżeń i wyobrażeń za pomocą środków plastycznych, a w związku z tem rozwijać popęd twórczy.
- 3) Wychowywać poczucie i umiłowanie piękna kształtów i barw w naturze i dziełach sztuki.

KLASA IV (I).

(2 godziny tygodniowo).

1. Studja z natury i modelu:
 - a) szkicowanie brył geometrycznych o powierzchniach płaskich, walcowatych, kulistych i innych bardziej złożonych w różnych położeniach i przekrojach;
 - b) rysowanie i malowanie nieskomplikowanych przedmiotów z otoczenia, jak: pudełek, stołów, stołków, naczyń glinianych, metalowych, szklanych i t. p.;
 - c) rysowanie ołówkiem lub pędzlem form roślinnych i innych, jak: liści, kwiatów, motyli, innych owadów i t. p.
2. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni na tematy zadane w zakresie przerobionego materiału, oraz dowolne.

3. Ćwiczenia dekoracyjne: najprostsze układy, wykonane pędzlem, stemplem, wycinanką.
4. Oglądanie dzieł sztuki z uwzględnieniem zdobnictwa ludowego.

KLASA V (II).

(2 godziny tygodniowo).

1. Ćwiczenia dekoracyjne:
 - a) ćwiczenia na wypełnianie powierzchni o rozmaitych kształtach ornamentem jednobarwnym lub wielobarwnym, wykonywanym urozmaiconą techniką;
 - b) ćwiczenia na zadane tematy, jak: skomponowanie wzoru na okładkę, program, afisz i t. p.
2. Studja z natury i modelu: rysowanie i malowanie bardziej skomplikowanych (niż w klasie poprzedniej) przedmiotów z otoczenia ze szczególnym uwzględnieniem wytworów przemysłu artystycznego.
3. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni na tematy zadane w zakresie przerobionego materiału, oraz dowolne.
4. Oglądanie dzieł sztuki ze szczególnym uwzględnieniem swojskiej.

KLASA VI (III).

(2 godziny tygodniowo).

1. Studja z natury i modelu:
 - a) szkicowanie ołówkiem, węglem, pędzlem: żywych zwierząt, postaci ludzkich w ruchu, oraz głowy ludzkiej (sylwety);
 - b) rysowanie i malowanie przedmiotów majolikowych, metalowych, szklanych i t. p.
 - c) rysowanie fragmentów architektonicznych, wnętrz i t. p. ze szczególnym uwzględnieniem dawnego polskiego budownictwa.
2. Ćwiczenia dekoracyjne na zadane i dowolne tematy, wykonywane różną techniką.

3. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni na tematy zadane w zakresie przerobionego materiału, oraz dowolne.

4. Zwiedzanie wystaw, muzeów, wycieczki artystyczne.

KLASY VII (IV) i VIII (V)¹⁾.

(po 2 godziny tygodniowo).

1. Studja z natury:

a) rysowanie głów i całych postaci ludzkich;

b) szkicowanie żywych zwierząt;

c) studja drzew, krajobrazu, budynków, wnętrz architektonicznych.

2. Ćwiczenia dekoracyjne, jak w klasie VI (III).

3. Rysowanie i malowanie z pamięci i wyobraźni.

4. Zwiedzanie wystaw, muzeów, wycieczki artystyczne.

Pogadanki z dziedziny architektury, malarstwa, rzeźby ze szczególnem uwzględnieniem sztuki polskiej.

¹⁾ Na początku roku szkolnego uczniowie klasy VII (IV) czynią wybór pomiędzy śpiewem i rysunkiem. Część klasy VII (IV), która wybrała rysunek, można łączyć z odpowiednią częścią klasy VIII (V) w jeden komplet. Program niniejszy jest obliczony na dwuletni kurs nauki w takim komplecie. Przy prowadzeniu go w szczególny sposób zaleca się przystosowywać materiał nauczania do kierunku uzdolnień i upodobań poszczególnych uczniów.

ŚPIEW I MUZYKA.

CEL NAUCZANIA.

1. Rozwijanie słuchu i kształcenie emisji głosu.
2. Rozbudzenie ogólnej wrażliwości i zamiłowania do muzyki.
3. Kształcenie zdolności odczuwania piękna muzyki przez zapoznanie uczniów z arcydziełami sztuki muzycznej.
4. Wyrobienie wstępnych pojęć o muzyce na podstawie śpiewu i audycji.

KLASA IV (I) i V (II).

(Nauka nieobowiązkowa).

Nauczanie muzyki na instrumentach muzycznych dętych (chłopcy), także smyczkowych (chłopcy i dziewczęta). Lekcje zbiorowe na skrzypcach.

Zespoły orkiestrowe: pieśni, marsze i inne łatwe kompozycje.

W gimnazjum żeńskim udział uczennic w chórze ogólnym.

UWAGA. Lekcje muzyki na instrumentach są obowiązkowe o tyle, o ile ktoś się zapisze i okaże uzdolnienie szczególne do grania na jednym z instrumentów muzycznych.

KLASA VI (III).

(1 godzina tygodniowo).

W pierwszym półroczu: solfeż i dyktanda ze szczególnem baczeniem na prawidłowe oddychanie, wydobywanie głosu i wymawianie.

W drugim półroczu: chór dwu — trzy głosowy à capella. Pokazy wzorowej muzyki (przy fortepianie). Tańce, wyjątki z dzieł klasycznych i pieśni ludowe, tańce stylizowane (Schuberta, Chopina i innych), utwory muzyczne liryczne, pieśni bez słów, nokturny, ballady, rapsodje i t. p., jako przykłady, służące do wyjaśnienia niższych form muzycznych. Ilustracje muzyczne utworów poetycznych z literatury polskiej i powszechnej. Przykłady należy popierać objaśnieniami z nauki harmonji (ogólne pojęcie harmonji, powstawanie akordów, akordy konsonansowe i dysonansowe). Dokładna charakterystyka trzech zasadniczych akordów w tonacji, ich funkcji i praw stosunku do siebie. Kadencja i prawa łączenia akordów; dźwięki przejściowe i zdobnicze. Urozmaicenie nauki stosownie dobranymi uwagami o życiu i działalności wybitniejszych twórców muzycznych.

Udział w chórze ogólnym mieszanym, oraz zespołach instrumentalnych.

KLASY VII (IV) i VIII (V). ¹⁾

(po 2 godziny tygodniowo).

Chór czterogłosowy à capella.

Pokazy wzorowej muzyki (przy fortepianie). Wyższe formy muzyczne, rondo i sonaty. Podobnie, jak w klasie VI-ej, pokazy należy poprzeć ogólnymi wyjaśnieniami stylu polifonicznego (kotrapunkt, imitacje, kanony, forma fugi), oraz urozmaicić stosownymi uwagami o życiu i działalności twórców muzycznych, których dzieła będą wykonywane.

Udział uczniów w chórze ogólnym mieszanym, oraz zespołach instrumentalnych.

UWAGA. Przy nauczaniu muzyki nacisk główny powinien być położony na stronę praktyczną, zasady zaś teorii służą jedynie do bliższego wyjaśnienia i zrozumienia wykonywanych utworów.

Umuzycznianie uczniów poza szkołą.

W większych miastach należy zachęcać uczniów wszystkich klas do uczęszczania na poważne koncerty i opery i to im ułatwiać.

¹⁾ Na początku roku szkolnego uczniowie klasy VII (IV) czynią wybór pomiędzy śpiewem i muzyką, a rysunkiem. Część klasy VII (IV), która wybrała śpiew i muzykę, można łączyć z odpowiednią częścią klasy VIII (V) w jeden komplet. Program niniejszy jest przeznaczony dla dwuletniego kursu nauki w takim komplecie.

W mniejszych ośrodkach pożądaną jest, aby szkoła, przynajmniej cztery razy do roku, dawała możliwość swym wychowankom słuchania poważnej muzyki, urządzając wycieczki do pobliskich miast większych, czy też dając inicjatywę do urządzania koncertów na miejscu, czy wreszcie organizując koncerty dla uczniów i dla ludności miejscowej. Zalecone są koncerty historyczne.

ĆWICZENIA CIELESNE.

CEL NAUCZANIA.

Ćwiczenia metodyczne, gry ruchowe i sporty mają na celu:

1. Sprzyjać wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi fizycznemu młodzieży zgodnie z prawami fizjologicznymi ustroju rosnącego, wzmacniać zdrowie przez sprawność poszczególnych narządów (układu nerwowego, mięśniowego, płuc, serca, organów trawienia i wydzielniczych), wzmacniać odporność ustroju na wpływy szkodliwe.

2. Wyrabiać piękną postawę, zręczność i estetykę ruchów, jak również umiejętność celowego i ekonomicznego używania zdobytych sił.

3. Kształcić charakter młodzieńca, odwagę, przytomność umysłu, wytrwałość, solidarność i zdolność do zbiorowego działania.

4. Wspierać rozwój zdolności umysłowych przez kształcenie zmysłów, pamięci, uwagi i woli.

5. Wzbudzać i rozwijać zamiłowanie do stałego uprawiania ćwiczeń cielesnych i obcowania z naturą.

ZASADY OGÓLNE.

1. Program zawiera ćwiczenia dla młodzieży od lat 14 do 18-tu. Ćwiczenia są ugrupowane według ich wartości fizjologicznej i w porządku, w jakim winny być wykonywane podczas lekcji. Zarówno przy ćwiczeniach metodycznych, jak grach ruchowych i zabiegach sportowych należy trzymać się głównych zasad, stanowiących podstawę układu wzorów Linga. Jakość

i ilość poszczególnych ćwiczeń wybierać należy stosownie do warunków miejscowych i czasu trwania lekcji. Przy zachowaniu jednolitości wspomnianych wyżej zasad, pożądana jest jak największa różnorodność formy ćwiczeń.

2. Ćwiczenia wybierać należy stosownie do sił i sprawności ćwiczących (na zasadzie uprzednio dokonanego badania lekarskiego). Ze względu na objęty tym okresem wiek dojrzewania, występujący niejednocześnie u chłopców i dziewcząt (wzmógłony wzrost, słabe serce, zwiększoną pobudliwość nerwową), zadaniem kierownika ćwiczeń i lekarza będzie wskazanie odpowiednich momentów, kiedy należy łagodzić ćwiczenia o większym napięciu, zastępując je zwiększoną ilością ćwiczeń lżejszych o charakterze korektywnym i równoważnym.

3. Jakkolwiek krótkotrwały wysiłek ze strony młodzieży jest nieunikniony, wciąż jednak trzeba mieć na względzie, że siła serca do lat 20 nie jest ustalona: zawody szkolne programowo należy ograniczyć do gier ruchowych i sportowych. Zabiegi lekko-atletyczne w wieku szkolnym należy traktować jako przygotowanie do właściwych ćwiczeń sportowych, zwracając uwagę więcej na formę wykonania, niż na czas i przestrzeń wykonania.

4. Podczas wszelkiego rodzaju ćwiczeń cielesnych pilnie baczyć należy na prawidłowy oddech i poszczególne ćwiczenia o ile możliwości stosować do rytmu oddechowego. Ilekroć równowaga czynności oddechowej zostaje naruszona, należy zalecać najprostsze ćwiczenia oddechowe uspokajające.

5. Przy ćwiczeniach z zakresu obrony osobistej, grach i zabiegach lekko-atletycznych, pożądaną jest równomierne wyrabianie obu połów ciała.

6. Ażeby lekcję ćwiczeń metodycznych uczynić zajmującą, należy urozmaicać wzorzec gram i zabawami ruchowymi o należytej dobranej wartości fizjologicznej i pedagogicznej. Tok lekcyjny dopełniać krótkimi objaśnieniami ćwiczeń, zastosowaniami do poziomu umysłowego ćwiczących, a to w celu wzbudzenia w nich zainteresowania.

7. Ponieważ program obejmuje tygodniowo 2 godziny ćwiczeń cielesnych, ćwiczyć zaś należy codziennie, nauczyciel wskaże ćwiczącym odpowiednie zabiegi do codziennego przerabiania bez udziału nauczyciela poza godzinami szkolnymi w domu lub na boiskach, ze szczególnym uwzględnieniem ćwiczeń oddechowych.

8. Jeżeli tylko warunki miejsca i czasu na to pozwalają, ćwiczenia należy prowadzić na otwartym powietrzu, zmieniając odpowiednio wzorzec, z przewagą gier ruchowych i ćwiczeń sportowych.

KLASA IV (I) i V (II).

(po 2 godziny tygodniowo).

1. Ćwiczenia wstępne. Marsz ze śpiewem, zbiórki, oraz tworzenie kolumny ćwiczebnej. Ćwiczenia korektywne w miarę potrzeby. Szybkie i poprawne przybieranie wszystkich postaw zasadniczych, oraz szybka zmiana tych postaw łącznie ze zmianą położenia rąk. Ćwiczenia rąk łącznie z ruchami nóg lub tułowia. Ćwiczenia przygotowawcze do rzutów i skoków. Ćwiczenia uspokajające, marsze na palcach, półprzysiady i przysiady. Ćwiczenia oddechowe.

2. Ćwiczenia wyprostne. Ćwiczenia przygotowawcze do skłonu napiętego.

3. Ćwiczenia ramion i górnego tułowia. Walki dwójek lub rzędów. Chwyty. Półzwały. Lżejsze zwieszenie mieszane i wolne. Ćwiczenia przygotowawcze do wspinania, wymyku, odmyku. Przeploty. Ażeby uniknąć znużenia, można rozłożyć ćwiczenia w zwieszeniu na dwie części: po ćwiczeniach wyprostnych i naprzemianstronnych tułowia.

4. Ćwiczenia równoważne. Jedno ćwiczenie równoważne wolne i jedno na przyrządzie po pierwszym ćwiczeniu w zwieszeniu, drugie po drugim zwieszeniu: kogucik, wyścig na jednej nodze 10 kroków. Skurcze nóg naprzemian. Ruchy nóg do boksingu. Podskoki taneczne dla dziewcząt. Chód równoważny z uginaniem nóg, z klękaniem, wypadaniem na równoważni stopniowo podnoszonej do wysokości metra.

5. Zabawy i gry. Lżejsze gry i zabawy ruchowe, odśpiewanie zwrotki ze znanej pieśni. Płasy przy muzyce dla młodzieży żeńskiej.

6. Ćwiczenia karku, grzbietu i łopatek. Skłon wpród. Przewroty. Suche pływanie, marsze i biegi na czworakach. Chód chyłkiem popod łąką. Chwyty ratownicze. Wzniesienie tułowia w postaci leżącej przodem.

7. Ćwiczenia mięśni brzucha. Podpory. W leżeniu tyłem, ręce na kark — podnoszenie nóg lub ruchy pły-

wackie nóg. W siadzie opadanie tułowia wtył. Taczki w klęczce, ręce na kark, opadanie tułowia wtył.

8. Chód i bieg. Marsz na palcach, na piętach, marsz wypadami. Bieg stopniowo do 50 sekund bez zawodów.

9. Ćwiczenia naprzemianstronne tułowia. Boczne skłony i skręty tułowia. Marsz wypadami z zamachem rąk. Postawy szermiercze. Ćwiczenia przygotowawcze do pchnięć kulą i do rzutów dyskiem i oszczepem.

10. Skoki. Skoki wolne wwyż i wdał. Skoki w zwieszeniu. Skoki mieszane ponad łąką, kozła, konia i skrzynkę. Ćwiczenia przygotowawcze do skoków o tyczce. Skoki z użyciem wywiadła lub obręczy dla dziewcząt.

11. Ćwiczenia końcowe. Przysiady, wykroki, zakroki, zwroty i skłony tułowia, także z ruchami rąk. Ruchy pogłębiające oddech.

KLASA VI (III), VII (IV), VIII (V).

(po 2 godziny tygodniowo).

1. Ćwiczenia wstępne. Ćwiczenia przygotowujące do marszu dla młodzieży męskiej, marsz na palcach, piętach z zaznaczeniem kroku, naciśnięciem pięt, podniesieniem nogi, marsze wypadami bez zamachu i z zamachem rąk.

Ćwiczenia przygotowujące do płasów dla młodzieży żeńskiej kroki taneczne. Ćwiczenia korektywne w miarę potrzeby. Ćwiczenia tułowia, ćwiczenia przygotowujące do rzutów. Zwroty i skłony tułowia w różnych postawach, także z ruchami rąk. Ćwiczenia przygotowujące do skoków. Ćwiczenia uspokajające i oddechowe.

2. Ćwiczenia wyprostne. Skłon napięty — formy łatwiejsze ze stopniowem przejściem do form trudniejszych.

3. Ćwiczenia ramion i górnego tułowia. Zwieszenia wolne, wymyki i odmyki. Wspinanie po linach skośnych, żerdziach i linach pionowych. Wstępowanie po dwulinach i drabinkach sznurowych. Pochody w zwieszeniach o ramionach prostych i ugiętych. Przeploty na kratkach.

4. Ćwiczenia równoważne. Prócz ćwiczeń wskazanych dla klasy IV i V, waga stojąc, boks, trudniejsze kombinacje płasów.

5. Gry i zabawy. Gry trudniejsze.

6. Ćwiczenia karku, grzbietu i łopatek. W skłonach wprzód i wypadach rzuty i zamachy rąk. Wypadki z ustaleniem rąk. Waga stojąc z ustaleniem rąk. W wypadkach z ustaleniem stopy rzuty lub zamachy rąk. Leżenie przodem, łukiem; w postawie tej rzuty, podnoszenie i zamachy rąk.

7. Ćwiczenia brzuszne. Podpory leżąc przodem. Podpory zwieszane. W podporach leżąc przodem i w podporach zwieszonych uginanie rąk. W leżeniu tyłem podnoszenie i opuszczanie nóg, skurcze i prężenie nóg. W zwieszeniach podnoszenie i opuszczanie nóg. Skurcze i prężenie nóg. W siadzie z ustaleniem stóp—ręce na biodra, skurczone na kark lub w górę i opadanie tułowia wtył. W klęczce ręce na biodra, na kark lub w górę — opadanie tułowia wtył. W postawie stojącej stopa ustalona, ręce na biodra, skurczone, na kark, w górę — opadanie tułowia wtył. Zwieszania przerzutne na żerdziach lub linach pochyłych.

8. Marsze i biegi. Wszystkie rodzaje ćwiczebnego kroku i płaśców. Biegi gimnastyczne i skoki w górę i w dal. Biegi z przeszkodami. Start. Bieg na 100 metrów. Bieg rozstawny (rozstawienie na 100 metrów).

9. Ćwiczenia naprzemianstronne. Marsze i biegi z zamachem rąk. Podpory leżąc bokiem. Skłony w bok z ustaleniem bioder i skłony w bok z ustaleniem stopy, ręce na biodra, skurczone, na kark, lub w górę. Podpory bokiem zwieszane. Chorągiewka. Postawy szermiercze, wypadki, boks. Pchnięcia kulą. Rzuty oszczepem i dyskiem. Rzuty piłką do celu dla młodzieży żeńskiej.

10. Wszystkie rodzaje skoków wolnych i mieszanych. Płaśki skoczne dla młodzieży żeńskiej.

11. W wykrokach skośnych półprzysiady, także z prężeniem lub przenoszeniem rąk. Półprzysiady i przysiady także z ruchami rąk. Łatwe zwroty lub skłony tułowia. Ćwiczenia oddechowe.

ZAJĘCIA POZASZKOLNE.

Klasa IV (I) i V (II). W letniej porze: ćwiczenia przygotowawcze do pływania i wiosłowania, wycieczki z orjentowaniem się w terenie, ćwiczenia zmysłów, piłka koszykowa, lata-

jąca, palant, szczypiorniak, przygotowanie do piłki nożnej. W porze zimowej: łyżwiarstwo, saneczkowanie.

Klasa VI (III), VII (IV), VIII (V). W letniej porze: pływanie, wiosłowanie, piłka nożna (45 minut z przerwą 5 min.), musztra, szermierka, jazda konno, ćwiczenia przygotowawcze do alekkiej tletyki. W porze zimowej: narciarstwo, łyżwiarstwo, saneczkowanie i t. p.

PLAN GODZIN SZKOLNYCH
DLA PIĘCIOLETNIEGO GIMNAZJUM (WYŻSZEGO).
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY.

PRZEDMIOTY	K L A S Y					RAZEM	
	IV (t)	V (tt)	VI (ttt)	VII (tv)	VIII (v)		
RELIGJA	2	2	2	2	2	10	
JĘZYK POLSKI	4	4	4	5	5	22	
JĘZYK ŁACIŃSKI	6	6	6	5	4	27	
JĘZ. NOWOŻYT. OBCY	4	4	4	4	3	19	
HISTORJA	3	5	5	5	} 5	20½	
GEOGRAFJA	3	2	—	—		7½	
PRZYRODOZNAWSTWO	1½+1½	1+1	—	—	—	5	
FIZYKA Z KOSMOGR. I CHEMJĄ	—	—	2+2 ¹⁾	2+2 ²⁾	2+2 ³⁾	12	
MATEMATYKA	4	4	4	4	3	19	
PROPEDEUT. FILOZOF.	—	—	—	—	3	3	
RYSUNEK	2	2	2	2 ⁴⁾	2 ⁴⁾	6 albo 10	
ŚPIEW I MUZYKA . . .	—	—	1			1 albo 5	
ĆWICZENIA CIELESNE	2	2	2	2	2	10	
RAZEM	GODZIN LEKCYJ	27½	28	27	27	27	136½
	GODZIN ZAJĘĆ PRAKTYCZNYCH	5½	5	7	6	6	29½
RAZEM	33	33	34	33	33	166	

Odsyłacze i uwagi patrz na stronie następnej.

Odsyłacze do Planu godzin.

- 1) W obydwu półroczach fizyka.
- 2) W pierwszym półroczu chemja, w drugim — fizyka.
- 3) Fizyka z kosmografją.
- 4) 2 godziny rysunku, albo 2 godz. śpiewu i muzyki.

W klasie VII (IV) uczniowie czynią wybór między rysunkiem i śpiewem. Części klas VII (IV) i VIII (V), które wybrały rysunek (lub śpiew), można łączyć w jeden komplet rysunku (lub śpiewu). W ten sposób mogą powstać dwa równoległe komplety uczniów tych dwóch klas: — jeden rysunku, — drugi śpiewu.

UWAGI. Liczby oznaczają ilości godzin tygodniowo; gdy występują w formie sumy, wtedy drugi składnik oznacza przeciętną ilość ćwiczeń praktycznych. Składniki, ujęte w nawiasy, oznaczają pozalekcyjne godziny, przeznaczone na wycieczki.

Wiadomości z higieny będą udzielane: 1) przez nauczyciela przyrodoznawstwa w związku z odpowiednimi częściami tego przedmiotu, 2) przez lekarza szkolnego przy każdej sposobności, oraz w systematycznych pogadankach, urządzanych poza lekcjami i na lekcjach wolnych.

SPIS RZECZY.

Przedmowa	str. III
Program Wydziału Humanistycznego:	
Religia	3
Język polski	3
Język łaciński	20
Języki nowożytne obce	23
Historja	37
Geografja	65
Przyrodoznawstwo	72
Fizyka z Kosmografją i Chemją	75
Matematyka	82
Propedeutyka filozofji	96
Rysunek	104
Śpiew i muzyka	107
Ćwiczenia cielesne	110
Plan godzin szkolnych	116
Spis rzeczy	118

**WYDAWNICTWA MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH
I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO.**

Librachowa M. i Selmowiczówna H. Pogadanki z dziećmi. Cz. I: Pierwszy rok nauczania.

Haberkantówna W. dr. Protokoły lekcji przyrodoznawstwa (Klasa I-sza. Klasa II-ga).

Czapczyński T. Ćwiczenia w mówieniu.

Z pierwszego zjazdu dyrektorów gimnazjów państwowych w Warszawie 8 — 10 kwietnia 1920 r.: **Nawroczyński B. dr.** Najpilniejsze postulaty dydaktyczne; **Jarosz J. dr.** Zadania dydaktyczne dyrektora gimnazjum.

Joteyko J. dr. Poziom inteligencji uczniów gimnazjum niższego. Badania eksperymentalne.

Librachowa M. dr. Rozumowanie dzieci. Badania eksperymentalne.

Wierzbowski Teodor. Szkoły parafjalne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773—1794.

Danysz Antoni. Z dziejów wychowania w Polsce.

Lempicki Stanisław. Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573—1605.

Tync Stanisław. Nauka moralna w szkołach Komisji Edukacji Narodowej.

W DRUKU:

Haberkantówna W. dr. Protokoły lekcji przyrodoznawstwa. Klasa III.

O uczniu żołnierzu, w opracowaniu K. Konarskiego.

K. Wojciechowski. Dydaktyka języka polskiego.